

CİLT 6-SAYI 12-ARALIK 2016
VOLUME 6-NUMBER 12-DECEMBER 2016

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN 2146-4561

www.sbe.kilis.edu.tr

Cilt 6/Sayı 12/Aralık 2016
Volume 6/Issue 12/December 2016

SOSYAL BİLİMLER
DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ISSN 2146-4561

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Sahibi (Publisher)

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Adına
Prof. Dr. Metin AKİS

Editör (Editor)

Prof. Dr. Metin AKİS

Editör Yardımcısı (Assistant Editor)

Arş. Gör. Ramazan ÇELEM

Türkçe Dil Editörü (Turkish Language Editor)

Öğr. Gör. Muhammet HÜKÜM

İngilizce Dil Editörü (English Language Editor)

Okt. Emrah PEKSOY

YAYIN KURULU (EDITORIAL BOARD)

PROF. DR. OSMAN TÜNER [KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ], PROF. DR. H. MUSTAFA PAKSOY [KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ], PROF. DR. METİN AKİS [KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ], DOÇ. DR. HÜSEYİN DOĞRAMACIOĞLU [KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ], DOÇ. DR. TANER AKÇACI [KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ], DOÇ. DR. M. RUHAT YAŞAR [KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ], YRD. DOÇ. DR. HÜSEYİN BAYSA [KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ], YRD. DOÇ. DR. YAVUZ TOPKAYA [KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ], YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA CİNOĞLU [KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ], YRD. DOÇ. DR. ERDİNÇ GÜLCÜ [KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ]

Dergimiz EBSCO, AKADEMİK DİZİN, ARAŞTIRMAX ve ASOS İNDEKS,
tarafından indekslenmektedir.

Indexed by EBSCO, AKADEMİK DİZİN, ARAŞTIRMAX and ASOS İNDEKS.

Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
79100 Kilis / TÜRKİYE

Tel: +90 (348) 813 93 45, Fax: +90 (348) 813 93 50

Baskı Yeri: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Matbaası

E-mail: sbdergi@kilis.edu.tr / sbdergikilis@hotmail.com, web: www.kilis.edu.tr

DANIŞMA KURULU

<i>PROF. DR. SEDAT AVCI</i>	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
<i>PROF. DR. AHMET BURAN</i>	FIRAT ÜNİVERSİTESİ
<i>PROF. DR. ENVER ÇAKAR</i>	FIRAT ÜNİVERSİTESİ
<i>PROF. DR. SALİH ÇEÇEN</i>	ANKARA ÜNİVERSİTESİ
<i>PROF. DR. ADNAN ÇELİK</i>	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
<i>PROF. DR. ZEYNEL ÖZLÜ</i>	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
<i>PROF. DR. CAHİT KAVCAR</i>	ANKARA ÜNİVERSİTESİ
<i>PROF. DR. RAMAZAN KORKMAZ</i>	ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
<i>PROF. DR. MUHSİN MACİT</i>	ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
<i>PROF. DR. FİKRET TÜRKMEN</i>	EGE ÜNİVERSİTESİ
<i>PROF. DR. TACETTİN UZUN</i>	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
<i>PROF. DR. NESİMİ YAZICI</i>	ANKARA ÜNİVERSİTESİ

BU SAYININ HAKEMLERİ

PROF. DR. ZEYNEL ÖZLÜ	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. METİN AKİS	KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ERDOĞAN KELEŞ	MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. MEHMET ALİ YILDIRIM	KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. SÜLEYMAN ÜNÜVAR	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. METİN KOPAR	ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. ZAFER TANGÜLÜ	MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. YAVUZ TOPKAYA	KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. MEHMET BİÇİCİ	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. MURAT ÇELİKDEMİR	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. SERHAT KUZUCU	KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. ALİ GÜRSEL	KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. İSMAİL PEHLİVAN	KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. NERMİN ZAHİDE AYDIN	KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki kez (Haziran-Aralık) yayınlanan ulusal hakemli bir dergidir. Bu dergide yayınlanan çalışmaların bilim ve dil sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergimize gönderilen çalışmalar, alanında uzman üç ayrı hakem tarafından incelendikten sonra uygun görülenler yayınlanmaktadır. Yazım kurallarına ilişkin bilgilere dergimizin son kısmında yer verilmiştir.

Bu derginin tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin almaksızın hiçbir iletişim ve kopyalama sistemiyle kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve satılamaz.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system without prior written permission.

EDİTÖRDEN

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde 2010 yılında yayımlanmaya başlanan Sosyal Bilimler Dergisi, altıncı yılına girmiş bulunmaktadır. Bu vesile ile birinci sayıdan itibaren gerek yazar gerekse hakem olarak dergimizin varlığını devam ettirmesine katkı sunan bütün akademisyenlere, danışma ve yayın kurulumuzun saygıdeğer üyelerine ve nihayet çalışma arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım.

Bu sayımız Tarih alanında en son gelişmeleri çağdaş yorumlar içerisinde ele alınmış toplam yedi bilimsel çalışmadan oluşmaktadır.

Sosyal Bilimler Dergisi ailesi adına siz değerli akademisyen, araştırmacı ve okuyucularımıza göstereceğiniz ilgiden dolayı şimdiden teşekkür ederim. Sosyal Bilimler Dergisi ailesi adına siz değerli akademisyen, araştırmacı ve okuyucularımıza göstereceğiniz ilgiden dolayı şimdiden teşekkür ederim.

Prof. Dr. Metin AKİS
Editör

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

CUMHURİYET DÖNEMİNDE KESİNTİSİZ EĞİTİM: 1924 İLKOKUL, ORTAOKUL VE LİSE MÜFREDAT PROGRAMLARI

Uninterrupted Education During The Republican Period: 1924 Primary, Secondary and High School Curriculum Programs

DİLEK, Hızır.....1-15

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN OLUŞUM SÜRECİNDE OSMANLI DIŞI UNSURLARIN ETKİSİ; RUSYA ÖRNEĞİ

The Effect of Non-Ottoman Elements in The Formation Process of Turkish Nationalism

EŞKİ, Mehmet Alpaslan.....16-37

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE ERMENİ MESELESİ: AMİRAL BRİSTOL ÖRNEĞİ

Armenian Question in The Turkish – American Relations: Admiral Bristol Case

KUZGUN, Meral.....38-67

1920 İSTANBUL MATBÛÂT CEMİYETİ KONGRESİNİN

TÜRK BASINININ GELİŞİMİNDEKİ ROLÜ

1920 Istanbul Press Association Congress's Role in The Development of The Turkish Press

ÖZLÜ, Zeynel.....68-90

RUS ORYANTALİST FAALİYETLERİ VE OSMANLI İMPARATORLUĞU

Russian Orientalistic Studdies and Ottoman Empire

PEHLİVAN, İsmail.....91-106

YAHYA KEMAL BEYATLI'NIN SİYASAL PORTRESİNİN
ANA ÇİZGİLERİ

The Main Lines of Yahya Kemal Beyatlı's Political Portre

TANSÜ, Yunus Emre–BOLAT BOZASLAN, Neslihan..107-125

OSMANLI'DA MODERN ZİRAATIN GELİŞİMİNE KATKI
SUNAN İKİ ERMENİ MÜTEHASSIS:

HAGOP AMASYAN VE KEVORK TORKOMYAN

*The Armenian Specialists who contributed to Modern Agriculture in
Ottoman Empire: Hagop Amasyan and Kevork Torkomyan*

YILDIRIM, Mehmet Ali.....126-143

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE KESİNTİSİZ EĞİTİM: 1924 İLKOKUL, ORTAOKUL VE LİSE MÜFREDAT PROGRAMLARI

Hızır DİLEK* **

Öz

Yeni kurulan devletler kendi değerlerine bağlı nesiller yetiştirmektir. Türkiye'de de Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra Cumhuriyete bağlı milli değerlerin benimsendiği nesiller yetiştirilmek hedeflenmektedir. Cumhuriyet Dönemi'nde milli değerlerin aktarıldığı yerler ise ilk ve ortaöğretim kurumlarıdır. Bu nedenle ilk ve ortaöğretimde milli değerlerin aktarılabilmesi içinde okulların müfredat programı ayrı bir önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada Cumhuriyetin ilan tarihinden sonra on bir yıllık eğitim sürecinde ilkokul, ortaokul ve liselerin müfredat programları incelenmiştir.

Bu bağlamda;

- 1924 İlkokul Müfredat Programının genel görünümü,
- 1924 Ortaokul Müfredat Programında yer alan dersler,
- 1924 Lise Müfredat Programında yer alan dersler,

Araştırma kapsamında veriler doküman analizi yapılarak toplanmış ve eğitim kademesine göre değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müfredat Programı, İlkokul, Ortaokul, Lise, 1924.

UNINTERRUPTED EDUCATION DURING THE REPUBLICAN PERIOD: 1924 PRIMARY, SECONDARY AND HIGH SCHOOL CURRICULUM PROGRAMS

Abstract

The newly established states have sought to raise generations of their own values. After the success of the National Struggle in Turkey, it was aimed to raise generations to which the national values belonging to the Republic are embraced. In the Republican Period, the

---

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Sosyal Bilgiler Eğitimi, hizirdilekk@gmail.com

** Arş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi Mef Sosyal Bilgiler Öğretmenliği ABD. hizirdilekk@gmail.com

2 / Hızır DİLEK

places where national values were transferred were primary and secondary education institutions. For this reason, the curriculum of schools has gained a special importance in transferring national values in primary and secondary education.

In this study, the curriculum of the first elementary, secondary and high school curriculum was examined during the eleven-year education period after the Republic's announcement date.

In this context;

- a) Overview of the 1924 Primary School Curriculum,
- b) Courses in the 1924 Secondary School Curriculum,
- c) Courses in the 1924 High School Curriculum

Within the scope of the research, the data was collected by analyzing the documents and evaluated according to the education level.

Keywords: Curriculum, Primary School, Secondary School, High School, 1924.

Giriş

Çalışmanın bu bölümünde problem durumu, araştırmanın amacı, araştırmanın önemi ve sınırlılıkları üzerinde durulmuştur.

Problem Durumu

Eğitim bireylerin kendi yaşantısıyla oluşturulmak istenilen istendik davranış sürecine denir (Kızıloluk, 2013: 5). Eğitim programı okulun, okul içi ve dışındaki bütün durumlarda arzu edilen sonuçlara ulaşmak için girilen bütün çabaların tümüdür (Büyükkaragöz, 1997: 1). Müfredat programı ise eski program anlayışlarını yansıtan bu kavram, tek tek birtakım konulardan oluşan programa verilen addır (Büyükkaragöz, 1997: 2).

Yeni kurulan her devlet var olabilmesi için kendine bağlı nesiller yetiştirmesi gerekir (Aytaç, 1984: 10). Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra da 1923 yılında ilan edilen Cumhuriyetle birlikte ilkokul, ortaokul ve liselerin müfredat programları gözden geçirilmiştir. Cumhuriyetle birlikte ilköğretimin hedefi yeni nesillerin okuma yazma bilmeyen nesil olmaktan kurtarmak, bireylere okuma yazma öğretmek sosyal yaşamda okuma yazma bilmeyen bireyler arasından çıkarmak vardır (Kodamanoğlu, 1964: 31; İzgi, 1984: 271). Ortaöğretim ise mesleğin temelinden yetişmiş kalifiye ve esaslı yetişmiş öğretmen kadrosu kurmak ve

onların eline asrın en yeni vasıtalarını vermek, öğrencilerin toplumun aydınlarını eğitmek ve öğrencileri bir üst eğitim kurumuna hazırlamak gibi temel görevleri üstlenir (Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1923-1943, 1944: 27).

Cumhuriyetin eğitim sisteminin, okulların müfredat programlarının şekillenmesinde Mustafa Kemal'in Milli Mücadele yıllarından başlayarak çeşitli vesilelerle yaptığı konuşmalarda saklıdır. Örneğin; Cumhuriyetin ilan tarihinden önce 14 Ağustos 1923'te mecliste okunan hükümet programında eğitim sisteminde genel terbiye, birlik ve beraberlik, mesleki eğitime önem verileceği belirtilir. Mustafa Kemal, eğitim teşkilatının üç temel görevinin olduğunu ifade eder. Bu görevlerden birincisi çocukların eğitim-öğretimi, ikincisi halkın eğitim- öğretilimi, üçüncü de seçkin insanları yetiştirmek için gerekli vasıtaları hazırlamak olduğunu söyler (Kalaycı, 1988: 18).

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarının müfredat programlarının özelliği milli oluşudur. Öğretim kademelerinin milli özelliği Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla temellerini sağlamlaştırmıştır. 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünden önce ilköğretim programlarının temeli dine eğitime dayandırılmıştır (Cırtlı, 1983: 270). Cumhuriyetin ilk yıllarında hazırlanması düşünülen programlarda eğitimin dini ve milli hale getirilmesi, gençlerin yaşam mücadelesinde başarılı kılacak bilimsel ve çağdaş temellere dayanması gerektiği vurgulanmıştır (Alp, 2011: 98).

Bu yasanın kabul edilmesinden sonra ilk, orta ve lise düzeylerindeki programda yeni kuşaklara ortak bir milli kültür verme, kuşakları farklı akımların, görüşlerin, maksatlı yetiştirme ve koşullandırma emellerinden uzak tutma hedefi belirlenmiştir. Bu amaca da ancak tüm okulların Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmasıyla ulaşılabileceği düşünülmüştür (Sakaoğlu, 2003: 169).

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra okul programlarında birtakım yenilikler yapılmıştır. Bu yenilikler arasında ilköğretimin 6 yıldan 5 yıla indirilmesi söz konusudur. Ayrıca ilkokulların müfredat programlarında birtakım değişikliklere gidilmiştir (Sakaoğlu, 2003: 175-176). 1924 yılında heyet-i ilmiye tarafından cumhuriyet tarihinin ilk müfredat programı hazırlanmıştır (Cicioğlu, 1985: 94).

Sınırlılıklar

Çalışmada doküman analizi kullanıldığından Maarif Vekâleti tarafından yayımlanan ilkokul, lise birinci devre ve lise ikinci devre müfredat programlarına dayandırılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra hazırlanan ilk müfredat programlarında hangi derslerin olduğunu ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışmada belirlenen alt problemler şu şekilde sıralanmıştır:

- 1) Cumhuriyet'in ilk İlkokul Müfredat Programı'nda hangi dersler yer alır?
- 2) Cumhuriyet'in ortaöğretim kurumları devlet ortaokul ve liselerin ilk müfredat programında hangi dersler yer alır?

Araştırmanın Önemi

Toplumların gelişmişlik seviyeleri eğitim, ekonomi, sanayi ve kültürel gelişmişlikleriyle ölçülür. Bu bağlamda 1923 yılında Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra muasır medeniyetler seviyesini yakalamaya çalışan Türkiye'nin ilkokul, ortaokul ve lise düzeyindeki okullarında uygulanan müfredat programları önem arz eder.

Yöntem

Bu çalışmada tarihsel araştırmaya başvurulmuştur. Tarihi araştırmalar, dönemin dokümanlarının dikkatlice okunarak veya o zamanlarda yaşamış kişilerle görüşmeler yapılarak odaklanılan problemle ilgili olarak 'geçmişte ne oldu?' sorusuna cevap arar (Büyüköztürk vd., 2014: 19). Çalışmada doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Şimşek ve Yıldırım, 2011: 187).

Bulgular

Bu bölümde Cumhuriyetin ilk müfredat programları ilkokul, ortaokul ve lise düzeyinde incelenmiştir.

1. Birinci Alt Probleme Yönelik Analiz ve Yorumlar

Milli Mücadelenin başarıya ulaşması, Cumhuriyetin ilanından sonra ilkokul müfredat programlarında yapılan ilk değişiklik 1924 yılında olmuştur. 1924 yılında yapılan bu değişiklikle Osmanlı Devletini, padişahlığı ve halifeliği öven, metheden eski kitapların Türkiye Cumhuriyeti'nin okullarında okutulmasına karşı çıkmıştır. Bu bağlamda 1924 yılında dönemin Milli Eğitim Bakanı Vasıf Bey'in verdiği beyanatta Türk eğitiminin ilkokuldan üniversiteye kadar değişeceğini, ders kitaplarının Cumhuriyet ilke ve prensiplerine göre dizayn edileceğini ifade etmiştir (Hâkimiyet-i Milliye, 9 Mart 1924, s.1). Cumhuriyetin ilk yıllarında değişikliği gidilen ilkokul müfredat programı aşağıda tabloda verilmiştir.

Tablo 1: İlk Mekteplerin Haftalık Ders Tevzi Cetveli (Erkek).

Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5.Sınıf
Türkçe	Alfabe	12	-	-	-
	Kıraat (inşaat ve temsil)	-	4	3	2
	İmla	-	2	2	1
	Tahrir	-	1	-	2
	Sarf	-	-	-	1
	Yazı (sülüs-rik'a)	-	2	1	1
Kuranı Kerim ve Din Dersleri	-	2	2	2	
Hesap	2	3	3	3	
Hendese	-	-	-	1	
Tarih	-	-	1	2	
Coğrafya	-	-	1	2	
Tabiat Tetkiki, Ziraat, Hıfzıssıhha	3	3	2	2	
Müşahabat-ı Ahlakiye ve Malumat-ı Vatanîyye	1	1	1	1	
Resim	2	2	2	2	
El İşleri	2	2	2	2	
Musiki	2	2	2	1	
Terbiye-i Bedeniyye	2	2	2	1	
Yekûn	26	26	26	26	

6 / HIZIR DİLEK

Kaynak: Maarif Vekilliği, *İlkmektep Müfredat Programı*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1340.

Tablodaki verilere bakıldığında erkek öğrenciler haftalık yirmi altı saat ders görmüştür. Türkçe Alfabe, Kıraat (İnşat ve Temsil), İmla, Tahrir, Sarf ve Yazı (Sülüs-Rik'a) dersleri adı altında toplanmıştır. Sınıf düzeyinde haftalık ders saatleri farklı olsa da birinci sınıfın müfredat programında on iki saat Alfabe eğitimi verilmiştir. Cumhuriyetin ilk müfredat programı olmasından dolayı ilkokul müfredat programında Kuranı Kerim ve Din dersleri yer almaya devam etmiştir. İlkokul müfredat programında on yedi farklı ders yer almıştır.

Yukarıdaki tabloda yer alan ilkokul müfredat programı erkek öğrencilere yönelik olarak hazırlanmıştır. Aşağıdaki tabloda ise aynı programın kız öğrencilere uygulananı verilmiştir.

Tablo 2: İlk Mekteplerin Haftalık Ders Tevzi Cetveli (Kız).

Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf	
Türkçe	Alfabe	12	-	-	-	
	Kıraat (inşat ve temsil)	-	4	3	2	2
	İmla	-	2	1	1	1
	Tahrir	-	1	2	2	1
	Sarf	-	-	-	1	1
	Yazı (sülüs-rik'a)	-	2	2	1	1
Kurani Kerim ve Din Dersleri	-	2	2	2	2	
Hesap	2	3	3	3	2	
Hendese	-	-	-	1	2	
Tarih	-	-	1	2	2	
Coğrafya	-	-	1	2	2	
Tabiat Tetkiki, Ziraat, Hıfzussıhha	3	3	2	2	2	
Müşahabat-ı Ahlakiye ve Malumat-ı Vatanıyye	1	1	1	1	1	
Resim	2	2	2	2	2	
El İşleri	2	2	-	-	-	
Musiki	2	2	2	1	1	
Terbiye-i Bedeniyye	2	2	2	1	1	
Ev İdaresi	-	-	-	-	1	
Nakış, Biçki ve Dikiş	-	-	2	2	2	
Yekün	26	26	26	26	26	

Kaynak: Maarif Vekilliği, *İlkmektep Müfredat Programı*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1340.

Tablodaki verilere göre kız öğrenciler de erkek öğrenciler gibi haftalık yirmi altı saat ders görmüşlerdir. Kız öğrenciler erkek öğrencilerden farklı olarak Ev İdaresi, Nakış, Biçki ve Dikiş derslerini almışlardır. Erkek öğrenciler El İşleri dersini beş yıl boyunca haftalık iki saat olarak alırken kız öğrenciler ilk iki sınıfta erkek öğrencilerle iki saat almış diğer sınıflarda verilmemiştir. Kız öğrencilere El İşleri dersi yerine Nakış, Biçki ve Dikiş derslerini üç, dört ve beşinci sınıflarda haftalık iki saat olacak şekilde programa konulmuştur. Dönemin şartları gereği bir üst eğitim kademesine kız öğrencilerin devam edememesi durumunda sosyal yaşamda zorluk yaşamaması için Ev İdaresi dersi programa eklenmiştir.

Maarif Vekâleti tarafından hazırlanan müfredat programında derslerin haftalık programı için açıklamalar yer alır. Bu açıklamalara göre öğrenciler sabah üç saat öğleden sonra da iki saat olmak üzere günde beş saat ders görürler. Okullar perşembe günü öğleden sonra tatil edilir. Cumartesi günü tekrardan eğitim-öğretim devam eder. İlkokul müfredat programına göre dersler 40 dakika teneffüsler 10 dakika ve öğlen araları da birer olması gerekir (İlk Mektep Müfredat Programı, 1924: 1; Cicioğlu, 1985: 95).

Aşağıda da Maarif Vekaleti'nin yayımladığı müfredat programına göre hazırlanan haftalık ders programı verilmiştir.

Tablo 3: Bir Öğretmenli ve Beş Sınıflı Okullara Özgü Haftalık Ders Cetveli.

Dersler	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf	Dördüncü Sınıf	Beşinci Sınıf
Elifba ve Kıraat	5	-	-	-	-
Kıraat (İnşat, Temsil, yazı ve imla)	-	2	2	1	1
	-	Kıraat dersleri arasında		1	1
Tahrir					
Sarf	-	-	-	1....	1
Kuran-ı Kerim ve Din Dersleri	-	2....	2.....	2.....	2
Hesap	2	2.....	2	2...	2
Hendese	-	-	-	1...	1

8 / Hızır DİLEK

Tarih	-	Kıraat dersleri arasında	1...	1	
Coğrafya	-	Tabiat tetkiki dersleri arasında	1...	1	
Tabiat Tetkiki, Ziraat ve Hıfzıssıh	2...	2...	2	2.....	2
Musahabatı Ahlakiye ve Vataniye	1...	1...	1....	1...	1
Resim	Vazife şeklinde				
Elişleri	Vazife şeklinde				
Terbiyeyi Bedeniye	Sabah ve akşam tatillerinden evvel haftada				
Musiki	İki defa büyük teneffüs esnasında				

Kaynak: Öymen, H. R., *Tek Öğretmenli ve Beş Sınıflı Köy Okulları*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939.

Tablodaki veriler beş sınıfı bir arada idare eden bir öğretmen için hazırlanmıştır. Terbiyeyi Bedeniye dersini öğrenciler sabah okula geldiklerinde ve akşam eve gidecekleri vakitlerde yaptırılmıştır. Müzik dersi de iki büyük teneffüs arasında öğretmenin denetiminde işlenmiştir. Tabloda yer alan (...) işareti o dersin kaç saat müşterek işleneceğini göstermektedir.

2. İkinci Alt Probleme Ait Analiz ve Yorumlar

Milli Mücadele'de büyük insan kaynağını yitiren Türkiye, Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaöğretimin gayesini şu şekilde açıklamıştır (Yücel, 1994: 140):

“Lise, eski idadiler, Cumhuriyet devrinde ikiye bölünüp birinci devresine orta mektep ikinci devresine lise dediğimiz okullar mana ve mahiyet itibariyle orta tahsili verici müesseselerdir. Bunlarda tedris olunan maddelerin bütününe umumi kültür denir ki müfredat programları bu zaruretle, tertip olunduğu devrin umumi kültür telakkisini bize gösterir(...).”

Ortaöğretim kurumları toplumun meslek erbabı ihtiyacını yetiştirdiği gibi toplumun aydın kesiminin oluşması içinde önem arz eder. Ortaöğretim kurumlarında uygulanan müfredat programları da inşa edilmek istenilen toplumu gösterir. Bu bağlamda Cumhuriyetin ilk ortaokul ve lise müfredat programları önem teşkil eder. Aşağıda Cumhuriyet öncesi

ve Cumhuriyetle birlikte uygulamaya konulan ortaöğretim kurumlarının birinci devresinin haftalık ders programı verilmiştir.

Tablo 4: 1338-1922 Ortamektep Müfredat Programı.

Dersler	7. Sınıf	8. Sınıf	9. Sınıf	10. Sınıf
Din Dersleri	1	1	1	1
Türkçe	3	-	-	-
Edebiyat	-	3	2	2
Arabi	2	2	2	2
Farisi	1	1	1	-
Lisan-ı Ecnebi	4	4	4	4
Tarih	2	2	2	2
Coğrafya	1	1	1	2
Malumat-ı hukukiye	-	-	2	-
Malumat-ı iktisadiye	-	-	-	2
Ruhiyat	-	-	-	-
Terbiye	-	-	-	2
Felsefe	-	-	-	2
Hesap	4	-	-	Nazari-1
Cebir	-	3	2	1
Hendese	3	2	2	3
Müsellesat	-	-	2	-
Heyet	-	-	-	2
Mihanik (mekanik)	-	-	-	2
Tarih-i fen (Türk ve İslam)	-	-	1	-
Usul-u defteri	1	-	-	-
Hayvanat	2	-	-	-
Nebatat	-	2	-	-
Tabakat (tabakalar)	-	-	1	-
Hıfzıssıhha	1	1	-	-
Fizik	1	2	2	2

10 / Hızır DİLEK

Kimya	1	3	2	2
Resim	1	1	1	-
Elişleri	2	2	1	1
Musiki	1	1	1	-
Fen tatbikatı	1	1	1	-
Terbiye-i bedeniye	1	1	1	-
Yekûn	33	33	33	33

Yücel, H.A., *Türkiye’de Ortaöğretim*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1994.

Cumhuriyet öncesindeki ortaokul müfredat programı incelendiğinde çok sayıda dersin olduğu görülür. 1922 yılındaki programda din dersi ağırlıklı değildir. Fen bilimleri derslerinin ağırlığı sosyal bilimlerin ağırlığından fazladır. Üç lisan dersi gören öğrenciler haftalık otuz üç saat ders almışlardır.

Tablo 5: Kız ve Erkek Liseleri Birinci Devre Haftalık Ders Programı 1340-1924.

Dersler	Birinci Sınıf		İkinci Sınıf		Üçüncü Sınıf		Açıklama
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	
Türkçe ve Edebiyat	7	7	5	5	4	4	
Ecnebi Lisanı	5	5	5	5	5	5	Fransızca, İngilizce ve Almanca
Malumat-ı Vataniye	-	-	1	1	1	1	
Din Dersleri	1	1	1	1	-	-	
Tarih	2	2	2	2	2	2	
Coğrafya	2	2	1	1	1	1	
Hayvanat	1	1	-	-	-	-	
Fizyoloji	-	-	-	-	2	2	Ve Hıfzıssıhha

Nebatat	-	-	1	1	-	-	
Arziyat	-	-	-	-	1	1	
Fizik	-	-	2	2	2	2	
Kimya	-	-	1	1	2	2	
Riyaziyat	5	5	4	4	4	4	Hesap, hendese, cebir ve resm-i hattı
Resim	1	1	1	1	1	1	
Musiki	1	1	1	1	1	1	
Terbiye-i Bedeniye	-	1	-	1	-	-	
Ev İdaresi	-	-	1	-	-	-	
Çocuk Bakımı	-	-	-	-	1	-	
Atölye	2	1	1	1	-	1	Kızlarda dikiş, biçki
Laboratuvar	1	1	1	1	1	1	
Yekûn	28	28	28	28	28	28	

Kaynak: Maarif Vekaleti, *Lise Birinci Devre Müfredat Programı*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1340..

Tablodaki veriler incelendiğinde haftalık yirmi sekiz saat ders verilmiştir. Ortaokulların müfredat programında Türkçe ve Edebiyat, Ecnebi Lisani ve Riyaziyat derslerinin haftalık ders saati daha fazladır. Ortaokullarda Ecnebi Lisani olarak Fransızca, İngilizce ve Almanca yer alır. Riyaziyat dersinde de Hesap, Hendese, Cebir ve Resm-i Hattı birlikte işlenmiştir. Fizyoloji dersi ortaokul üçüncü sınıfta haftalık iki saattir. Bu iki saatin içinde temel sağlık bilgilerinin verildiği Hıfzıssıhha dersi de dâhildir. Atölye dersinde de erkekler el işleri veya erkeklere yönelik ders işlerken kız öğrenciler de Dikiş ve Biçki gibi bayanlara yönelik derslerle uğraştırılmıştır. İlkokul müfredat programında olduğu gibi ortaokul müfredat programında da din ders programda yerini almıştır.

Aşağıda da ortaöğretim kademesinin ikinci devresi olan liselerde okutulan derslerin haftalık çizelgesi verilmiştir.

Tablo 61:1340-1924 Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı.

Dersler	4.		5.		6. Sınıf		Açıklama
	Sınıf	Sınıf	Fen	Edebiyat	Fen	Edebiyat	
Türkçe ve Edebiyat	3	3	2	5			
Ecnebi Lisanı	5	5	5	5			
Tarih	2	2	2	4			
Coğrafya	1	1	1	1			
Tabiiyat	3	-	-	-			2 saat hayvanat ve bir saat nebatat
Arziyat	-	2	-	-			Yarım saat nebatat bir buçuk saat arziyat
Fizik	2	2	2	-			
Cebir	3	2	1	-			
Hendese ve Resm-i Hattî	4	3	4	-			
Laboratuvar	2	1	3	2			
Arabi	2	2	-	4			
Farisi	1	1	-	2			
Felsefe	-	2	2	4			
İçtimaiyat	-	-	2	2			
Mihank	-	-	2	-			
Kozmografya	-	-	2	1			
Müsellesat	-	2	-	-			
Kimya	2	2	2	-			
Yekûn	30	30	30	30			

Kaynak: Maarif Vekaleti, *Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1340.

Tablodaki veriler incelendiğinde ortaokul müfredat programında tek ders altında toplanılan dersler münferit şekilde verilmiştir. Ortaokul müfredat programında riyaziyat dersinde cebir, hendese ve resm-i hattı anlatılırken lise müfredat programında ayrı ayrı şekilde programa eklenmiştir. Lise müfredat programında Ecnebi Lisani ve Hendese ve Resm-i Hattı derslerinin haftalık ders saati daha fazladır. Liselerin birinci sınıfında yer alan Tabiiyat dersinde iki saati hayvanat ve bir saati de nebatata ayrılmasına; lise ikinci sınıfta verilen derslerden Arziyat dersinde de yarım saat nebatat bir buçuk saatte arziyata ayrılması istenilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Çalışmanın bu bölümünde alt problemlere ait bulgulara yönelik sonuç ve önerileri yer almıştır.

Sonuç

Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra hazırlanan ilk müfredat programları Cumhuriyet idaresinin ilk maarif program denemeleri arasında yer alır. İlk maarif müfredat programlarının amacı saltanat ve halifeliği övmekten ziyade güçlü Cumhuriyetçi bireyler yetiştirmek içindir. Ancak oluşturulması hedeflenen müfredat programları eski dönemin etkisinde kalmıştır. Cumhuriyet öncesinde müfredat programlarında ders sayısı fazlayken Cumhuriyetle birlikte ders sayısı azaltılmış, ancak çağdaş medeniyetler seviyesinde bir program hazırlanamamıştır. Hazırlanıp uygulamaya konulan müfredat programlarda önceki dönemden kopya edilerek Cumhuriyet şartlarına göre uyarlanmıştır.

KAYNAKÇA

Alp, H, "Erken Cumhuriyet Dönemi Eğitim ve İlköğretime Genel Bir Bakış (1923-1929)", *Türkoloji Kültür Dergisi*, C. IV, N. 7, 2011, 97-110.

Aytaç, K., *Eğitim Politikası Üzerine Konuşmalar*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1984.

Büyükkaragöz, S.S., "Program Geliştirme Kaynak Metinler", Öz Eğitim Yayınları, Konya, 1997.

Büyüköztürk, Ş. vd., "Bilimsel Araştırma Yöntemleri", Pegem Akademi, Ankara, 2014.

Cırtlı, H., "İlköğretim", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1983, 261-280.

Cicioğlu, H., *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1985.

Kodamanoğlu, M.N., *Türkiye'de Eğitim (1923-1960)*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964.

Kızılokuluk, H., *Eğitimin Toplumsal Temelleri*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2013.

Kalaycı, N., *Cumhuriyet Döneminde İlköğretim*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988.

Maarif Vekilliği, *İlkmektep Müfredat Programı*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1340.

Maarif Vekâleti, *Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1340.

Maarif Vekâleti, *Lise Birinci Devre Müfredat Programı*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1340.

İzgi, Ö., "Atatürk'ün Eğitim ve Üniversitelere Bakış Açısı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.1, S., 1984, 267-276.

Sakaoğlu, N., *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Şimşek, H. - Yıldırım, A., *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013.

Öymen, H. R., *Tek Öğretmenli ve Beş Sınıflı Köy Okulları*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939.

Yücel, H. A., *Türkiye’de Ortaöğretim*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1994.

y.y., *Maarif Vekili Vasfi Bey’in Beyanâtı*, Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, (9 Mart 1924), 1-1.

y.y., *Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1923-1943*, Maarif Matbaası, Ankara, 1944.

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN OLUŞUM SÜRECİNDE OSMANLI DIŞI UNSURLARIN ETKİSİ; RUSYA ÖRNEĞİ*

Mehmet Alpaslan EŞKİ²

Öz

Toplumların milletleşme süreçleri, o toplumun aynı ülkü çevresinde toplanabilme yetenekleriyle doğru orantılıdır. Kadim milletler içerisinde yer alan Türk Milleti de tarihsel süreç içerisinde birlik ve beraberliğin gereği olan ortak payda çevresinde toplanabilme yeteneğine sahip bir millet olduğu herkes tarafından bilenen bir olgudur. Fakat millet ve milliyetçilik düşüncesinin sistematik bir hale gelebilmesi için toplumun ideologlara ihtiyacı vardır. Bu ideologlar da o toplumların ihtiyaçlarını bilme ve toplumsal sorunlara çözüm üretebilme yetenekleri nispetinde toplumları yönlendirebilmektedirler. Türk Milliyetçiliğinin de sistematik bir şekil almasında çalışmamızın konusu olan Rusya'dan Türkçü aydınların Türk Milliyetçiliği düşüncesinin oluşumunda ne gibi katkı ve etki yaptığı anlatılmaya çalışılmıştır. Millet ve milliyetçilik kavramlarının gelişimi üzerinde Fransız İhtilali'nin yanı sıra dünya çapında yaşanan savaşlar ve bunalımların etkisinin büyük ölçüde bulunduğu yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim on dokuzuncu yüzyılın başından itibaren ulus kavramıyla birlikte ulus devlet düşüncesinin zirve yaptığı buna paralel olarak da çok uluslu imparatorlukların yeşeren bu düşünce sayesinde varlıklarını koruyamayıp parçalanma sürecine girdikleri görülmektedir. İşte bu manada hem etnik hem de dini bakımdan farklı unsurları içinde barındıran Osmanlı İmparatorluğu da değişen ve küresel çapta yankı uyandıran konjonktürle karşı karşıya kalarak yıkılmayı engelleyici çözümler üretmeye çalışmış fakat yaşanan gelişmeler sonucu bu çözüm yollarının netice vermediği görülmüştür. Osmanlılık ve İslamcılık olarak nitelendirilen bu çözüm yolları daha sonra Rusya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na göç ederek mevcut siyasi, sosyal ve ideolojik havayı değiştirecek olan aydınlar sayesinde yerini Türk Milliyetçiliğine bırakmıştır. Fakat bu durum Osmanlılık ve İslamcılığın işlerliğini tamamen yitirmeyerek mevcut siyasi ve kültürel ortam neticesinde varlığını Türkçülük içerisinde devam ettirmiş olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, Türk Milliyetçiliği ideolojisinin tarihsel süreç içerisinde geçir-miş olduğu aşamaları ve bu aşamaların oluşumunda etkili olan Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Zeki Velidi Togan, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Resulzade gibi Türkçü aydınların Rusya'dan Osmanlı topraklarına gelerek başlatmış oldukları Türk Milliyetçiliği akımının

---

* Mehmet Alpaslan Eşki, Türk Milliyetçiliğinin Oluşum Sürecinde Osmanlı Dışı Unsurların Etkisi; Rusya Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Gaziantep, ss. 237, Mayıs, 2016. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezinden özetlenmiştir.)

² Bilim Uzmanı, Gaziantep Üniversitesi

oluşumu süreci içerisinde bu aydınların ne gibi katkıda buldukları ve nasıl etki ettikleri incelenmiştir. Farklı dönemlerde ve farklı zamanlarda Türkçülük, Turancılık, Pantürkizm gibi düşüncelerin ortaya atıldığı fakat ismini zikretmiş olduğumuz aydınların siyasi ve coğrafi bir birlikten ziyade kültürel ve dil alanında bir Türkçülük akımı başlattıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Türkçülük, Türk Milliyetçiliği, Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Zeki Velidi Togan, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Resulzade.

THE EFFECT OF NON-OTTOMAN ELEMENTS IN THE FORMATION PROCESS OF TURKISH NATIONALISM

Abstract

The nationalisation processes of societies are in direct proportion with the ability of gathering around the same ideal. It is a widely known fact that Turkish Nation, among the deeply-rooted nations, is a nation who has the ability to find the lowest common ground required by unity and solidarity in the historical process. However, in order to systematize the idea of nation and nationalism, the society needs ideologists. These ideologists are able to direct the societies within their capability to know the necessities of that nation and create a solution to social problems. It's aimed to state what sort of contribution and effect the Turkish intellectuals from Russia provided in shaping the Turkish Nationalism systematically, which is the topic of our study. It is an undeniable fact that worldwide experienced wars and crisis as well as French Revolution have an enormous influence on the development of nation and nationalism concepts. Thus, since the beginning of the 19th century, the nation concept as well as nation state ideas hit the top, and concordantly, it's seen that empires could not continue their existence and entered disintegration process due to this blooming idea. In this respect, Ottoman Empire that contained different units within itself in both ethnic and religious sense was confronted with that changing conjuncture creating reactions globally, and tried to find solutions to prevent collapse, yet it was seen that those way outs didn't come up with a result because of the emerging developments. Defined as Ottomanism and Pan-Islamism, those way outs gave place to Turkish Nationalism thanks to the intellectuals having migrated from Russia to Ottoman Empire and changed existing political social and ideological atmosphere. Nonetheless, it's seen that Ottomanism and Pan-Islamism did not lose their function completely but maintain their existence within Turkism due to the political and cultural environment. In this study, the stages Turkish Nationalism passed through in historical process and – what sort of contribution and effect the intellectuals like Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Zeki Velidi Togan, Ahmet Ağaoğlu, and Mehmet Emin Resulzade, who had contribution in the development of

those stages, provided to the formation process of Turkish Nationalism movement – were observed. It's seen that at different periods and times, the ideas like Turkism, Pan-Turanism and Pan-Turkism were put forward, yet the above-mentioned intellectuals initiated a Turkist movement in cultural and language areas rather than political and geographical unity.

Keywords: Nationalism, Turkism, Turkish Nationalism, Yusuf Akçura, İsmail Gaspiralı, Zeki Velidi Togan, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Resulzade.

Giriş

Milliyetçiliğin, toplumların içerisinde yetişmiş aydınlar ve fikir adamlarının öne sürmüş olduğu yol haritaları ve ortaya koymuş oldukları düşünsel izler sayesinde olgunlaşıp toplumun değişik kesimleri tarafından irdelenen ve belli bir süre sonra ya kabullenilip uygulanan veya kabullenilmeyip dışlanan bir unsur olduğu karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Türk Milleti'nin milliyetçiliğe bakış açısı on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda farklılık göstermeye başladığı bilhassa Fransız İhtilali'nden sonra daha sistematik bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Çalışmamızın konusu gereği Türk Milliyetçiliğini oluşturan unsurlar içerisinde hem dönemin şartlarını hem geliştirilen fikir akımlarını ele almaya çalıştık. Rusya örneği üzerinden yola çıktığımızda Türkler ile meskûn olan coğrafyaların yönetimi on sekizinci yüzyıldan itibaren Rusların eline geçmesine paralel olarak bölgedeki Türk Milliyetçiliğinin temelleri atılmaya başlanmışsa da teşkilatlı bir yapıdan uzak olunması neticesinde girişimlerin başarısız olduğu görülmektedir.

Fakat on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru hem Fransız İhtilali'nin etkisi hem de Yusuf Akçura, İsmail Gaspiralı, Zeki Velidi Togan, Ahmet Ağaoğlu ve Mehmet Emin Resulzade gibi Türk aydınlarının fikri ve siyasi sahadaki çalışmaları neticesinde sistematik bir hale gelen Türk Milliyetçiliği bu dönemde önemli bir ivme kazanmış olup etkileri günümüzde de devam etmektedir. Şimdi bu konuların açıklamasını yapmaya ve konumuz gereği Türk Milliyetçiliğinin oluşumu sürecinde ne gibi faktörlerin etkili olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

1. Rusya ve Türk Milliyetçiliğine Etkisi

Türklerin Anayurdu ve yayılış noktası olan Orta Asya, Türklüğü, on altıncı yüzyıldan itibaren bağımsızlığını yitirmeye başlamış ve Orta Asya, bölgeye sınırları olan Rus Çarlığı ve Çin İmparatorluğu'nun yayılma sahası

olarak görülmüştür(Pehlivan: 2016: 90; Kuzucu, 2016: 26). Neticede, yirminci yüzyıla gelindiğinde Batı Türkistan³ Ruslar, Doğu Türkistan ise Çinliler tarafından işgal edilmiştir. Ayrıca Avrupa’da da Osmanlı İmparatorluğu gerilemeye başlamış ve yirminci yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu’nun sahip olduğu birçok bölge İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Rusya tarafından işgal edilmiştir. Bu gerileyiş karşısında on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Türk dünyasında Avrupa ve Rus sömürgeciliğine karşı tepki oluşturmuştur (Köseoğlu, 2003: 221).

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına gelindiğinde Sibirya, Kafkasya ve Orta Asya’da Türklerin yaşadığı topraklar, büyük oranda Rus Çarlığı’nın hâkimiyeti altına girmiştir. İşgal ettikleri Türk topraklarında Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikası izleyen Ruslara karşı Türk aydınlarının bir kısmı arasında İslam ve Türk benliği ve düşüncesi çerçevesinde tepki doğmuştur. Jacob Landau, din ve milliyet bilincinin, Rusya Türklüğü ’nün birleşme ve ortak hareket etmesinde önemli faktörler olduğu düşüncesindedir (Landau, 1999: 18).

Diğer yandan Ruslar Türkistan Coğrafyasını işgale devam ettiği süreç içerisinde Osmanlı İmparatorluğu ile Türkistan’da bulunan Hanlıklar arasında fiili bir bağlılık tesis edilmemiş olmakla birlikte kısıtlı çerçevede coğrafya halkı Osmanlı İmparatorluğu’nu İslam Dünyasının koruyucusu ve lideri olarak görmekteydiler (Eşki, 2016: 24.). Saray, bu durumu şöyle izah etmektedir: “Türkistan Hanlıkları sürekli olarak Osmanlı İmparatorluğu ile irtibat halinde bulunarak bağlılıklarını bildirmişlerdir. Hatta bazı durumlarda yapılan işlemlerin veyahut uygulanan yönetimlerin meşruiyetini sağlamak amacıyla Osmanlı İmparatorluğu’ndan icazet alma gereği dahi duymuşlardır” (Saray, 2011: 49).

Türkistan bölgesinde, XVI. yüzyılda başlayıp yirminci yüzyıla kadar devam eden Rus yayılması ve Rusların hâkimiyeti altına aldıkları bölgelerde yaşayan Türklere kötü muamelede bulunmaları Türklere Ruslara karşı büyük tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Toplumsal yapı ve zihniyetteki değişme doğal olarak siyasi alanda da etkisini göstermiş, modern toplumun ihtiyaçları doğrultusunda yeni siyasi kurumlar ve

---

³ EŞKİ, Mehmet Alpaslan, Türk Milliyetçiliği’nin Oluşum Sürecinde Osmanlı Dışı Unsurların Etkisi; Rusya Örneği, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Gaziantep Mayıs- 2016. Batı Türkistan: Bugün ki Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan gibi devletlerin meydana getirdiği coğrafyaya verilen genel bir isimdir.

ideolojik yaklaşımlar gelişmeye (Şahin, 2007: 3) başlamıştır. Bu gelişmeler neticesinde önemli fikir adamları yetiştiren Türk toplumu çeşitli aydınların gerçekleştirmiş olduğu reform hareketleri ile de karşımıza çıkmaktadır.

Büyük oranda İsmail Gaspıralı öncülüğünde gerçekleştirilen eğitim reformları sayesinde bilinçlenen Kırım Türkleri, örgütlenmeye başlamışlar ve 1909 da “*Vatan*” adlı siyasi bir yer altı örgütü kurmuşlardır (Hostler, 1976: 105). Kısa zamanda örgüt ağını genişletmiş ve bütün Kırım’da faal hale gelmiştir. Nihai amacını bağımsızlık olarak belirleyen örgüt, bu amacına 1917 Rus İhtilali ile ulaşacak ve 26 Aralık 1917’de bağımsızlığını ilan edecektir. Kırım’ın bağımsızlığını ilan etmesi İstanbul’da büyük yankı uyandırmış ve basın bu konuyu gündemde tutmaya çalışmıştır (Hostler, 1976: 106). Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya’nın çabaları sonucu Ukrayna’nın işgalinden kurtulan Kırım Türkleri, Birinci Dünya Savaşı’nın Almanya ve Osmanlı aleyhine bitmesi sonucu Rus işgalinden kurtulamayarak 1918’de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) hâkimiyetine girmiştir (Hostler, 1976: 110).

Türkistan bölgesinde, XVI. yüzyılda başlayıp yirminci yüzyıla kadar devam eden Rus yayılması ve Rusların hâkimiyeti altına aldıkları bölgelerde yaşayan Türklere kötü muamelede bulunmaları Türklere Ruslara karşı büyük tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Toplumsal yapı ve zihniyetteki değişme doğal olarak siyasi alanda da etkisini göstermiş, modern toplumun ihtiyaçları doğrultusunda yeni siyasi kurumlar ve ideolojik yaklaşımlar gelişmeye (Öğün, 2000; Şahin, 2007: 3) başlamıştır. Modernleşme ile ortaya çıkan kurumsal ihtiyaçlara genel itibarıyla milliyetçi prensipler doğrultusunda çözüm üretildiği söylenebilir. Bu arada yaşanan hızlı değişim karşısında, mevcut siyasi ve idari yapılanma da yetersiz kalmaya başlamış, yeni oluşan toplumsal yapı, iyi organize olmuş, otoritesi tartışılmayan merkezi bir hükümeti de (Hekimoğlu, 1989: 133-137; Şahin, 2007: 3) gerektirmiştir. Uzun bir süre Türkler’in Ruslaştırılmaya çalışılması ve din değiştirmeleri için zorlanmaları, Türklerin milli kimliklerine daha fazla sahip çıkmalarına neden olmuş, tüm baskılara rağmen Türk varlığı bu bölgelerde devam etmiştir. Toplumsal ve siyasi yapılanma ulus esaslı olarak oluşurken bütünleşmenin sağlanması noktasında milliyetçiliğin, siyasal örgüt ve usullerin kurumsallaşmasında da milliyetçilik ve demokrasinin devreye girmesiyle nihai sistem olarak ulus-devlet modeli ortaya (Coşkun, 1997: 175; Giddens ve Pierson, 2001: 83; Şahin, 2007: 4) çıkmıştır. Nitekim 1991’de SSCB’nin dağılması sonrası ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri,

Türklerin kimliklerini koruduklarının en büyük örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (Duran, 2011: 27).

2. Türk Milliyetçiliğinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Akisleri

Osmanlı İmparatorluğu'na baktığımızda Türk Milliyetçiliğini alevlendiren unsurların başında bilhassa Balkan Savaşları sonrasında bölge topraklarının büyük bir bölümünün elden çıkması sonrası yaşanan hadiseler gelmektedir. Bu durum doğal olarak da Türk Milliyetçiliğinin bir süre sonra siyasi alana da kaymasına sebebiyet vermiştir (Macfie, 1908-1923, London, Longman, 1998, 85-87; Duran, 2011: 28). Balkan Savaşları sonrasında Hıristiyan tebaanın Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopması, İmparatorluğu büyük oranda Müslümanların yaşadığı bir ülke haline getirmiş ve Osmanlılık siyasetini gözden düşürmüştür (Karakas, 2000: 134). Hıristiyanların Osmanlı'dan kopması ve Balkan toplumlarında milliyetçiliğin siyasi alanda etkin olması Rus Çarlığının büyük desteği sayesinde olmuştur. Rus Çarlığı Panslavizm'i yaymak amacıyla Osmanlı İmparatorluğu içindeki Ortodoks muhalefeti teşvik etmiştir (Karpas, 2004: 28).

Ayrıca Balkan toplumlarından olan Müslüman Arnavutların da bağımsızlık elde etmesi, İslamcılık siyasetinin de çok başarılı olamayacağını göstermiş ve neticede Türkçülük Balkan Savaşlarından sonra tek çıkar yol olarak kabul edilmiştir. (Akin, 2002: 13). Nitekim 1913'ten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de resmi politikası Türkçülük olmuştur (Davison, 1981: 28). Çünkü Hans Kohn'a göre; "Türk milliyetçiliği Panslavizm'e bir tepki olarak doğmuştur." (Oba, 1995: 49; Kohn, 1963: 204). Fakat bu yaklaşım pekte kabul edilebilir bir yaklaşım olmamakla birlikte ortada olan bir etki tepki unsurunun bulunuşu göz ardı edilemez. Bir bakıma Türkçülük-Türk Milliyetçiliği alevini yakan bir yaklaşımdır demek yanlış gözüküyor. Diğer yandan Rusya'nın yürütmüş olduğu ayrılıkçı faaliyetler neticesinde Osmanlı tebaası olan Hıristiyan azınlıklar teker teker bağımsızlıklarını kazanmaya başlamıştır. Özellikle yoğun olarak Müslüman-Türk nüfusun yaşadığı Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve sonrasında Bulgaristan'dan İstanbul ve Anadolu'ya göçlerin yaşanması Türklerde Balkan milletlerine karşı bir tepki doğurmuştur. Yunan, Sırp ve Bulgar ayaklanmaları sırasında Türklerin kötü muamelelere maruz kalmaları bu tepkilerin nedenlerinden bir diğeri olmuştur (Karpas, 2004: 55). Rus Çarlığının ve Avrupalı büyük devletlerin çabaları sonucu Balkanlarda güçlenen milliyetçi akım, Osmanlı

yani Müslüman-Türk karşıtlığı/düşmanlığı üzerine kurulmuştur⁴. Rusya bu tip yıkıcı faaliyetlerde bulunurken Türk milliyetçiliği yükselişe geçmiş bulunmaktadır. Diğer yandan ise Avrupa'da Osmanlı Devleti üzerinde Rusya'dan farklı bir politika üretmiyordu.

3. Osmanlı Dışı Türk Unsurların Milliyetçiliğe Etkisi

Dünya çapında yaşanan köklü güç değişiklikleri ve dengenin (Müslim-gayr-ı Müslim) yeniden oluşabilmesi için başta Zeki Velidi Togan, Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı gibi Türk Aydınları Rus baskısından kaçarak Osmanlı Devleti'ne gelerek gazete ve dergiler ile Osmanlı Devleti'ni ve toplumunu aydınlatma faaliyetlerine başlamışlardır. XX. yüzyılın başlarında Rusya'da Türkler arasında İsmail Gaspıralı'nın "dilde, fikirde, işte birlik" şiarının yayılmasına yardım edebilen 25 gazete ve dergi vardı. Diğer taraftan, Türkler 5 dini, 48 hayır ve 34 tahsil derneğine de sahip idiler. Kazanlılar ve Azerbaycanlılar başta olmak üzere Rusya Türkleri arasında İktisadî inkişaf neticesinde zenginler meydana gelmekteydi ve burjuvazi sınıf olarak şekillenmekteydi. İsmail Gaspıralı'nın yolunda tüm varlığı ile çalıştığı Usul-i Cedid harekâtı da Türk ve İslâm âleminde geniş yayılmıştı. Dinde ıslahatın gerekliliğini müdafaa eden Cemaleddin Efgani, Şehabeddin Mercani, Muhammed Abduh, Şeyh Ahmet Setyani ve diğerleri-nin görüşleri müterakki bir dini zümre de şekillenmişti. Rusya Türkleri arasında mühim nüfuz sahibi olan bu müterakki ulema sınıfı İslam'ın hurafeden halas edilmesi ve modernleşmesi yolunda mücadeleye girişmişler idi. "*Balkan milliyetçiliğinin ve diğer milliyetçi hareketlerin doğuşunu hazırlayan en önemli unsurun Rusya Türkleri ara-sında doğmuştur.*" Kengerli, 2008: 70).

Bu bilgiler ışığında anlaşılacağı gibi aşağı yukarı ortak ilmi kanaate göre şuurlu Türkçülük ilk defa Rusya esaretinde yaşayan Türkler, özellikle Kazan ve Azerbaycan Türkleri arasında yayılmış sonra XIX. Yüzyılın sonu. Yüzyılın başlarında Çarlık Rusyası'ndan Osmanlı İmparatorluğu'na

---

⁴ "1878'den sonra Balkanlar'da, tümü bölgenin tarihini yeni bir radikal yoruma tabi kılan büyük bir ulusçu yazın akımı gelişti. Yeni ulus-devletlerin hepsinin iddiası, aslında çok eski çağlardan beri var oldukları, fakat bu durumlarına yaraşır haklarının ancak şimdi verildiği; daha önce tanınmamış olmalarının nedeninin, Balkan anlayışında "Müslümanlar" ile aynı anlama gelen Türklerin yüzyıllar boyu uyguladıkları baskı ve zulüm olduğu; Osmanlı öncesi geçmişlerinin şan, şeref ve şöhretle dolu olduğu ve aslında kendilerinin Berlin Anlaşmasıyla verilen topraklardan daha fazlası üzerinde ta-rihsel hak sahibi oldukları iddialarıydı." H.Karpat, Osmanlı Mirası., s.12.

gelmeye başlayan Türkçü liderlerin tesiri altında Türkiye’de de teşekkül etmiştir. Rusya’daki Türkçülük hareketi aslında Rusçuluk ve Farsçılığa, özelliklede Panslavizm’e karşı kendini müdafaa hareketi olarak oluşmuştur. Rusya esiri Türkler arasında çıkan Türkçü liderler yüksek tahsil almış, hatta Avrupa’da yüksek tahsil görmüş, Rus ve dünya Türkoloji ilminin başlarına derinden aşına olan, Çar Rusya’sındaki inkılabı demokratikleşme süreçlerine rağbet besleyen Avrupa’yı ve Şark’ı aynı seviyede tanıyan şahsiyetlerdi. İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura, Ali Bey Hüseyinzade, Ahmet Ağaoğlu, sadece Rusya esiri Türkler arasında değil Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Türkçülüğün, milliyetçilik düşüncesinin teşekkülünde de ciddi rol oynamışlardı (Kengerli, 2008: 76). Bu aydınlar milliyetçiliği ekonomik, kültürel ve bilhassa dil alanında savundukları görülmektedir. Osmanlılaşmaya eğilim, Rusya destekli Panslavizm’in karşısında Kırımlı bir Tatar yazar olan İsmail Gaspıralı’nın Pantürkizm diye adlandırılan Türk halklarının birliği fikriyle desteklendi. Bal-kanlardan Çin’e kadar bütün Türklerin anladığı ortak bir dil, bu amaca ulaşmanın ilk şartıydı ve İsmail Bey gazetesi *Tercüman*’da bu tip bir ortak şive geliştirdi. Her ne kadar sade bir söz dizimi kullanılarak ve fazla yabancı kelimelerden arındırılarak yazılsa da, Osmanlıca yani İstanbul Türkçesi temel olarak alınmıştı. *Tercüman* dışında ortak lehçe, Rusya’daki çağdaş veya *Cedidci* Müslüman okullarının müfredatlarında da desteklenmiştir (Swietochowski, 1991: 178).

Dil üzerindeki tartışma 1905 İhtilaliyle beraber yeni ve daha da artmış bir önem kazandı. Devlet kontrolünün zayıflaması, Azerbaycanlı aydınların uzun süredir baskı altında tutulan enerjilerini açığa çıkardı. Bunu tiyatro oyunları, basılan kitaplar ve kurulan okulların sayısındaki kayda değer artış izledi ve sansürün gevşetilmesi Azerbaycan basınının altın çağını başlattı. 1905 ve 1917 yılları arasında (Swietochowski, 1991: 179) Azerbaycan’da okuma-yazma bilmeme oranının hala yaygın olduğunu göz önüne alan etkileyici bir sayı olarak 63’ten az olmamak üzere gazete ve periyodik olarak yayınlar farklı veya aynı zamanlarda yayın (Swietochowski, 1991: 179) hayatındaydı. Dilde bağımsızlık hareketi Rusya sınırları içerisinde bulunan Türkler tarafından desteklenen bir olgu olmuştur. Öyle ki Dilde bağımsızlık olayı Azerbaycan’la sınırlı değildi. Gerçekten bu, Osmanlıcılığa karşı Azericiliğin benzeri Tatarcılık ve Kazakçılık’ta bulunduğu diğer Rusya Türk halklarında yürütülen kampanyanın daha geniş bir süreçteki belirtisiydi (Devlet, 1985: 8, 163- 171, 216-218). Diğer yandan Osmanlı Devleti’ndeki 1908 Jön Türkler Hareketinden sonra başka bir boyut kazandı. Türkçülük ruhunun

yükselişle İstanbul'daki bazı aydınlar Osmanlıcanın Arapça ve Farsça unsurlardan temizlenmesi için kampanyalarını başlattılar. Bunlar Osmanlıcaya, Türkler tarafından pek anlaşılmayan yapay bir lehçe dediler. *Yeni Lisan* adını alan bu milliyetçi yenilik hareketinin etkileri Rus Türkistan'ı bölgesinde derhal tepkilere yol açtı. Osmanlıcanın Türk dili denmeyecek kadar yabancı kelimelerle bozulduğunu ileri sürerek Türk dili olmaya layık olmadığını savundular (Swietochowski, 1991: 181).

İsmail Gaspıralı Siyasi birlikteliğin oluşması için öncelikli olarak Türkler arasında ortak bir milliyet anlayışının gelişmesi gerektiğini düşünen ve zamansız bu tür söylemlere girişmenin yapacakları çalışmaların da önüne geçeceğini farkındadır. Nitekim kapalı oturumlarda bu konuya değinerek, "...erişilmesi güç birlikleri bayrak edinmek, mümkün olan birliklerin altyapısını gerçekleştirebilmenin de altyapısını tehlikeye atardı. Kaldı ki, o altyapı olmaksızın daha ilerisi zaten olmazdı" (Kırımlı, 2003: 22) görüşünü savunmuş ve gelecek nesiller için altyapı hazırlamanın gayreti içerisine girmiştir. Gaspıralı'da, dil birlikteliğinin Türkler arasında sağlanması sonrasında siyasi birliktelik için toplumsal ve kültürel zeminin oluşacağı inancı vardır (Ertuğrul, 2002: 38). İsmail Gaspıralı yaşadığı dönemin şartları itibariyle gerçekçi adımlar atmak gerektiğine inanarak Türkçülük anlayışını bu eksende sürdürmüştür (Seydahmet, 1997: 47). Çünkü Rus Çarlığının engellemelerine maruz kalıp, hiçbir şey yapamadan yok olmaktansa, mümkün merteye Rus Çarlığında yaşayan Türklerin milli uyanışlarını sağlayacak, milli kimliklerini korumalarını sağlayacak adımlar atmaya daha uygun görmüştür (Hablemitoğlu, 2004: 27).

Yusuf Akçura'ya göre ise "Bütün Türklük" fikri Türkler arasındaki iletişimin artması sayesinde olmuştur. Rus Çarlığı, yaptığı altyapı çalışmaları sayesinde Rusya Türkleri arasındaki iletişim artmıştır. Kazan, Kırım, Orenburg, Kaşgar, Taşkent ve İstanbul gibi merkezler arasında iletişim kolaylaşmış ve Türkler arasındaki ticari münasebetler artmıştır. Kazan Türkleri Türk Âlemi'nin dört bir tarafında ticari münasebetler kurmuş ve buralara okullar açmışlardır. Bu sayededir ki tüm Türkler arasında birlik fikri ortaya çıkmıştır (Georgeon, 1986: 189-196). Türk milliyetçiliğinin doğuşu konusunda, ilk olarak Türk milliyetçiliği bilincini Osmanlı sınırlar dışında bulunan Rusya Türklerinde meydana geldiğini öne süren Akçura, bu iddiasını temellendirmek içinse, milliyet fikrinin ilk olarak Batı'da ortaya çıkmasını ve doğal olarak Batı'yla temas halinde olan

Türklerin, ilk olarak milliyetçilik bilincine, millet bilincine kavuştuklarını ifade eder.

Milliyet fikrinin Türkler arasında yayılması ise Akçura'ya göre Avrupa ile en çok temas halinde olan Türklerde medyana gelmiştir. Bu nedenle Batı Türkleri ile Kırım Türkleri ve Kuzey Türklerinin İdil havzasında yaşayan kısımları ile Kafkasya'da oturan Azer Türkleri arasında milliyet fikrinin öncelikle vukuu bulduğunu ifade eder (Akçura, 1981: .4). Diğer bir yandan da Osmanlı Türkleri dışında Türkçülüğe katkısı bulunanları; Macar Vambery, Ahunzade Mirza Fethi Ali, Şeyh Cemaleddin Afgani, Hasan Bey Zerdabi, İsmail Bey Gaspıralı, Şahabeddin-i Mercani olarak sıralayan Akçura, Macar Vambery'nin, İngiliz hükümetinden aldığı destekle Asya'da Türkler hakkında yapmış olduğu çalışmaların Türkçülüğe katkısına değinir. İsmail Gaspıralı'nın yeri ise Akçura için çok önemlidir: "Bütün Türkçülük hareketinin merkezi siması" olarak değerlendirdiği Gaspıralı, yapmış olduğu çalışmalarla, büyük bir Türkçü olarak değerlendirebilir (Akçura, 2007: .93). Çağdaş bir devlet, milli olmalıdır ve bu devletin en önemli birimi de millettir: "Çağdaş bir devletin en önemli unsuru olan millet, türdeştir: Çoğunlukla aynı dili konuşur; fertlerin bilimsel ve düşünsel düzeyi, hukuku, ahlakı, estetik hatta siyasi fikir ve hisleri çok farklı değildir (Akçura, 2007: 5). Çağdaş bir devlette millet, aynı harsın ürünüdür; bundan dolayı, hiç çoğunluğu, aynı mefkûreye tutkundur. Dolayısıyla çağdaş devlet, milli bir devlettir." (Şenoğlu, 2009: 54).

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma döneminde hayatını geçiren bu aydınlar, Osmanlı İmparatorluğu için çıkış yolunun Türk milliyetçiliğinden geçtiğine inancındadırlar. Türk milletinin varlığını sürdürüp ayakta kalabilmesi için izlenmesi gereken yol milliyetçiliktir. Aksi halde Türk milleti tarihten silinip gitmek zorunda kalacaktır. Türk milliyetçiliğinin ideoloğu olarak kabul edilen düşünürlerin, ayrıca yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne de görüşleriyle ilham vermiş, hatta Türk kelimesinin ön plana çıkmasında öncü rol oynamışlardır (Baykara, 2003: 207).

Yine Azerbaycan Türklerinden olan Ahmet Ağaoğlu da döneminin önemli Türk Milliyetçisi şahsiyetlerindedir. Arapça, Farsça ve Rusça eğitimi alarak 1887'de Paris'e gitti. Paris'te *Hukuk ve Collage de France*'da tarih ve filoloji eğitimi aldı (Öztürk, 473). Bu dönemde farklı görüşlere sahip olan dönemin önemli simaları ile tanışma fırsatı bulan Ağaoğlu, siyasi olarak farklı düşüncelerden etkilendiği görülmektedir. Fakat 1984 yılında

tekrar Azerbaycan'a dönerek İsmail Gaspıralı Bey'in başlatmış olduğu ve Kafkasya'da Türklerim milli şuur ve öze dönüşünün uyandırılması amacıyla başlatılan Ceditçilik Hareketine katılarak bu hareket içerisinde aktif bir şekilde görev aldı (Demirci, 2001: 177).

Eğitim faaliyetlerinin yanı sıra 1905 yılında, Ermenilere karşı kurulan "*Difai*" isimli bir gizli örgüt oluşturarak bölgeye hâkim olmak isteyen Ermeni hareketine karşı çeşitli faaliyetler düzenlemiştir (Ekeli ve İlkin, 2003: 134 – 237). 1905 yılında meydana gelen Rus Devrimi sonrası yönetimin meşruti hale gelmesi ile birlikte Türkçe konuşan halkların haklarını korumak adına da önemli bir rol oynamıştır (Yılmaz, 1993: 58). Müslüman Türklerin birliğini beraberliğini savunarak yürütmüş olduğu bu faaliyetler neticesinde Rus Çarlığının dikkatini çekmiş ve Çarlık yönetimi tarafından büyük baskılara uğramıştır. Bu baskılara fazla dayanamayan Ahmet Ağaoğlu, 1909 yılında ailesini de yanına alarak İstanbul'a göç etmek zorunda kalmıştır. İstanbul'a gelerek birçok gazete ve dergiye yazılar yazmış bu yazılarında İslamcılık ve Türkçülüğü işleyerek, Türkçülük ve İslamcılığın birbiri ile çelişmediğini zıt düşmediğini ifade etmiştir (Ağaoğlu, 1998: 7- 8). Bu düşünceleri bulunan Ahmet Ağaoğlu, Türkçülüğe inanmış inançlı bir liberal olarak komünizme karşı olan bir kişiliği vardır (Tunçay, 1999: 262). Yürütmüş olduğu "*Maarif Müfettişliği*" görevinden kısa bir süre sonra ayrılmıştır (Yetkin, 1997: 59).

Düşünsel hayatında Türkçülüğü de savunmaya devam ediyordu. Örneğin 1911 yılında Yusuf Akçura ve Hüseyinzade Ali Bey gibi Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne göç etmiş olan önemli Türkçüler ile birlikte Türkçülüğün önderi olarak kabul edilen Türk Yurdu Dergisi'nin kuruluşunda görev aldı (Shissler, 2005: 250). Bu faaliyetleri neticesinde koyu bir Türkçü haline gelen Ahmet Ağaoğlu İttihatçı olmak ile Türkçü olmanın aynı anlama geldiğini ifade ederek ve hatta yapmış olduğu konuşmalarında Türkçü olmanın şartının İttihatçı olmaktan geçtiğini ifade etmiştir (Yılmaz, 1993b: 70).

Ahmet Ağaoğlu'nu daha detaylı bir şekilde incelediğimiz zaman onun hayatına yön veren başlıca üç tip fikir hâkimdir. Bunlardan ilki Rusya dönemidir. Bu dönemde Rusya'da yaşayan Türklerin milli birlik bilinci altın bir araya gelmesi yani birleşmesi düşüncesidir. İkicisi ise İstanbul'a geldikten sonra Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal ortamından da etkilenerek ileri sürmüş olduğu İslamcılık düşüncesidir. Bu düşünce kapsamında ise İslam'ı ve İslamcılarını savunduğu görülmektedir fakat bir süre sonra kendisi gibi Rusya'dan Osmanlı Devletine gelmiş olan Türkçü

aydınlardan etkilenecek Türkçü bir tavır takınmış ve Türkçülüğü savunmaya başlamıştır. Üçüncüsü ise Fransa dönemidir. Bu dönemde ise Batılı bir fikir anlayışı benimseyerek şiddetle Batıcılığı savunmuş hatta Cumhuriyet döneminde Avrupa Medeniyetinin fikirlerinin olduğu gibi alınması düşüncesini savunduğu için Türkçü aydınlardan şiddetli eleştiri ve tepkiler almıştır (Yaman ve Esatoğlu, 1998: 33). Bu duruma baktığımızda şüphesiz onun düşünsel hayatını derinden etkile-yen en önemli dönem Paris'te geçirmiş olduğu yıllardır. 1888 yılının başlarında yükseköğrenim tahsil etmek amacıyla Paris'e giden Ahmet Ağaoğlu böylelikle de bir ilki gerçekleştirerek Avrupa'ya yükseköğrenim görmek amacıyla giden ilk Azerbaycan Türk'ü olmuştur (Özcan, 2010: 21).

Türk düşünce hayatı içerisinde büyük bir yere sahip olan ve Türk Milliyetçiliğine katkıları yadsınamaz katkılarda bulunan isimlerin başında hiç şüphesiz Zeki Velidi Togan gelmektedir. Zeki Velidi Togan'ın görmüş olduğu eğitim hayatı ve medrese dönemi, Rusya'daki Müslüman toplulukları içerisinde meydana gelen reform hareketlerinin başladığı döneme denk gelmekteydi. Öyle ki bu dönemde modern ve çağdaş manada eğitim veren, kurumların açılması İsmail Gaspıralı Bey'in önderliğinde gerçekleştirilmiş olan Usul-i Cedid yani yeni metot olarak da anılan ve "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" düsturu ile hareket eden bir eğitim sistemi meydana getirilmeye başlanılıyordu. 1884 yılında açılan bu okullar Rusya Türkistan'ında önemli bir yenileşme hareketi başlatan bu okullar eğitim öğretimi kolaylaştırarak kısa sürede eğitim vermekteydi (Görücü, 2009: 60).

Zeki Velidi Togan'a milliyetçilik manasında hem ailesi hem de çevresinin tesiri bulunmuşsa da Tercüman gazetesi ve Usul-ı Cedid hareketinin tesirlerinin bulunduğu da aşikârdır. Nitekim Usul-ı Cedid okullarında uygulanan programlar milliyetçilik eksenli olup modernist bir yapıya sahipti. İlgili okul programında Bütün Türklere ortak bir dil yoluyla ulaşacak milli bir eğitim sistemi tasarlanmıştır. Bu sayede de Müslüman Türkleri çağdaş bir hayat tarzı yakalayarak özgürlüklerini elde edebilmeleri adına hedefler koyulmaktaydı bunun içinde gerekli olan milli aydın zümresinin yetiştirilmesi lazım geliyordu. Tercüman gazetesi de bu hareketin deyim yerindeyse basın alanındaki sesi durumundaydı (Devlet, 1985: 15-16).

Tutsak bulunan Türk halklarının durumunu her zaman göz önünde tutan Zeki Velidi Togan, Türklerin azınlıkta veya çoğunlukta oldukları

bölgeler hakkında çalışmalar yaparak Türklerin haklarını da korumayı ihmal etmemiştir. Bu konuyla ilgili de şunları ifade etmektedir:

“İç Rusya’da azınlık teşkil eden yerlerde elbette milli ve mahalli muhtariyet olamaz. Bunların kendilerine en yakın kardeş muhtariyetlere katılmaları gerekecektir. Milli muhtariyet alan Türklerin memleketlerinde yaşayan ve fakat Türk olmayan Müslümanların tam haklarını sağlamak gerekecektir. Bundan sonra bize, Tacik’in, Asetin’in, Kürtlerin, Çerkeslerin ve Müslüman olan Çermişlerin Türkleşmeleri icab etmez. Bu halklar kendi dillerini, tarih ve edebiyatlarını okusunlar, örf ve âdetlerini gütsünler, terbiye edilsinler. Bunların Türkleşmesi Türklüğümüzün kanına ikinci bir kanın katılmasını, Türk diline, örf ve âdetlerine yabancı dil, örf ve âdet unsurlarının girmelerine mucip olacaktır. Milliyeti çeşitlendiren yabancı unsurlar bu milliyet için-de güvensiz unsurlar olmaktadır.” (İlgaz, 1988: 207).

“Bugün tek bir ‘Büyük Türkistan’ olarak birleşmek isteyen Doğu Türkleri arasında bir taraftan Özbekler, diğer taraftan Kazan Türkleri (Tatarlar) arasında Türkistan’ın Kazak-Kırgızlar kısmını kendi ‘nüfuz mntıkları’ şeklinde ikiye ayırmak isteğinin var olduğunu öne sürerek bu yöndeki taleplere karşı daha 1917 kongresinde Kazak-Kırgız, Türkmene ve Başkurtların Türkistan’da hiçbirinin diğerine üstünlük kuramayacağı her bakımdan eşit kavimlerden ya da bunların yaşadıkları ülkelerden meydana gelecek bir federasyonun kurulmasını kabul ettirdiklerini dile getirmiştir.” (Togan, 1952: 142).

Türkiye’de yaşanan gelişmeler ve olgunlaşan siyasi ortam doğrultusunda Zeki Velidi de Türkiye’ye dönme kararı alarak Fevzi Çakmak ve Maarif Vekili Hasan Ali Yücel gibi isimlerle irtibata geçmiş ve 1 Mayıs 1939’da Maarif Vekâletine resmi başvuru yaparak Türkiye’ye dönme talebinde bulunmuştur. Bu talebi resmi makamlarca olumlu karşılanan Zeki Velidi, 1939 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde çalışmalar yapmakla görevlendirilerek Türkiye’ye dönüşü sağlanmıştır (Baykara, 1989: 27-28).

Rusya kökenli milliyetçi aydınların Türkiye’de taltif ve itibar görmelerindeki en büyük etkenlerden bir tanesi de yeni kurulmuş olan Türk devletinin aydın ve fikir adamı ihtiyacını bu yolla gidermesi ve önemli kadrolara bu aydınların gelmesi faydalı bir durum olarak da görülüyordu. Ancak bu durum şu ikilemi ortaya çıkarıyordu. Bu aydınlar bir yandan Türkiye’de taltif görüyor ve bu taltifin sebebi Türkiye’nin kendi politik çıkarları yönünde olup diğer yandan bu aydınlar Türkiye saflarında yer aldıklarından gelmiş oldukları Rusya’daki ulus devlet inşasını desteklemiş

oluyorlardı. Bu konuya ikilem olarak bakılmasının nedeni ise bu aydınların Turancı ya da Pan-Türkist hareketlerin içinde bulunmak istemeyişleri olarak yorumlanabilir (Özbek, 1997: 15-20). Bir diğer sebep olarak da karşımıza çıkan mevcut rejimin Sovyet yönetimi ile iyi ilişkiler içinde bulunmayı önemli görerek Sovyetler içerisindeki Türkler ile ilgili projelere sıcak bakmamasıdır. Bu doğrultuda Rusya Türkleri için yapılan çalışmalar Türkiye’de değil de Avrupa’da yapılmaya başlanmıştır (Togan, 1970: 144-145).

Zeki Velidi Togan’ın Türk Milliyetçiliğini, ırk üstünlüğü veya emperyalist bir düşünceye mahal vermeden, ırka dayalı sınırların siyasi sınırlarla daraltılmadan ve bu yoldan sapmadan gelişmesi gerektiğini ifade etmektedir. İşte bu manada Türkiye’deki Türlerin dış Türklerin davalarını ve vatanlarını tehlikeye atmadan milliyetçilik yapmalarını önermektedir. Bu yapıldığı takdirde hem dış Türkler hem de Türkiye’deki Türklerin Türklük davasına daha sağlıklı hizmet edebileceklerini de eklemektedir⁵ (Togan, 1970: 77-87).

Türkçülük alanında Türkiye’nin düşünsel hayatına büyük katlılarda bulunan Zeki Velidi Togan ve Rusya kökenli Türk aydınlarının ortak paydaları Türklerin meskûn bulunduğu coğrafyalarda elde etmeleri arzulanacak bağımsızlık haklarıydı. Fakat bu konuda yöntemsel ve ifade bakımından farklılıklar bulunmaktaydı. Çünkü daha önceden belirttiğimiz üzere Rusya kökenli Türkçüler geldikleri coğrafyanın ve siyasi ortamın özelliklerini bilerek temkinli hareket ederken, Türkiyeli Türkçüler daha heyecanlı ve Rusya’nın gerçek anlamda gerçeklerini göz ardı ederek hareket etmekteydiler. Hatta Soysal’a göre “biraz üstten bir bakış” ile konuya yaklaşmaktaydılar (Soysal, 2002: 483-504).

Mehmet Emin Resulzade, siyasetin yanında edebiyat ile de ilgilenerek bazı tercümelere de imza atmıştır. Örneğin Üzeyir Hacıbeyov’un “*Türkçe-Rusça*” ve “*Rusça-Türkçe*” *Lugat*’ını da neşretmiştir. Hem yazılarında hem söylemlerinde hem de siyasi alanda konuşmaları keskinliği ile dikkat çeken Mehmet Emin Resulzade, cesaretli kişiliği ile de dikkat çekmektedir. Bunların yanında Müstakil Ağayev’ e göre “*Mehmet Emin Resulzade, yazılarının mazmunluğu ve aktüelliği, dilinin dönemine göre sade ve anlaşılabilirliği*

---

⁵ TOGAN, Zeki Velidi “Türk Milliyetçiliği Fikrinin Aktüalitesi” (29 Kasım 1951’de Ankara’da verilen bir konferans),84-85,87, Zeki Velidi Togan, *Türklüğün Mukadderatı Üzerine*, İstanbul, 1970, Kayı Yayınları, s. 77-87.

Resulzade'yi dönemin yazar ve redaktörlerine göre ön plana çıkarmaktaydı." (Ağayev, 2006: 15).

Davasına sıkı bir şekilde bağlı olan Mehmet Emin Resulzade, Moskova'da gözaltında bulunduğu dönemlerde bile davasından vazgeçmemiş ve Bolşevikler'in Azerbaycan'da yürütmüş olduğu eski yazı sistemini kaldırarak yerine Latin harflerini getirme teşebbüslerine şiddetle karşı çıkmıştır. Çünkü Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Selahattin Çağın'ın aktardığına göre; Mehmet Emin Resulzade, eski yazının kaldırılarak yerine Latin harflerinin getirilmesini Türklerin kültürel yaşamına ve diğer Türkler ile kurulan bağlara zarar vereceğinden büyük endişe duymaktadır. Bu karşı çıkmanın yanında eski yazı sisteminin ıslah edilerek kullanılmasına da sıcak bakmaktaydı (Akpınar vd., 1990: 13). Bu denli azim ve mücadele içerisinde geçirilen bir hayat yaşayan Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan Türklüğü mücadelesinin sembol şahsiyetleri arasında tartışılmaz bir yere sahiptir. Yazmış olduğu eserler ve faaliyetleri hep Türklük şuuru ile verilmiş olup diğer yandan da Türk Toplumunu aydınlatmak ve çağdaş medeniyetin gerekli kıldığı özelliklerle donatmak için çalışmalar yapmıştır (İsahanlı, 2010: 23).

Fakat diğer yandan da Mehmet Emin Resulzade'nin Türkiye yıllarında yürütmüş olduğu Türklük faaliyetlerinin bazı dönemler tepki çektiği ve hatta sınır dışı edildiği dahi görülmektedir. Nitekim Gökğöz'ün aktardığına göre;

"Türkiye'de yaptığı siyasi tahrikler yüzünden hududumuz haricine çıkarılan Resulzade Mehmet Emin Bey tarafından Berlin'de Azerbaycan Müsavat Fırkasının naşiri efkârı olarak Türkçe çıkarılmakta olan "İstiklal" gazetesi Sovyetler İttihadi aleyhine ihtilal hazırlamak ve bu ihtilale bütün şark milletlerini hasetsen Türk Milletini teşvik etmek gayretini göstermektedir. Memleket içinde Müsavat Fırkasının propagandasını yapmak için neşredilen neşredilen bu gazete muhtelif mekteplere, kulüplere ve şahıslara gönderilmektedir. Memleketin harici siyasetini teşviş edici mahiyetteki neşriyat yapan mezkûr gazetenin Matbuat Kanununun 5'inci maddesi mucibince memleketimize ithalinin meni için..." (Gökğöz, 2008) ...ifadeleri aslında 25 Temmuz 1913 tarihinde çıkarılan yeni Matbuat Kanununun 50. ve 51. Maddelerinde o dönem Türkiye Cumhuriyeti'nde Türk Basını'na sansür uygulandığının da bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mehmet Emin Resulzade'nin Turan hakkında düşüncesi ise şöyledir; Türk Halkları kendi istiklallerine kavuştuktan sonra tek bir Turan

federasyonunda birleşebilirler. Bu onun klasik Turancılık düşüncesine getirmiş olduğu yeni bir boyut olarak düşünülebilir. O kendisinin ileri sürdüğü yeni fikrin Türkçülüğe ve İslamcılığa zıt olmadığını, aksine bu düşünceleri Türkçülük ve İslamcılığı güçlendirdiğini düşünmekteydi. Bu konuda şu ifadeleri de eklemektedir; *“Bu harekât Türk – Müslüman birliğini parçalamayacak aksine bütünleştirerek, Milli devletine kavuşacak her bir Türk yurdu coşkun bir Türk ırmağıdır. Bu ırmaklar yine Türklük denizine kadar akacak ve burada birleşeceklerdir.”* (Kengerli, 2008: 157). Buradaki birleşmenin aslında Turan olduğu açıkça ortada olup bu sayede Türklerin ve Müslümanların birlik, beraberlik ve dayanışma içerisinde daha da kuvvetli bir hale gelecekleri inancındadır. Ayrıca bunda ki başlıca amaçlarını şu şekilde ifade etmektedir: *“Biz Türk’üz ve Türklerin oğullarıyız. Biz, Türk benliğinden bir Türk kültürü yaratmak istiyoruz.”* (Yaşar, 2013: 276).

Diğer yandan Mehmet Emin Resulzade, Türkçülüğün Osmanlı Devleti’nde Rusya mekânında teşekkülü sürecinde dikkat çekerek, *“Balkan Savaşları ve Dünya genelinde meydana gelen savaşlar döneminde Türk milli ideasının esas inkişaf devri olmuştur.”* şeklinde düşüncesini ortaya koymaktadır. Aslında bir dönemler ünlü Türkiye Türkçülerinden olan Ziya Gökalp’in önderliğini yapmış olduğu Turancılığın önemini özellikle de “Pan-Turancılık sayesinde Sovyet Rusya’sındaki Müslümanların da Osmanlılarında kendilerini Türk olarak adlandırmalarında” önemli bir dönüm noktası olarak görmüştür. Çünkü bu döneme kadar olan milliyetçilik mefhumu dar bir kapsam arz ederken Turancılık anlayışı ile bütün Türk usulunun, Kırgız, Kazak, Azeri, Tatar veya başka bir adla bölünüp parçalanmasının önüne geçerek aslında bu sayılan isimlerin tek bir köken olan Türk ırkına mensup olukları anlatılmıştır (Kengerli, 2008: 160). Bu da Türk Milliyetçiliğinin oluşumu ve inşası sürecinde mühim bir yer arz etmektedir.

Sonuç

Çalışmamızın merkezine aldığımız Türk Milliyetçiliği ve onu meydana getiren etmenlerin çalışmamız içerisinde yer verdiğimiz boyutları ışığında bakacak olur isek başta millet ve milliyet etmenini göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. Çünkü Türk Milletinin millet ve milliyetçilik duygu eski çağlara dayanmaktadır. Fa-kat İslamiyet’in kabulüyle birlikte milliyet mefhumunun yerini Ümmet ve Ümmetçilik anlayışı almaya başlamıştır. Milliyetçilik aynı kana ve aynı soya mensubiyeti

belirtirken ümmetçilik ise aynı dine mensubiyeti ifade etmektedir. Hal böyle olunca Türk ırkı veya Türk milleti tanımının yerini İslam Ümmeti ya da Müslüman âlemi düşüncesi almaya başlamıştır. Nitekim Osmanlı Devleti dönemlerinde bu düşünce zirve noktaya ulaşmış ve devletin millet anlayışı dini temeller esasına göre cereyan etmiştir. Bu cereyan doğrultusunda Osmanlı toplumu Müslim ve Gayrı-ı Müslim olarak iki milletten müteşekkil olarak tanımlanmaya başlamıştı.

Osmanlı Devleti döneminde Türklük şuuru iyice zayıflamış İslamiyet’inde etkisiyle ümmetçi bir politika izlenerek deyim yerindeyse Türklük unutulma aşama-sına gelinmiştir. Türklük veya Türkçülük kavramları ya hiç kullanılmamakta ya da günümüzdeki anlamından çok farklı bir manada kullanılmaya başlamıştı. Fakat on dokuzuncu yüzyıl ile birlikte diğer etnik grupların Türklere daha önce milliyetçilik düşüncesi oluşmaya başlamış bu düşünce neticesinde de büyük bir hızla Osmanlı Devleti’nden kopmaya başlamıştır. François Georgeon’ın “*Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*” adlı eserinde bu konuyla ilgili önemli bir açıklama yaptığını şu şekilde görmekteyiz;

“Bir başka deyişle, Türklerin İslamiyet öncesi geçmişi, Asya’daki kökenleri ve oradan göç edişleri kolektif bellekten silinmiş, unutulmuştu. Bu geçmişin, eskiden yaşanmış olan bu uygarlığın kalıntıları resmi çevrelerin dışında, Türk köylüsünün geleneklerinde, öncelikle de Anadolu göçebeleri arasında yaşıyordu. Türk ögesi olarak bilinen tek özellik, dildi. Ancak bu konuda bile belirtilmesi gereken bir farklılık vardı. Sarayın, bürokrasinin ve Osmanlı yönetici sınıfının dilinde Farsça-Arapça’dan ödünç birçok sözcük yer alırken, geniş halk yığınlarının dili büyük ölçüde saflığını korumuştur. Kültürel olarak bakıldığında, Osmanlı dili Türk olmaktan çok, Müslüman’dı. Büyük Macar doğubilimcisi Arminius Vambery Osmanlı Türkleri’ndeki bu ‘Türklüğü unutma’ olayını gayet iyi özetliyor ve XIX. Yy’ın sonunda şöyle yazıyordu: ‘Bundan kırk yıl önce Türklük, ya da edebi alanda Türk sözcüğü kaba, yabani anlamına gelen bir sövgü olarak değerlendiriliyordu. Şöyle bir olay anımsıyorum; bir gün, iyi eğitim görmüş bazı kişilerle sohbetleşirken, Türk ulusunun etnografik öneminden, bu ulusun kollarının Lena kıyılarından Asya’ya, öte taraftan da Adriyatik kıyılarına kadar uzandığından, yeryüzünde yaşayan halklar arasında en geniş yayılma olanaklarına sahip olmuş bir ulus olduğundan söz et-tim. Bunun üzerine bana ‘siz bizi Kırgızlar’la ya da şu kaba saba göçebe Tatarlar’la karıştırmış olmayasınız?’ yanıtını verdiler. Ben daha o günlerde kendimi Doğu Türki-ye’deki lehçelerin incelenmesine kaptırmıştım. Ama, bu yolda harcadığım bütün çabalar, bizim kültürümüzden haberdar olan birkaç efendinin

dışında, gülünç bulunuyordu. İstanbul'daki Türkler arasında Türk milliyetçiliği sorunuyla ya da Türk dilleriyle ciddi bir biçimde ilgilenen bir tek kişiye rastlamadım'. Böylece, tâbi milliyetler arasında milliyetçiliğin etkileri kendisini hissettirir ve Yunanistan'ın bağımsızlık, Sırbistan'ın özerklik kazanması gibi olgularla gün ışığına çıkarken, imparatorluğun Osmanlı-Türk yöneticilerinde ulus bilincine ilişkin hiçbir belirti görülüyordu.” (Georgeon, 1986: 14).

Ayakta kalabilmek ve varlığını devam ettirmek için farklı akımlar peşinde sürüklenen Osmanlı Devleti ricali denedikleri diğer fikir akımlarının yaşanan gelişmeler sonucunda iflas etmesi sonucu; bunlar içerisinde Balkan Savaşlarında kaybedilen topraklar ile Osmanlılık, Arap bölgelerinde ayrılıkçı faaliyetlerin baş göstermesi sonucu İslamcılık düşüncesinin dönüm noktaları olmuştur. Bu dönemde Rusya'dan kaçarak Osmanlı Devleti'ne gelen Türkçü aydınların çağı başlamış ayrıca II. Meşrutiyetle birlikte İttihat ve Terakki gibi Türkçü sayılabilecek bir yönetimin iş başına geçmesi ile birlikte devletin asli unsuru olan Türklerin duygusal, siyasi, sosyal ve kültürel sahada kendilerini daha kolay bir şekilde ifade etmesine vesile olmuştur. Bu etki yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş felsefesi olmaya başlamıştır. Yürütülen politika ve uygulanan siyasette Türkçülüğün etkilerini görebilmekteyiz. Diğer yandan esaret altında bulunan Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan gibi Türk halklarının bağımsızlıkları farklı zamanlarda girilen teşebbüslerin sonuçsuz kalmasına rağmen Türkçü düşüncüyü ve bağımsızlık ateşini hiçbir zaman söndürmemiştir. Bu konuda Türkiye Cumhuriyeti diğer Türk ve Müslüman halklara her zaman çok iyi bir örnek konumunda olmuştur. Çünkü Türkçülüğün ve Türk Milliyetçiliğinin en iyi sonuç verdiği timsal Türkiye Cumhuriyeti olarak gösterilebilir. Neticede diğer Türk halklarının da gayretleri yirminci yüzyılın sonlarına doğru meyvesini vermeye başlayacak ve 1991 yılına gelindiğinde Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Zeki Velidi Togan, Ahmet Ağaoğlu ve Mehmet Emin Resulzade gibi Türk Milleti'nin bağımsızlığı ruhunu yeşerten Türkçü aydınların geleceğe dair rüyaları gerçekleşmiş ismini zikrettiğimiz cumhuriyetler bu dönemde bağımsızlıklarına kavuşarak Türkçülük düşüncesi amacına bir adım daha yaklaşmıştır.

KAYNAKÇA

Ağaoğlu, Samet, *Babamın Arkadaşları*, İletişim Yayınları, 1. Basım, , İstanbul, 1998, 7- 8.

Ağayev, Müstakil, *Mehmed Emin Resulzade*, Bakü, 2006.

Akçura, Yusuf, *Türkçülük: Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, İlgı Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

Akçura, Yusuf, *Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

Akın, Rıdvan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi 1908-1918*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2002.

Baykara, Tuncer, "Gelecekte Yaşayan İnsan: Türk Kavramının Öne Çıkmasında Ziya Gökalp'in Yeri", *İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları-Bildiriler*, (Yay. Haz. Dünder KARACA), Türksoy Yayınları, Ankara, 2003.

Demirci, Fatih, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Ahmet Ağaoğlu (1869 -1939)*, *Liberal Düşünce Dergisi*, Liberte Yayınları, Yıl:6, Ankara, 2001, Sayı:23.

Devlet, Nadir, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1985, 8.163-8.171

Devlet, Nadir, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1985.

Duran, Murat, "Türk Milliyetçiliğinin Üç İdeoloğu: İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Siyaset Ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı* Ankara, 2011.

Ekeli İlhan - İlkin, Selim, *Bir Cumhuriyet Öyküsü Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları:134, İstanbul, 2003

Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, s.163, içinde, Akçura, "İktisadi Siyaset Hakkında"s.189-196.

Gökgöz, Saime Selenga, *Sovyet Karşısı Azerbaycan Türk Siyasi Muhacir Neşriyatında "Türk İnkılâbı": Yeni Kafkasya ve Mehmet Emin Resulzade"* *Modern Türklük Araştırmaları dergisi*, Cilt,5., Sayı, 1., Ankara, Mart, 2008.,

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. S.9(8-45) s.12

Görücü, Çağdaş, *Zeki Velidi Togan: Milliyetçilik Ve Tarih Yazımı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı (Siyaset Bilimi), Ankara, 2009

Hablemitoğlu, Necip, *Gaspıralı İsmail*, Bir Harf Yayınları, İstanbul, 2004.

Hostler, W. Charles, *Türkler ve Sovyetler: Türklerin, Bugünün Dünyasında Tarihsel Durumu ve Politik Önemi*, çev. Mithat San, Ankara, Şanal Matbaası, 1976.

İlgaz, İhsan, *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi*, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

İsahanlı, Hamlet "Siyasi Liderler ve Mehmet Emin Resulzade'nin Sosyal ve Siyasi İdealleri", *İrs-Miras Dergisi*, Sayı 10, 2010.

Karakaş, Mehmet, *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, İstanbul, Vadi Yayınları, 2000.

Karpat, H. Kemal, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, çev. Recep Boztemur, Ankara, İmge Kitapevi, 2004.

Karpat, Kemal H., *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, çev. Recep Boztemur, Ankara, İmge Kitapevi, 2004.

Kengerli, Aybeniz Aliyeva, *Azerbaycan'da Romantik Türkçülük*, Çev. Doç. Dr. Metin Özarslan İstanbul, Tarih inceleme Doğu Kütüphanesi, 2008.

Kırımlı, Hakan, İsmail Bey Gaspıralı ve Birlik Kavramı Üzerine, İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp, *Sempozyumları-Bildiriler*, (Yay. Haz. Dündar Karaca), Ankara, Türksoy Yayınları, 2003.

Köseoğlu, Nevzat, "Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikler", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Ed. Tanıl Bora, 2. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Kuzucu, Serhat, *Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yay. İstanbul, 2013.

Landau, Jacop M., *Pantürkizm*, çev. Mesut Akın, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999.

Macfie, A.L. *The End of The Ottoman Empire:1908-1923*, London, LONGMAN, 1998.

Oba, Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, s.49, içinde, Hans Kohn, Le Panslavisme, Son Historie et son Ideologie, Paris,1963.

Özcan, Ufuk, Yıl Dönümünde Batıcı Bir Aydın Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği", İstanbul, Sosyoloji Yıllığı, 9, Kitabevi, , 2010.

Öztürk, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem 1923 -1927*, C.I, TBMM Vakfı Yayın No:3,y.y. s.473.

Pehlivan, İsmail, "Rusya ve Oryantalizm", *Asia Minor Studies*, Cilt:IV/8, Kilis, 2016, s.79-93.

Saray, Mehmet, "Türkiye'de Türk Milliyetçiliğinin Temelini Atan Türk Yurdu Dergisi İle Türk Ocakları Derneği Nasıl Kuruldu?", *Türk Yurdu Dergisi*, Şubat 2011 - Yıl 100 - Sayı 282.

Seydahmet, Kırmımlı Cafer, *Gaspıralı İsmail Bey: Dilde, Fikirde, İşte Birlik*, İstanbul, Avrasya Bir Vakfı Yayınları, 1997.

Soysal, Gün, "Rusya Kökenli Aydınların Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin İnşasına Katkısı", Tanıl Bora (ed.) , *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, 483-504.

Swietochowski, Tadeusz, "1920 Öncesinde Rus Azerbaycan'ında Milli Kimliğin Yükselişi ve Edebi Dil Politikası", Bu makale *Ethnic and Racial Studies*, 14/1, London 1991 'de yayınlanmıştır. s.178, çev. Saadettin Gömeç

Şahin, Köksal, "Bir İdeoloji Olarak "Milliyetçilik", *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 12 Mayıs – 2007 İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – Kırgızistan s.3.

Şenoğlu, Kemal, Yusuf Akçura: Kemalizmin İdeoloğu, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2009. s.54, içinde Yusuf Akçura, "Asri Türk Devleti ve Münevverlere Düşen Vazife", *Türk Yurdu*, c.3, sayı 13, Ekim 1925.

Togan, Zeki Velidi "Türk Milliyetçiliği Fikrinin Aktüalitesi" (29 Kasım 1951'de Ankara'da verilen bir konferans),84-85,87, Zeki Velidi Togan, *Türklüğün Mukadderatı Üzerine*, Kayı Yayınları, İstanbul, 1970.

Togan, Zeki Velidi "Türkistanlıların Birleşme Davaları", *Serdengeçti*, No. 15-16, 1952.

Togan, Zeki Velidi, *Türklüğün Mukadderatı Üzerine*, İstanbul, Kayı Yayınları,1970.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek- Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923- 1931)*, 3. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,1999.

Yaman, Ertuğrul, *İsmail Gaspıralı ve Ortak Türkçe*, Alternatif Yayınları, Ankara, 2002.

Yaqublu, Nəsiman "Mehmet Emin Resulzade" Məhəmməd Əmin Rəsulzadə Ensiklopediyası, Bakü, 2013.

Yetkin, Çetin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 2. Basım, Toplumsal Dönüşüm Yayınları:54, İstanbul, 1997.

Yılmaz, Murat, "Ahmet Ağaoğlu ve Liberalizm Anlayışı", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı:23, Ankara, 1993.

Yılmaz, Murat, "Ahmet Ağaoğlu ve Milliyetçilik Anlayışı", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı:25, Ankara, 1993.

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE ERMENİ MESELESİ: AMİRAL BRİSTOL ÖRNEĞİ*1

Meral KUZGUN**

Öz

Osmanlı İmparatorluğu içinde önemli bir yere sahip olan Ermeniler, 19. yüzyıldan itibaren ayaklanmaya ve milliyetçilik faaliyetlerini yürütmeye başlamışlardır. Bu faaliyetlerin merkezi durumuna gelen Ermeniler, İngiltere, Fransa, Rusya ve ABD'deki her türlü desteği almayı başarmışlardır. Rusya'ya karşı Doğu Anadolu'da oluşturulmak istenen Ermeni devleti, tampon devlet konumunda planlanmıştır. İngiltere'nin isteği üzerine oluşturmak istenen Ermeni devletinin mandalığına ABD getirilmek istenmiştir. Bu amaçla Ermeni meselesi Amerikan Dışişlerinin ilgilenmek durumunda olduğu bir konu olmuştur. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'ndaki, Amerikan okulları, misyonerleri ve çalışanları da Ermeni meselesinde Ermeniler lehine propaganda da bulunmuştur. Ancak İstanbul Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol, Türkler aleyhine çıkan bu propagandalara pek itibar göstermemiş ve Amerikan kamuoyunun doğru bir şekilde aydınlatılması için mücadele etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Propaganda, Amiral Bristol, Ermeni Sorunu, Dış ilişkiler, Amerika.

ARMENIAN QUESTION IN THE TURKISH – AMERICAN RELATIONS: ADMIRAL BRISTOL CASE

Abstract

Armenians have always had an important position within the Ottoman State; however, they have started uprising and nationalist movements since the 19th century. After becoming the center of such campaigns, Armenians could gain any kind of support from England, France, Russia and the USA. It was planned to establish an Armenian State in Eastern Anatolia against Russia as a buffer state. Such an Armenian State to be urged by England was

---

* Bu makale, Prof. Dr. Erdal AÇIKSES danışmanlığında yürütülen ve Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2012 yılında Meral HALİFEOĞLU tarafından hazırlanan "1914-1945 Yılları Arası Türk Amerikan İlişkileri" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Bu makale, 08-10 Mayıs 2014 tarihleri arasında düzenlenmiş olan " Uluslararası Tarih Boyunca Türk İdaresinde Ermeniler" Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

**Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Öğretmenliği, meralkuzgun@kilis.edu.tr Bu makale, 08-10 Mayıs 2014 tarihleri arasında düzenlenmiş olan " Uluslararası Tarih Boyunca Türk İdaresinde Ermeniler" Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

planned to be under mandate government of the United States. To this end, the Armenian Question became a matter that United States Foreign Affairs had to deal with. In addition, American schools, missions and their employees in Ottoman dominions held propaganda in favor of Armenians in the scope of the issue. On the contrary, Admiral Bristol, United States' High Commissioner in İstanbul, became a figure committed to inform American public accurately.

Keywords: Propaganda, Admiral Bristol, Armenian Question, Foreign Affairs, Government of The United States.

Giriş

Bugün dünya kamuoyunu meşgul eden meselelerden biri olan Ermeni meselesinin kökleri geçmişe uzanmakla birlikte 18 yüzyılda yaşanan Fransız İhtilali, Avrupa'da meydana gelen siyasi ve sosyal devrimler, sanayi ve teknolojik gelişmeler tüm dünyayı tesiri altına almıştır. Bunların akabinde ortaya atılan milliyetçilik akımı, çok farklı etnik unsuru içinde barındıran imparatorlukları da olumsuz etkilemiştir (Tolon, 2004: 23). Yayılmacı amaç taşıyan Avrupalı devletlerin ana noktası Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde bulunan Orta Doğu² toprakları olmuştur. Dünyanın en önemli suyolları olan Türk Boğazları, Süveyş Kanalı, Kızıldeniz, Hürmüz Boğazı ve Basra Körfezi Orta Doğudadır. Bununla birlikte bölgenin 20. yüzyıldaki önemli yeri olan petrol üretimi belirginleşmiştir. Bu nedenle ki zayıflamakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak ve onun sahip olduğu tüm mirası elde etmek istemişlerdir.³

Millet-i sadıka olarak kabul edilen Ermenilerin durumu 19.yüzyılda değişmiştir. Bu değişiklik, Kafkasların Ruslar tarafından bu yüzyılda işgali ve Anadolu'nun doğu sınırında Ermeni Kilisesi'nin kurulup tanınmasından sonra Ermeni vali ve generallerin illeri yönetip ordulara komuta ettiği bir

---

² Orta Doğu, en geniş anlamda batıda Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır'dan başlayarak Doğu da Umman Körfezi'ne kadar uzanan ve Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman'ı içine alan, kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kapsayan, ayrıca İran, Afganistan ve Pakistan'ın da dahil edildiği, güneyde ise Suudi Arabistan'dan Yemen'e uzanan Arap yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in yer aldığı coğrafya olarak tanımlanabilir. Daha dar anlamda ise, batıda Mısır, kuzeyde Türkiye ve İran'ın yer aldığı, doğu da yine Umman Körfezi'ne, güneyde ise Aden Körfezi ve Yemen'i içine alan bölge olarak tanımlanır. (Arı: 2008, 25)

³ (<http://www.akademikbakis.org/14/ingiltere.htm>, 04.12.2013.)

Rus Ermenistan'ının kurulmasıyla başlamıştır. Bir yandan Rus Ermenistan'ının siyasi ve kültürel durumu, öte yandan, Avrupa'dan gelen milliyetçi ve liberal fikirler Osmanlı Ermenilerini, özellikle 1895-1896 yıllarında Doğu Anadolu bölgesinde etkilemiştir (Türkdoğan, 2006: 30). Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik Rusya'nın uzun yıllar sürdürdüğü asıl gayesi; sıcak denizlere Boğazlar vasıtasıyla inmek (Kuzucu, 2013: 30; Pehlivan, 2016: 87) ve İskenderun-Yumurtalık muntkasını ele geçirmek olmuştur. İngiltere, Rusya'nın bu politikalarından rahatsız olmasının yanı sıra hilafet meselesi nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'nun manevi nüfuzunu kırmaya çalışarak Irak ve Arabistan'da etkinlik kazanmaya çalışmıştır. Fransa, Suriye ağırlıklı bir politika izlerken İtalya Anadolu'nun batı ve güney bölgelerinde hâkimiyet göstermek istemiştir. Almanya ise; Osmanlı İmparatorluğu'nu sermayesi için bir istismar alanı olarak görmüştür (Bayur, 1995: 6-7).

Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik toprak paylaşımında 19. yüzyılda harekete geçen Batılı devletler ve bu paylaşımına daha sonra katılmış olan ABD, Osmanlı sınırları içinde kullanılmaya en uygun azınlık unsur olarak Ermenileri seçmişlerdir. Amerikan misyonerlerince Ermenilerin eğitim düzeyleri, ilerlemeye olan yatkınlıkları tespit edilmiş ve onlar için Ermenice eğitim veren Amerikan okullarının açılmasına karar verilmiştir (Erdoğan, 2003: 154).

1. Osmanlı-Amerikan Münasebetleri

1.1. İlk Temasların Başlaması

Türk Amerikan ilişkileri içinde Ermeni meselesini ortaya koyabilmek için ifade edilmesi gereken ilk adım Osmanlı İmparatorluğu ile ABD arasındaki münasebetlere değinmek olmalıdır. Kuzey Amerika, 1770'lere kadar bir İngiliz kolonisi iken 1775-1783 yıllarında İngiltere'ye karşı verdiği mücadelede bağımsızlığına kavuşmuştur. ABD açısından Bağımsızlık Savaşı'nın en önemli nedeni ekonomik ve ticari çıkarlarının korunması olmuştur. Bağımsızlığa kavuştuktan sonra Amerikan ticaret gemileri okyanuslara açılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ile ABD arasında gerçekleştirilen 1830 Antlaşmasından çok önce, Osmanlı İmparatorluğu'na vergi ödeyen Garp Ocakları (Kuzey Afrika Beylikleri) ile ABD hükümeti arasında ilişkiler başlamıştır (Kantarci, 2004: 20-21).

Osmanlı İmparatorluğu ile ABD arasındaki ilk münasebetlerin de ticari ilişkilerle başladığını söyleyebiliriz. İki devlet arasındaki ticaret

anlaşması 7 Mayıs 1830 tarihli olup, (Gencer vd., 2008: 29) bu anlaşmanın imzalanmasında 1827’de Navarin baskınında Osmanlı donanmasının yok edilmesi de etkili olmuştur. Donanmanın güçlendirilmesinde İngiltere’nin dışında ABD ile yapılan bu ticaret anlaşması bir alternatif olarak görülmüştür (Türk, 2006: 27).

Osmanlı İmparatorluğu ile ABD arasındaki resmi temasların başlamasında Rusya’nın da etkili olduğu görülmektedir. Rusya, İngiltere’nin Karadeniz’de tek başına ticareti elinde bulundurmasını istememiş, bunun önüne geçilmesinde deniz taşımacılığında en az onun kadar donanmada etkin bir devletin bölgeye girmesinden memnuniyet duymuştur. ABD’nin Boğazlardan geçebilmesi için Osmanlı İmparatorluğu ile ticari ilişkiler kurması gerekmekte ve bu amaçla İstanbul’daki Rus diplomatlar, ABD lehine lobicilik faaliyetlerinde bulunmuşlardır (Erhan, 2001: 110-111).

Bunun yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu ile ABD arasında başlayan ilk münasebetin ticaret vasıtasıyla başlamasında hiç şüphesiz Amerikan misyonerlerin de katkısı olmuştur. Dini çalışmalarının yanı sıra mali ve iktisadi konularla da meşgul olan Amerikalı misyonerler, Osmanlı coğrafyasına ait yeraltı ve yer üstü zenginlikleri ile meşgul olmuş, buldukları bölgenin haritalarını çizmişlerdir (Hülagü, 2009: 101).

İki ülke arasındaki ilk ticari temaslardan sonra 5 Ekim 1831’de David Porter, İstanbul Maslahatgüzarı olarak atanmıştır. ABD temsilciliği 1839’da mukim elçilik düzeyine, 1882’de orta elçilik düzeyine, 1906 da ise büyükelçilik düzeyine çıkarılmış, 1830 Antlaşması ile resmîyet kazanan İzmir Konsolosluğu’na ilave olarak İstanbul, Selanik, Bozcaada, İskenderiye, Beyrut, Kudüs, Bursa ve Çanakkale’ye de birer konsolosluk açılmıştır. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu, 1881 yılına kadar New York, Baltimore, Chicago, Boston, Philadelphia, Neworleans şehirlerinde konsolosluklar açmıştır (Şişman, 2006: 27).

Osmanlı İmparatorluğu’nun ikinci ticaret antlaşması 28 yıl süreli “*en ziyade müsaadeye mazhar ülke*” prensibinin kabul edildiği bir şekilde imzalanan ve öncekine göre ticari münasebetleri daha ayrıntılı düzenlenen 13 Şubat 1862 tarihli antlaşmadır. Osmanlı İmparatorluğu’nun ABD ile imzaladığı 1830 ve 1862 tarihli anlaşmalar devletin en buhranlı dönemlerinde yapılmıştır. Zira söz konusu olan ilk antlaşma, 1829 Rus yenilgisinden hemen sonra imzalanmıştır. 1862 yıllı antlaşma ise öncesinde 1860-1861 mali bunalımı ve Lübnan siyasi olaylarına gebe kalmıştır (Halifeoğlu, 2012: 20). İkili ticari ilişkilerin devamı Osmanlı

İmparatorluğu'nun ABD'den silah satın almasıyla ilerlemiş ve 1860'larda başlamış olan bu süreç (Erhan, 2001: 175) ancak 1880'lerden sonra Almanya'nın küresel bir güç olarak kendini göstermeye başlaması ve Osmanlı silah pazarında yer almak istemesiyle ABD ile Almanya'nın kendilerini bir rekabetin içinde bulmalarına neden olmuştur. Bu rekabette Almanya'nın öne çıkmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya ve İngiltere'ye karşı beslediği güvensizlik duygusuna karşılık güçlü bir müttefik arayışında olması, Alman silahlarının gecikmeden ve bol miktarda İstanbul'a gelmesi en önemli amildir. Bunların yansısı ABD'nin coğrafi uzaklığı ve gemi taşımacılığının yavaşlığı Amerikalı yatırımcıların bu rekabetin gerisinde kalmalarına sebep olmuştur. Son olarak Ermeni sorununun ortaya çıkışı ve Amerikan misyonerlerinin çalışmaları Osmanlı İmparatorluğu ile ABD arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir (Türk, 2006: 37-38).

ABD ile imzalanan anlaşmalar çerçevesinde Amerikan vatandaşlarının haklarını korumak adına Anadolu'da bulunan konsolosluklar aracılığı ile ABD'ye siyasi, maddi ve her türlü bilgi gönderilmekle birlikte Amerikan konsoloslukları aynı zamanda Protestan Ermenilerin koruyuculuğunu da yapmışlardır. Konsolosluklar özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında da ön plana çıkmış, ayaklanma ve kışkırtma merkezi haline gelmişlerdir (Küçük, 2009: 88-89).

1.2. Osmanlı Topraklarında Ermeni Faaliyetlerinde Amerikalı Misyonerlerin Rolü

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu çöküş dönemine girmiş bilgi ve teknoloji açısından Avrupa'nın gerisinde kalmıştır. Böyle bir süreçte Osmanlı topraklarına akın eden Amerikalı misyonerlerin, iyilikten çok kötülük getirdikleri tespitini yapmış olmak yanlış olmaz. Söz konusu misyonerler Osmanlı Ermenilerine sadece kendi dil, din, tarih ve edebiyatlarını öğretmekle kalmamışlar aynı zamanda onlara liberal ve ihtilalci fikirler de aşılamışlardır (Halifeoğlu, 2012: 23). Söz konusu yüzyılda yaşanan Osmanlı Rus Savaşı'nda (1877-1878) Balkanlardaki azınlıkların hemen hepsi muhtariyet ve bağımsızlıklarına kavuşturulmuştur. Bu durum, Ermenileri umutlandırdığı gibi onlara siyasi ve diplomatik bir zemin de hazırlamıştır (Kodaman, 1987: 135). 1878 Berlin Antlaşması'nın 61.maddesi gereğince Ermenilerin yaşadığı bölgelerde Osmanlı İmparatorluğu'nun ıslahat yapmasını öngören maddelerin olması Ermenilerin uluslararası bir

sorun olmasına ve Ermeni örgütlerinin etkin hale gelmesine neden olmuştur (Bal ve Çufalı, 2003: 256).

Ermenilerin yaşadığı tüm bölgelerde Amerikalı misyoneler tarafından açılan okullarda yaşanan her türlü gelişme; bu misyoneler aracılığı ile Avrupa ve Amerikan kamuoyu ile paylaşılmıştır. Tüm gelişmeler, Amerikalı misyonelerin neşriyat faaliyetleri ve Amerikan konsolosluklarına gönderdikleri raporlar aracılığı ile Ermeni davasına hizmet etmiştir (Erhan, 2001: 303). Batı destekli örgütlenmiş Ermeni komitelerinin ülkede ayaklanmalara yol açmaları nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu bu faaliyetlere sert karşılık verirken Ermenileri her koşulda destekleyen ve kollayan Amerikalı misyoneler de Osmanlı İmparatorluğu'nu karşılarına almışlardır (Halifeoğlu, 2012: 25).

Amerikan basınında ve kamuoyunda oluşan tepkiler sonucunda ABD hükümeti, 1880'lerden itibaren Osmanlı topraklarındaki Amerikalıların ve Ermeni vatandaşların haklarını korumak adına Osmanlı sularına donanmalarını göndermeleri ikili ilişkilerin gerilmesine de yol açmıştır (Pekcan, 2006: 100). Bu duruma, Tarsus St. Paul Enstitüsü'ne yapılan saldırılar üzerine saldırganların derhal tutuklanmasını isteyen ABD hükümetinin istekleri gerçekleşmediği takdirde Mersin'e donanmalarını yollayacaklarını belirtmesi örnek olarak gösterilebilir (BOA, Sadaret Evrakı, Tasnif Kodu: MKT. MHM, Dosya No: 616, Gömlek Sıra No: 5).

2. Birinci Dünya Savaşı'nda Tehcir ve Ermeniler

Osmanlı İmparatorluğu, uzun yılların getirdiği siyasi, ekonomik yıpranmışlıkla Birinci Dünya Savaşı'na girmiş ve bundan faydalanan Osmanlı Ermenileri, Rusya ve Fransa ile iş birliğine girmiştir (Ahmet Rüstem Bey, 2005: 63-64). Osmanlı İmparatorluğu, Cihan Harbi karşısında elindeki sağlam ve eli silah tutan Müslümanları orduya almış, müdafaasız kalan halk ise Ermenilerin saldırıları ile karşı karşıya kalmıştır (İlter, 1995: 70-71). Birinci Dünya Savaşı'nda en önemli Ermeni isyanı Van'da meydana gelmiştir. Bu eylemde bilinçli olarak Doğu Anadolu'da bağımsız Ermeni devleti kurulmak istenmiştir. Bu isyan için koşullar ve zaman Ermeni komitelerinin lehinedir. Çünkü komitelerin harekete geçmeleri ve Van'ı işgalleri Rus ordusunun Osmanlı topraklarına girmesiyle başlamıştır. Osmanlı ordusunun Sarıkamış harekâtının, ağır kış koşulları nedeniyle ağır kayıplarla sonuçlanması ve Rus ordusunun harekete geçtiğine dair haberlerin yayılması üzerine 5 ve 9 Şubat 1915 tarihlerinde Van ve Bitlis

vilayetlerinin çeşitli bölgelerinde Ermeni çeteleri jandarmaya silah kullanmış ve bazılarını şehit etmiştir (Ar, 2011: 105).

Osmanlı İmparatorluğu Dâhiliye Nezareti, 9 Şubat 1915'te başlayan isyanlar üzerine öncelikle bu isyanları başlatan ve Ermenileri silahlandıran komite yuvalarını dağıtmak amacıyla 24 Nisan 1915'te vilayet ve mutasarrıflıklara gizli bir tamim göndermiştir. Bu tamimde, Ermeni komite merkezlerinin kapatılması, evraklara el konulması ve komite elebaşlarının tutuklanması belirtilmiştir (Bal ve Çufalı, 2003: 303).

Ermeni komiteciler, Kafkaslarda ve Anadolu'da savaş çıktığı sırada bu tür karışıklık çıkarmakla meşgulken Avrupa ve ABD'deki Ermeni komiteleri de boş durmamıştır. ABD bulunan Ermeni Milli Müdafaa Komitesi, 23 Mart 1915'de İngiliz Başbakanı Edward Grey'e sundukları yazıda, savaşın Asya Hristiyanları özellikle Ermeniler için bir bağımsızlık fırsatı olduğunu, binlerce Ermeni'nin Rus ordusunda Müttefiklerin yanında savaştığını, Amerikan ve İngiliz Ermenilerinin bunlara yardım ettiğini ve Ermeni isteklerine kayıtsız kalınmamasını rica etmiştir (Selvi, 2011: 52).

2 Mayıs 1915 'te Enver Paşa, Van ve çevresinde isyan çıkartan Ermenilerin Rus sınırı ötesine gönderilmelerini Talat Paşa'dan talep etmiştir. Sevk kararının ilk işareti sayılan bu yazı ile Talat Paşa, Meclis-i Vükela'dan karar almadan ve geçici bir kanun çıkarmadan sevk işlemlerini başlatmıştır. Ancak, Erzurum, Van, Bitlis, Halep, Maraş ve Adana gibi vilayet ve sancakların boşaltılması ve buradaki Ermenilerin can ve mallarının korunması hususunda alınan tedbirler yeterli olmamıştır (Çelik, 2008: 145).

1915 Mayıs'ında Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durum pek iç açıcı değildir. Ruslar, Doğu Anadolu'da ilerlemiş, İngiliz ve Fransızlar Çanakkale'yi zorlamakta, güneyde ise Kanal harekâtı yapılmaktadır. Çıkan isyanların yanında ülkenin her tarafı asker kaçaklarıyla dolmuş, birçok bölge çete saldırılarına maruz kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, bir yandan Birinci Dünya Savaşı içinde düşmanlarıyla savaşırken diğer yandan bu karışıklıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır (Gürün, 2009: 299). Talat Paşa tarafından daha sonra 9 Mayıs 1915'te Van, Erzurum ve Bitlis vilayetine gönderilen ve Ermenilerin harp sahası dışına çıkarılmalarını belirten emir "Tehcir Kanunu" olarak adlandırılmıştır. Tehcir kanunu, meclis tatilde olduğundan Bakanlar Kurulunca "geçici kanun" adıyla çıkartılmıştır. Bu kanun, Takvim-i Vekayi de 27 Mayıs 1915'te yayınlanmıştır (Ar, 2011: 80). Ermenilerin Türk hatlarının gerisinde geniş bir ihtilaf çıkarmaları ve Osmanlı ordusunu iki ateş arasında bırakmaları üzerine

çıkartılan bu kanun, göç ettirme esasına dayanmıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu, Batılı devletlerin bu meseleyi istismar edeceğini ve olumsuz propaganda yapacaklarını düşünmüş olduğundan kanunun uygulama aşamasında her türlü sertlikten kaçınmıştır (Akçora, 2007: 48).

3. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Amerikan Basınında Ermeni Propandasının İşlenmesi

Amerikan misyoner okullarında İngilizce öğrenen Ermenilerin bir kısmı ABD'ye giderek orada yaşamaya başlamışlardır. 1890'larda Hınçak ve Taşnak ihtilalci derneklerin kışkırtmaları neticesinde başlayan Ermeni ayaklanmalarının bastırılmasından sonra Ermenilerin ABD'ye göçü hızlanmıştır. ABD'deki Ermeniler, tüm gelişmelerden habersiz olan Amerikan halkına Türkleri kan dökücü olarak tanıtmışlardır. Ermeni dostu misyonerlerin yalancı tanıklığını sağlayan Türk düşmanları, gerçekte ilgisi bulunmayan “ Müthiş Türk” tipini ABD'de yaratmayı başarmışlardır (Kuran, 1985: 56).

Bunun yanı sıra Anadolu'da Ermeni isyanları yavaş yavaş kendini göstermiş olmasıyla birlikte Birinci Dünya Savaşı esnasında anti-Türk propaganda çalışmaları Amerikan misyoner kuruluşları ve Büyük Britanya propaganda ofisleri tarafından özellikle yapılmıştır. 19. yüzyıldan itibaren American Board (The American Board of Commissioners For Foreign Mission)'ın çalışmaları bir nevi Ermeni davası haline gelmiştir. Amerikan okullarına devam edenlerin çoğu Protestan Ermenilerdir. Misyoner kuruluşları Birinci Dünya Savaşı'nı, Ermeni-Rus tarafının kazanacağı düşüncesiyle ABD'deki nüfuzlarını, Türk karşıtı politikalara yönelik kullanmışlardır (McCarty, 2001: 21-22). Bu amaç birliği ile misyonerler, Ermeni milliyetçileri ile sıkı temaslar kurmuş ve hazırladıkları raporların içeriği Ermeni milliyetçilerin görüşlerine göre şekillenmiştir (Başak, 2008: 210-212).

Amerikan okullarının Ermeni milliyetçiliğine dolaylı desteği, Ermeni milliyetçiliğinin ABD'deki kurumsallaşmasına ve gelişmesine olanak sağlamıştır. Böylelikle Ermenilere yönelik ABD'deki yapılan yardım faaliyetleri kuvvetli bir destek görmüştür. O dönemde ABD'deki hiçbir Türk cemiyetin olmaması, tek yönlü bir propagandanın oluşmasına yol açmıştır. Böylece Ermeni örgütleri, Amerikan kamuoyunu kendi amaçlarına göre uygun şekillendirmişlerdir (Ar, 2011: 141).

Ermenilere yönelik Amerikan kamuoyunu yönlendirenler sadece Amerikan okulları ya da misyonerleri değildir. Bunların dışında çok önemli bir kurum olarak Osmanlı topraklarında bulunan Amerikan konsolosluklarıdır. Bu amaçla çok etkili çalışan Harput Amerikan Konsolosluğu sürekli olarak Türkiye aleyhine raporlar yazarak veya Ermenilerin yazdıkları mektupları ABD'ye göndererek dünya kamuoyunu Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhine etkilemeye çalışmıştır. Amerikan Harput Konsolosu Herbert Norton, 1900'lerden itibaren Ermenilerle temasa geçerek onların iddialarını saptırarak raporlar yazdığı bilinmektedir. Silahsız masum olarak dünya kamuoyuna gösterdikleri Ermenilerin hiç de silahsız olmadıkları konsolosun "*İran yoluyla Rusya'dan gelen asilerin kullandığı yiğit tüfek, el bombası ve fişek bitmek tükenmek bilmeyen stok halinde mevcuttur. İran'dan gelen silahlar İran yöneticilerinin de lakayt davranışlarından dolayı Van'a yakın dağ yollarından gelir ve Van ile Bitlis vilayetlerinde gizli depolara stoklanır*" şeklindeki ifadelerden anlaşılmaktadır (Açıkses, 2000: 217-218).

Konsolosların desteklerinin yanında Amerikan gazeteleri de Ermeniler lehine propaganda faaliyetlerinin bir parçası olmuşlardır. Christian Herald gazetesinin teşvikiyle Ermenilere para yardımıyla bulunmak üzere Amerikan misyonerlerince Van, Erzurum, Harput, Diyarbakır, Erzincan, Mardin ve Gemerek'te⁴ yedi tane yardım komisyonu kurulduğu, Bitlis, Antep, Urfa ve Sivas'ta da yakın zamanda yardım komitelerinin kurulacağı belirtilmiştir. Dağıtılan bu yardımlar sayesinde Amerikan misyonerlerin Ermeniler üzerindeki etkisi ve sempatisi böylelikle artmıştır (Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919), 2007: 21).

The New York Times gazetesi Ermeni propagandasında Ermeniler lehine ve Türkler aleyhine yazılar yazan gazetelerin başında gelmektedir. Örnek vermek gerekirse, Mart 1915 tarihli The New York Times gazetesi "*Bütün Ova Ermeni Cesetleri ile Dolu*" başlıklı haberinde Derderian adında bir doktorun söylediklerine göre; Kürt ve Türklerin, kadın ve çocukları katlettiklerini ve Kafkasya'da 120.000 yardıma muhtaç Ermeni'nin olduğunu belirtmiştir (The New York Times, 20 March 1915). Söz konusu gazete 18 Nisan 1915 tarihli haberinde Van bölgesinde Kürtler ile Ermeniler arasındaki mücadelenin yoğun olduğunu belirterek, Hristiyanlara yönelik genel katliamlarının Başkale'de olmasının beklendiğini ifade etmiştir. Türk

⁴ Kayseri yakınlarında bir yer ismi. Bkz. *The New York Times*, 27 August 1915.

askerlerinin, Kürtler tarafından yapılan zulümlere yüksek rütbeli Türklerin göz yummalarından rahatsızlık duyduklarını yazmıştır. Bu nedenle de bazı Kürtlerin linç edildiklerini (The New York Times, 18 April 1915), Van yakınlarında 100 kadar köyün katledildiğini, devam etmekte olan katliamların, Erzurum, Muş, Zeytun ve bütün Kilikya’da Nisan ortalarında gerçekleştiği, Ermenilerle ilgili katliam haberlerinin Şubat ayı içinde ABD’ye ulaşmaya başladığı belirtilmiştir (The New York Times, 24 May 1915). Ermenilere Van’da başlayan zulümlere karşılık bir Rus birliğinin Van’ı işgal ettiği ve Türkler tarafından kuşatılan Ermenilere böylelikle yardım edilmesi üzerine Türklerin, Bitlis’e doğru çekilmek durumunda kaldıkları kamuoyuyla paylaşılmıştır (The New York Times, 25 May 1915). Rus birliklerinin Van’a girmesinden sonra Kürt çetelerinin Bitlis, Muş ve Diyarbakır’da Ermenileri öldürdükleri, bu nedenle Ermeni gönüllerin arttığı ve amaçlarının Hristiyan nüfusu Kürtlerden korumak olduğu ifade edilmiştir (The New York Times, 6 June 1915)

The New York gazetesi 1915 yılına ait karalama kampanyalarına devam ederek Amerikan kamuoyunda Türkler ve Türkiye aleyhine bir algı yaratmaya çalışmıştır. 12 Temmuz 1915 tarihli “*Türkler Yerel Hristiyanları Sürgün Ediyor*” başlıklı haberinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Hristiyanların, Türklerin Bizans İmparatorluğu’nu ilk işgal ettiklerinden beri böyle gerilim ve tehlike içinde olmadıklarını yazmıştır. Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas ve Adana vilayetlerinde on binleri bulan Ermenilerin acımasızca katledildikleri, mallarının yağmalandığı, sürgün yolu esnasında Müslüman olarak yetiştirilmek üzere kaçırılan Ermeni çocuklardan ve evlendirilmek üzere alıkonulan genç kızlardan bahsetmektedir. Geriye kalan Ermenilerin, ölüm ile din değiştirme arasında seçime zorlandıkları belirtilmiştir. (The New York Times, 12 July 1915) Tüm bu abartılı ve asılsız olan haberlerin yoğun bir şekilde okuyucusu çok olan ve ABD’nin en prestijli gazetesi, ülkesi işgal edilmiş olan Anadolu halkını dünyaya zalim ve Ermenileri mazlum göstererek Amerikan kamuoyunda istediği duygu yoğunluğu ve tepkiyi oluşturmayı başarmıştır.

ABD Dış İşleri Bakanı Lansing, İstanbul Amerikan Büyükelçisi Morgenthau’ya gönderdiği mesajında korunmaya muhtaç olan Ermenilere karşı Amerikan halkının kuvvetli duygular içinde olduğunu ve Osmanlı İmparatorluğu’na karşı iyi hislerini kaybetmeye başladıklarını bu nedenle de Türk hükümetinin bilgilendirilmesini istemiştir. Aynı zamanda Ermenistan Sosyal Demokrat Partisi (Armenian Social Democratic Party)

yürütme kurulu üyesi B. Varzadate, Türklerin Bitlis'te bütün erkekleri katlettikten sonra 9.000 kadın ve çocuğun öldürülürüp cesetlerinin Dicle Nehri'ne atıldıklarını belirtmişse de bu bilgi her hangi başka bir kaynak tarafından da doğrulanmamıştır (The New York Times, 4 August 1915).

The New York gazetesinde Ermenilere yönelik yapılan haberlerin birçoğu gezginlerin söyledikleri, yazılan mektuplar ya da Amerikalı misyonerlerin ifadelerine göre yazılırken söz konusu kişilerin çoğunun ismi güvenlikleri nedeniyle verilmediği manşetlerde belirtilmiştir. Ancak mantık hatalarıyla dolu olan kötü Türk imajına yönelik haberlerde doğru yayınlara rastlamak da mümkündür. Az önce zikredilen gazetede isimleri saklanan gizemli bir gezginin, Sivas, Erzurum, Harput, Kayseri olmak üzere Ermenilerin sürgün edildiklerini, çok sayıda katliam söylentisi işittiğini fakat Sivas bölgesinde bulunduğu sırada hiçbir katliamla karşılaşmadığını ifade etmiş ve sürgüne giden Ermenilerin yanlarına birkaç gün yetecek giyecek ve az miktarda para alabildiklerini bu nedenle de bir çoğunun açlık nedeniyle ölebileceklerini belirtmiş olması da (The New York Times,27 August 1915) önemlidir.

Doğu Anadolu'da yaşananların yansız verilmediği söz konusu gazetenin 4 Ekim 1915 tarihli haberine göre "*Güçsüz Halka Uygulanan İmha Politikası*" başlıklı yazıda Ermeni Zulüm Komitesi'nin raporlarına yer verilmiştir. Türklerin Ermenilere yaptıklarının son bin yılda eşi görülmemiş bir vahşet olduğu belirtilmiştir. Söz konusu gazetede Fırat Nehri'nde boğulmak üzere bırakılan küçük çocuklardan, bebeklerini terke zorlanan annelerden, işkence gören Ermeni erkeklerden bahsetmektedir. Raporun Bulgar, Türk, Alman, Yunan, İngiliz ve Ermeni kökenli kişilerin kimliklerinin gizlenerek hazırlandığı belirtilmiştir. Raporu imzalayanlar arasında New York Diocese Protestan Episcopal Piskoposu David H. Greer, Türkiye eski Büyükelçisi Oscar S. Straus, American Board Yönetim kurulu Sekreteri Dr. James Barton gibi önemli isimler yer almaktadır (The New York Times, 4 October 1915). Bu isimlerin Türklerden nefret ettikleri de bilinen bir gerçektir.

New York'daki Türk Başkonsolosu Celal Munif Bey, Ermeni Zulümleri Komitesi'nce (Armenian Atrocities Committe) hazırlanan, bazı önde gelen Amerikalılarca da imzalan ve 4 Ekim 1915 tarihi The New York Times gazetesinde kamuoyu ile paylaşılan raporun misyonerlerden elde edilen bilgiler doğrultusunda hazırlandığını belirtmiştir. Celal Munif, Türkler tarafından Ermenilerin tamamıyla katledildiklerini iddia eden raporun içeriğinin, Lord Bryce tarafından desteklenmiş olsa da, doğruluğu

kanıtlanmayan, kimliği belli olmayan kişilere dayandırılarak oluşturulduğu, Türk hükümeti ve halkına karşı toptan yapılan bu suçlamaların haksız şekilde basında yer aldığını belirtmiştir. Sözlerine devam eden Celal Munif, Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın yanında savaşa katılmadan önce, Osmanlı tebaasındaki Ermenilerin, Almanya ve Müttefiklerinin Avrupa haritasından kaldırılacağı konusunda kandırıldıkları, Üçlü İttifak arasında bölünen Anadolu'da Ermenistan yaratılmak istendiğini belirtmiştir. Ayrıca Celal Munif, Van'da yaşananların sebebinin Rusya'nın yardımıyla birleşen Ermeni komitelerinin işi olduğunu ve Türk yönetimine karşı silaha sarılan Ermenilerin isyancılardan ayrı tutulmadığı, ölüm kalım savaşının olduğu bu zor şartlar altında Türk birliklerinden iyi niyette bulunmalarının haksızlık olduğunu, öldürülen Ermenilerin suçüstü yakalandıklarını ya da Türk hükümetine karşı haince faaliyetlerde bulduklarını Amerikalılara anlatılan uydurma raporlarda yazılanlarla hakikatlerin farklı olduğunu The New York Gazetesine verdiği demecinde belirtmiştir. Adı geçen gazetenin, çok keskin bir şekilde Türk aleyhtarını yayınladığını ve Türk hükümeti ile halkını suçlayıcı satırlara misyonerler aracılığı ile yer verildiğini de ifade etmiştir (The New York Times, 15 October 1915)

ABD'deki Ermeniler lehine ve Osmanlı İmparatorluğu aleyhine giderek artan baskı mekanizmaları böylelikle kuvvet bulmaya başlamıştır. Başta Ermeni Amerikalılar olmak üzere en kuvvetli baskı grubu, ABD'nin eski Almanya elçisi James W. Gerard ve göçmen bir Ermeni avukat olan Vahan Cardashian tarafından yöneltilen Ermenistan'ın Bağımsızlığı için Amerikan Komitesi (American Committee For The Independence of Armenia) dir. Beyaz Saray'ı eşit derecede baskı altında tutan bir başka grup da Yakın Doğu'da Yardım için Amerikan Komitesi (American Committee For Relief İn The Near East) dir. Yakın Doğu Yardım Komitesi'nin başkanı olan James Barton, Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük bir bölümü üzerinde bir Amerikan mandasını desteklemiştir. Ermenistan için bir Amerikan mandası, İran'daki İngiliz petrolünü, Mezopotamya'daki potansiyel rezervleri ve Rusya'daki Bolşevikler arasında tampon vazifesi gördüğü gibi Orta Doğu'yu içine alan Hindistan'daki İngiliz konumunu da korumaktadır (Bryson, 1977: 66-77).

Bu durumla ilgili olarak New York Times gazetesinin 18 Ekim 1915 tarihli baskısında Türkler adına fikirlerini dile getiren Ziya Müfti Zade Bey; *“Ermenistan neresidir? Ermenileri koruyanlar, bütün şehir ve illeri zihinlerinde canlandırabilirlerse Ermenistan, hem Hindistan hem Yunanistan arasındaki bölgeyi*

kaplamalı ve çok sayıda Ermeni'nin oturduğu New York'u içermelidir. Ama sorun şu ki bu sayılan toprakların hiç birisi, makul bir Ermeni çoğunluğa sahip değildir. Türkiye'deki Ermeniler Osmanlı vatandaşıdır. Rusya'daki Ermeniler Rus vatandaşıdır. ABD'deki Ermeniler Amerikan vatandaşıdır. Yani bu ülkeleri yöneten kanunlara Ermeniler uymalıdır. Amerikan halkına bir şey hatırlatmak istiyorum...Amerika yabancı bir güçle savaşırken Ermenilerin siper alıp Amerikan birliklerine ateş ettiklerini görselerdi ne düşünürlerdi....Tehcir olayına gelince Ermenilerin Rusya'ya verdiği destekle Ruslar, Van ve çevresini işgal etmede başarılı olmuşlardır. Bu durum, hainliğin tekrarını engellemek için ciddi önlemler almayı gerektirmiştir. Elbette göç sırasında hastalık kanunsuzluk gibi olayların yaşanması kaçınılmazdır” demiştir (The New York Times, 18 October 1915).

ABD'nin İstanbul Büyükelçisi ve Ermenilere yakınlığı ile bilinen Henry Morgenthau'ya misyonerler tarafından sayısız raporlar gitmiştir. Buna örnek olarak Harput Konsolosu Leslie A. Davis'i gösterebiliriz. Davis, 24 Temmuz 1915 tarihli Doküman Numarası 6, Numara: 71 kayıtlı yazışmasında Harput'tan göç edenlerin önce tamamının öldürüldüğünü, ilerleyen kısımda ise göç edenlerin üçte birinin hayatta olduğunu belirtmesi (Safarian, 1995: 18-26; Özdemir vd, 2005: 69-70) bir çelişkiye yol açmıştır. Ancak bütün Amerikan misyonerlerin yanlı rapor verdiği de söylenemez. Van'da inceleme yapmaya giden bir Amerikan heyeti, burada Ermeni köylerinin harap olmadığını görmüş ve gidenlerin Ermenilerin zulmünden kaçan Türklerin olduğunu öğrenmişlerdir (ATASE, ISH, Kutu No: 48, Gömlek No: 105, Belge:105-1).

Bu incelemelerde aynı zamanda Ermeni nüfusunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Amerikan misyonerlerinden Miss North, Silvan'da Ermeni köylerini gezerek gözlemlerini rapor etmiştir (ATASE, ISH, Kutu No: 48, Gömlek No: 58, Belge:58-1). Amerikalılar kadar İngilizler de Ermenilere yardım etmiş (ATASE, ISH, Kutu No: 33, Gömlek No: 30, Belge:30-1) ve Ermenileri silahlandırmışlardır. 7 Şubat 1916 tarihli Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen yazıda Türkiye'nin Amerikan Büyükelçisi'nin 26 Ocak 1916 tarihli telgrafında Ermeni Piskoposunun isteklerine yer verilmiştir. Telgrafta ilk olarak Piskoposluk ve Ermeni halkı arasındaki bağların sürdürülebilmesi için piskoposluk ve misyonerler aracılığı ile maddi yardımların bol miktarda dağılmasına yer verilmiştir (Paper Of American Board Of Comissionaries For Foreign Mission-Microfilm Reel 505).

Amerikan kamu oyununda etkili olan The New York Times gazetesi, 1915 yılının ilk üç ayı boyunca sadece bir makale yayınlamıştır. Nisan, Mayıs ve Haziran ayında sekiz yeni makale yayınlamışken bu sayı, Temmuz, Ağustos ve Eylül ayında otuz beşe yükselmiştir. 1915'in sonlarına doğru Türkiye ile ilgili makale sayı yirmi sekiz iken Ermenilerle ilgili makale sayısı elli yediye ulaşmıştır. 1915-1916 yılları için Reader's Guide to Periodical Literature ve Internal Index tarafından indexlenen dergilerde 1915'te Ermenistan ile ilgili yirmi yedi ve 1916'da yirmi üç makale yayınlanmıştır (Keller, 1969: 35).

The New York Times'da Ermenilerle ilgili olarak 1918'de elli ve 1919'da elli dokuz makale yayınlanmıştır. Toplamda yüz dokuz makalenin kırk biri savaş sırasında Türklerin Ermenilere yaptığı gaddarlıklar üzerine yazılmış makalelerdir. Bu yazılanların çoğu, ABD'ye yeni gelmiş mültecilerin anlattığı hikâyeler ve yardım bağışlarını canlı tutmak için yapılan yayınlardan oluşmuştur. Bu amaçla, Ermeni bir kızın hayatından esinlenerek ortaya konulan "*Gasp Edilen Ermenistan*" adlı filmin tanıtılması buna örnek gösterilebilir. Bu faaliyetler neticesinde Amerikalılar, ABD'nin Ermenistan'a manda olması meselesini tartışmaya başlamışlardır. Bu olasılığı, 4 Şubat 1919 tarihinde The New York Times ilk kez, birinci sayfa haberi olarak okuyucularına duyurmuştur (Keller, 1969: 88).

Ermeniler lehine propaganda yapan isimlerin en başında ABD'nin Büyükelçisi Henry Morgenthau'yu gösterebiliriz. Başkan Wilson'un seçim kampanyası esnasında Demokrat Parti'nin mali komite başkanlığını yapmış ve Wilson'un başkan seçilmesinde etkili olmuştur. Bu faaliyetlerine karşılık olarak ilk defa bir Yahudi büyükelçi olarak atanmış ve kendisi böylelikle mükâfatlandırılmıştır. 27 Kasım 1913'te İstanbul'a gelmiş ve Şubat 1916'da geri dönen Morgenthau, kendi adını içeren "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküleri" adıyla bir kitap yayınlamıştır. Bu kitapta Ermeniler lehine propaganda da bulunmuştur (Ar, 2011: 151-152). Türkleri karalamak ve Ermeni meselesinde Osmanlı hükümetini tamamıyla suçlayan Morgenthau, Tehcir kararı ile alakalı olarak Almanya'yı da suçlamıştır. Morgenthau'ya göre Türkler, modern tehcir yöntemlerini ve halkların kitlesel göçlerini de Almalardan öğrenmişlerdir. Dolayısıyla Ermeni tehcirinin baş mimarı olarak önceliği Almanlara vermiştir (Kılıç, 2007: 67-70).

Amerikan gazetelerinin yanı sıra dergilerde Ermeni propagandası yapılmıştır. 1918'in sonu ve 1919'un başlarında 32 hikâye konu edilmiştir. Ermeni savunucusu olan Türkiye'nin Amerikan Büyükelçisi Henry

Morgenthau'nun açıklamaları *World's Work*'de seri halinde yayınlamıştır. Söz konusu Büyükelçi, *Independance ve Good Housekeeping*'de Ermeni yanlısı ve Türk karşıtı makaleler yazmıştır (Keller, 1969: 89).

4. Amiral Bristol'un Türkiye'ye Gelişi ve Ermeni Meselesine Yaklaşımı

ABD'deki Ermeniler lehine yoğun olarak yapılan propagandalar ışığında 1918 Aralık ayında ABD'nin Doğu Akdeniz donanması komutanı Tuğamiral Amiral Bristol, İstanbul'a gelmek için görevlendirilmiştir. 1919 Şubat'ında İstanbul'daki Amerikan Büyükelçilik binasına yerleşmiş ve 12 Ağustos 1919 tarihinde Yüksek Komiser olarak görevine başlamıştır. Bristol'un tutumu başlangıçta diğer İtilaf devletlerinin temsilcilerinden farklı olmayıp İstanbul hükümetiyle yarı resmi temaslarda devam etmiştir (Şimşir, 1977: 278-279).

Tehcir nedeniyle ABD'de yapılan propagandaların etkisinde Bristol'un ilk zamanlar kaldığını söyleyebiliriz. 1919 Ağustos'unda gazeteci Süreyya Sami Berkem, Bristol ile görüşmeye gittiğinde, 1915 olaylarını protesto eden Amiral Bristol, kendisiyle tokalaşmamıştır. Ancak Bristol, kısa bir süre içinde Hristiyan azınlıkların da mevcut anarşide rol oynadıklarını görebilmeyi başaran Amerikalı diplomatların başında gelmiştir. Bunun en önemli nedeni tabiatı gereği Bristol'un dürüst biri olmasıdır. Bu nedenle Washington'a giden raporları, gerçeklere dayanan, Türkiye ve Türklerin lehine içeriklerden oluşmuştur (Kurat, 1959: 40).

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği Batılı devletlerce masaya yatırılmış ve Ermenilere verilecek statü üzerinde çalışılmıştır. Alternatiflerden bir tanesi de Amerikan mandası altında bir Ermeni devletinin oluşturulmasıdır. Bu amaçla az önce değindiğimiz gibi kamuoyunda Türkler aleyhine karalama kampanyası başlatılmıştır. Bu kampanyanın içinde Ermeni liderler, Ermeniler arasında uzun yıllar yaşamış Amerikalı misyonerler ile çok sayıda Amerikan yardım kuruluşu yer almıştır. Bu kuruluşlar arasında en önde gelen Near East Relief'dir. Eylül 1915'te kurulan bu yardım kuruluşunun önceki adı Armenian Relief Committie'dir. En son halini *Near East Relief (NER)* olarak almıştır (Turan: 2007, 180).⁵

Tüm bu gelişmelerin yanı sıra Mayıs 1919'da Paris Barış Konferansı'nda Wilson, Ermenistan'ın ABD'nin mandası altına girmesini

---

⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/work/Mark_Lambert_Bristol

kabul etmişse de Amerikan çıkarlarını korumak ve Amerikan ticaretini büyütmeyi amaçlayan Bristol ise bu duruma tam anlamıyla muhalif olmuştur. Bristol'un muhalif görünmesinin temel sebebi, manda meselesinin ABD'nin Anadolu'daki menfaati ile uyuşmadığına inanması ve Türklerdeki olumlu Amerikan imajının zedelenmesinden duyduğu endişeden başka bir şey değildir. O'na göre Ermenistan'ın manda altına alınması ancak tüm devletin manda altına alınmasıyla ABD'nin ticari çıkarlarını işe yarar hale getirebilirdi. O nedenle söz konusu mesele ise Osmanlı İmparatorluğu'nu ayrılmaz bir bütünü olarak gördüğünü belirtmiştir (Ülker, 2008: 109-110).

Bristol, Ermeni meselesinde ABD'deki propagandaların Amerikan halkını kandırdığını ve yapılan tahriklerin kendi zararlarına işlediğini düşünenlerdendir. Amerikan halkına, siyasi entrikalardan ve Ermeni liderler tarafından Müslümanlara yapılan provokasyonlardan bahsedilmediğini belirtmiştir. Ancak Bristol'un bu düşünceleri Türkiye'deki Amerikalıları oldukça rahatsız etmiştir. Ermenistan'da bulunan Müttefik Yüksek Komiser Albay Haskell, Washington'a Bristol'un fikirlerini eleştiren bir yazı göndermiştir. Halep'teki Amerikan konsolosu da Bristol'un fikirlerine karşı çıktığını belirtmiştir. Yakındoğu destekçilerinden görevli biri de Bristol'un misyoner karşıtı ve Türk yanlısı olduğunu düşüncesindedir (Keller, 1969: 113).

Bu kişilerin yanı sıra Ermeni kökenli General Hohannes H. Topakyan da rahatsızlık duyanlar arasındadır. Topakyan'a göre Hristiyanlara düşman Türklere dost olan Bristol, memnuniyet verecek bir tavır sergilememiştir. Ancak Amerikan Dışişleri ve Donanma Bakanlığı zor koşullar altında Bristol'un yapılabilecek olanın en iyisini yaptığı düşüncesinde olmuşlardır. Bristol'un Türk dostu ya da Ermeni karşıtı olduğu söylenemez. Kendisi Ermenistan üzerinde Amerikan mandasından yana olmamış ve bunu mantık ölçüsünde desteklememiştir. Çünkü Bristol, ekonomik ve politik gerçeklerin ışığı altında bağımsız Ermenistan talebinin imkânsızlığını görmüştür (Yaylalier, 1998: 39).

Bristol, 4 Mart 1920'de ziyaretine gelen ABD'deki Ermeni Kurumlar temsilcisi Topakian'a Ermenilerin dürüst olmayan liderler tarafından yanlış yönlendirildiklerini ve ABD'deki Ermeniler hakkındaki raporların gerçek olmadığını söylemiştir. Bunun yanı sıra Doğu Anadolu'da kurulacak bir Ermeni devleti için askeri ve maddi desteğin olması gerektiğini ancak hiçbir Avrupalı devletin buna yanaşmak istemediğini belirtmiştir (Kuran, 1987: 90-91).

Anadolu'da bulunan Ermenilerin Fransızlar tarafından desteklendiği ve bunların silahlandırıldığı Yakınoğu Yardım Komite Müdürü (NER) Dr. R. A. Lampert tarafından Bristol'e rapor edilmiştir (The New York Times, 15 April 1920). Söz konusu raporda Maraş ve çevresinde Ermenilere yapılan tek taraflı bir katliamın olmadığı, her iki taraftan kadın, erkek, kadın ve çocuk ayırımı yapılmaksızın insanların ölmüş olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Fransızların bölgede Türk bayrağını indirme, önemli insanların tutuklanması gibi tavırlar içinde bulunmaları da Türkleri kışkırtmaya yönelik olarak değerlendirilmiştir. Tüm bunlara rağmen NER misyonerlerinin çoğu abartılı haber üretmeye devam etmiştir. Bunun sebebini Türklere duyulan nefret ve Ermenilere duyulan sempatiye aramak mümkündür. Bu sayede NER üyeleri Amerikan halkını kandırmaya devam ederek yardım faaliyetleri için çok fazla para toplamaya devam etmişlerdir. Ancak bu oyunu fark eden Amerikan gazeteleri de olmuştur. NER tarafından Amerikan halkının hedef alındığı taraflı propagandayı kavramış olan Chicago Tribune çalışanı Lary Rue bu yalanı gazetesinde yazmıştır. Böylelikle toplanan paralarda ciddi bir azalma olduğu görülmüştür (Turan, 2007: 190-191).⁶

24 Haziran 1920 tarihli raporunda Bristol, Ermenilere yönelik yanlış haberlere kilise ve dünya basının vermiş olduğu destekten duyduğu üzüntüyü belirtmiştir. Bristol, Piskopos J. H. Darlington ile yapmış oldukları görüşmeye ilişkin olarak söz konusu Piskoposun Maraş'ta Türklerin memleketlerini kurtarmak için nasıl geldiklerini ve sakinleri nasıl öldürdüklerine dair haberlere inanmış olduğunu görmüştür. Piskopos, İsviçre, Fransa, İngiltere ve ABD'deki gazetelerde söz konusu olayın yer aldığını belirtmiştir. Bristol bunu kabul etmekle birlikte meselenin yabancı basında yazıldığı gibi olmadığını, bu gazetelere giden haber kaynağının aynı olduğunu ve yapılan incelemede bunun doğruluğunun bulunmadığını ifade etmiştir (Turan, 2007: 184).⁷

Anadolu'nun güneydoğusunda Fransızlarca desteklenen Ermeniler, 1920 yılında Maraş ve çevresinde katliamlara başlamışlardır. Mustafa Kemal'in talimatıyla durumla ilgili olarak protesto telgrafları Amerikan temsilciliğine çekilmiştir. Telgraflarda Ermenilerin Müslümanların ayaklarını bağlayıp baltayla öldürdükleri, erkekleri toplayarak yaktıkları, kadın ve çocukların kollarını yaktıkları ve yarı ölü hale getirdikleri

⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/work/Mark_Lambert_Bristol

⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/work/Mark_Lambert_Bristol

belirtilmiştir. Bu telgraflar Bristol tarafından Washington'a bildirilmiştir. Ermeni katliamına yönelik yazılanların politik amaçlar için abartılmış olduğunu belirten Bristol, İskenderun'dan Kafkasya'ya uzanacak bağımsız Ermenistan devletinin kurulmasının altında yatan gerçeğin, Arap ülkelerinde İngilizlerin elde ettikleri avantajlara karşılık Fransa'nın elde etmek istedikleri olduğunu (Özkan, 2006: 238-240) ifade etmesi önemlidir. Buradan hareketle Ermenilere yapılan yardımlarda emperyal devletlerin Osmanlı topraklarında elde etmek istedikleri avantajların yattığını söyleyebiliriz.

Ermeni meselesinde Protestanlar ve misyonerler, Kilikya ve Güney Doğu'da Fransız-Ermeni işbirliğine karşı olmakla birlikte Fransızlar bölgeden çekildikten sonra Fransa'yı Ermenilere ihanet etmekle suçlamışlardır. Bristol 13 Mart 1920 tarihli raporunda Protestan Ermenilerin lideri A. Bezdjian ile yaptığı görüşmeye değinerek söz konusu şahsın kendisine Fransa'nın Ermenileri saldırmak konusunda cesaretlendirdiği ve katliam raporlarının abartılı ve yanlış olduğunu kabul ettiğini belirtmiştir (Turan, 2007: 188-189).⁸ Fransa için Ermeni varlığı, Güney Doğu Anadolu'nun stratejik ve ekonomik yapısı gereğince, Türklere karşı sürekli kullanılan bir unsur olmuştur. Bölgenin önemi neticesinde bağımsızlık vaadiyle Ermeniler Fransa tarafından kandırılmışlardır. Fransa'nın Ermeni devletçiliğinin var olmasını istediği nokta Türkiye ile Suriye'de yaşayan Müslüman Araplar arasında tampon bir bölge oluşturulmak istenmesindedir (Hatipoğlu, 2001: 41).

Bristol'un Türklere daha olumlu bakmasında ve Ermenilere karşı bakış açısının değişmesinde Kars'ta görev yapan Amerikan Yardım Örgütü Misyoneri Mr. Fox'un 31 Ekim 1920 tarihli raporunda kendisine anlattıkları da etkili olmuştur. Bu sırada Kazım Karabekir'in komutanlığındaki Türk kuvvetleri Kars'a ilerleyip burayı almış ancak Ermeniler barış teklifine yanaşmamışlardır. Ermeniler, kendi kadın ve çocuklarını korumayıp Amerikan yetimhane ve hastanelerine saklanmaya çalışmışlardır. Mr. Fox, bu olaylar sırasında herhangi bir katliamın olmadığını belirtmiş ve Kazım Karabekir Paşa'nın yardımları sayesinde yağmadan kurtulduklarını Bristol'e iletmiştir (Kuran, 2001: 192).

Bristol, Ermeni meselesinde daha ölçülü davranmaya çalışırken misyonerler aksini yapmanın daha doğru olduğuna inanmışlardır. Buna

---

⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/work/Mark_Lambert_Bristol

örnek olarak Tarsus'ta görevli olan Mary Rogers'i gösterebiliriz. Mrs. Rogers, Türkleri kana sulamış olarak tanımlarken, Maraş'ta bulunan Everlyn Elliot, güney bölgesindeki çatışmalardan Fransız ve Ermenileri değil yalnızca Türkleri suçlamıştır. Fransız askeri üniformasında Müslüman avına çıkan Ermeni çeteleri, çoğu misyonerce suçlanmamıştır (Yaylalier, 1998: 40). Tüm bunların yanı sıra Bristol'un çabalarını takdirle karşılayan misyonerler de olmuştur. NER çalışanı olan Mark O. Pentis, Bristol'un olaylar karşısındaki güçlü sezgileri ve tespitlerinin doğru çıktığını belirtmesi (The New York Times, 10 December 1922) oldukça önemlidir.

Bristol'un Ermenilere yönelik çıkan haberlerden duyduğu rahatsızlığı NER'in güçlü üyesi ve Amerikan Board Genel Sekreteri Mr. Barton'u da oldukça rahatsız etmeye başlamıştır. Barton, 6 Mayıs 1921'de Bristol'e gönderdiği mektubunda bu rahatsızlığın dile getirmekle birlikte abartılı ya da doğru olmayan haberlerin varlığını da kabul etmiştir. Barton, bu haberlerin ortaya çıkmasında etkili olan misyonerleri suçlamak yerine söz konusu durumdan Ermenileri sorumlu tutmuştur. Böylelikle ABD'deki Ermeni propagandasının bir başka yönünü göstermiştir. Bunu yapmasındaki amacı yukarıda az önce söz ettiğimiz Cardashian adındaki Ermeni bir avukatın oluşturduğu komite ile bu komitenin başında olan Gerard'ın faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlıktan başka bir şey değildir. Bu komitenin Ermeniler lehine faaliyetlerini bazı etkili Amerikalılar da desteklemiştir. Barton'un rahatsızlığı esasında Ermenilere yönelik temelsiz haberlerin yapılması değildir. O'nun asıl rahatsızlığı bu kişilerin, NER aleyhinde davranmalarıdır. Cardashian'ın Ermeni Tanıtım Bürosu, Ermeni meselesinde Başkan Wilson olmak üzere Amerikan misyonerlerini ve NER üyelerini suçlamıştır (Turan, 2007: 191).⁹ Yani Ermenilere destek veren Amerikan örgütleri zaman içinde Ermenilerin hedefi haline gelmişlerdir.

Anadolu'dan ABD'ye gönderilen yanlı haberler sadece Ermenilerle alakalı olmayıp Yunanlılar lehinde de propaganda haberleri yayınlanmıştır. Bristol'e göre Christian Science Monitor adlı gazetenin Türkiye'ye yönelik karalama kampanyasında önemli bir yeri bulunmaktadır. Bristol, söz konusu gazetenin muhabiri Bayan Chrys A. Danos ile yaptığı bir görüşmede gazetede ki haberlerde çok sayıda yanlış olduğunu belirtmiş, İzmir'in Yunanlılarca işgaline ve yaşananlara yönelik neden hiç haber yapıldığını sormuş ancak bu sorusuna cevap alamamıştır (Turan, 2007: 182).¹⁰ Bristol

⁹ http://en.wikipedia.org/wiki/work/Mark_Lambert_Bristol

¹⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/work/Mark_Lambert_Bristol

gibi düşünen Calep Frank Gates, 1940 yılında yayınlanan hatıralarında, Ermeni çetelerinin Ermeni köylerini basıp kadın, çocuk, erkek ayırımı yapmadan herkesi öldürdüklerini ve Amerikalı misyonerlerin katılımı ile Türklere “Barbar Türk” suçlaması yapıldığını belirtmiştir (Yaylalier, 1998: 42). Amerikan misyonerlerinin propagandalarının tesiri altında kalmayan isimlerden biri olan Calep Frank Gates, bağımsız Ermenistan fikrini desteklemediği için Ermenilerin kendisini bir düşman gibi gördüklerini ifade etmiştir (Gates, 1940: 262).

Bristol’un karalama kampanyalarına başlattığı mücadele sadece Anadolu’da destek görmemiştir. ABD’de oluşturulan Korkunç Türk imajını yıkmak için bazı girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimlerin amacı Türk-Amerikan ilişkilerini geliştirmek olmuştur. Bu amaçla 1924 yılında New York’da Türk-Amerikan Derneği kurulmuştur. Derneğin başkanı Rayford W. Alley, sekreteri ise İbrahim Safa Beydir (Tuğlacı, 1987: 359-360). Ancak Bristol’un sürekli misyonerleri politik konulara bulaşmamaları noktasında uyarısı birçok misyoner çalışanını rahatsız etmiştir. Bağımsız Ermenistan fikrini benimsemeyen Bristol’un görevinden alınması için Washington’a baskı yapılmış ancak bu olmamıştır (Yaylalier, 1998: 39).

5. Lozan Görüşmelerinde Amiral Bristol’un Ermeni Meselesine Bakışı

Lozan’a gidecek heyetle ilgili olarak The New York Times’ın 15 Kasım 1922 tarihli yazısında konferansa ABD’nin Roma Büyükelçisi Richard Washburn Child, Bern Büyükelçisi Josep G. Grew ve ABD’nin İstanbul’daki Yüksek Komiseri M. L. Bristol’un gözlemci sıfatıyla katılacakları belirtilmekteydi (The New York Times, 15 November 1922). Kasım 1922’de Amiral Bristol, ABD’nin kapitülasyon rejiminin bir tarafı ve geniş yararlanıcısı olarak pasif bir tutum takınarak çıkarlarına ilişkin konuları İtilaf devletlerinin eline bırakılmaması amacını gütmüştür. Bu görüşler etrafında ABD Dışişleri Bakanlığı 3 aşamalı bir politika izlemeye karar vermiştir. Birincisi, konferansa gözlemci olarak katılacak ve Amerikan çıkarlarının korunması sağlanacak ikincisi, Avrupalı Müttefiklere Amerikan çıkarlarını içeren bir liste verilecek ve üçüncüsü de uygun bir zamanda Türk hükümeti ile ikili anlaşmaları başlatmak şeklinde (Ar, 2011: 340-341) belirlenmiştir.

ABD'nin bu politikalar çerçevesinde Ermeni meselesinde aktif olamayacağı anlaşılmaktadır. Ermeni meselesi, azınlık halklarının korunması ile ilişkilendirilmiştir. Bundan hoşnut olmayan Ermeni lobileri Lozan görüşmeleri öncesinde kamuoyu oluşturmak ve ABD'yi kendi saflarında tutabilmek için yoğun bir propagandaya başlamışlardır. Ermeniler düzenledikleri konferanslarda meseleyi din üzerinden götürmeye çalışmışlardır (Halifeoğlu, 2012: 310).

Gümrü ve Kars Antlaşmalarıyla Ermeniler, daha önce Sevr Antlaşması'yla Doğu Anadolu'da toprak taleplerinden vazgeçtiklerini kabul etmiş olmalarına rağmen Erivan hükümetini temsilen Aharonian ve Hadisyan ile Ermenistan dışındaki Ermenileri temsil ettiklerini iddia eden Osmanlı İmparatorluğu'nun Dışişleri eski Bakanı Gabriel Norudukyan ve Leon Paşalyan gibi isimler İngiltere, Fransa, ABD ve Rusya temsilcilerinin desteğini kazanarak Lozan Konferansı genel görüşmelerine katılma girişiminde bulunmuşlardır. Ancak, Türk temsilcilerin itirazı üzerine genel kurul görüşmelerine katılamamışlardır. Pes etmek bilmeyen Ermeni temsilcileri, Batılı ülkelerin desteği ile azınlık komisyonunda dinlenme sözü almışlardır. Konferans sırasında katılımcılara muhtıra vererek eski iddialarını abartılı bir şekilde dile getirmişlerdir (Tuğlacı, 1987: 297).

Lozan Konferansı'nda Ermeniler, Amerikan Board ve Yakındoğu Ermeni Yardım Örgütü'ne (NER) güvenebilmişlerdir. American Board heyetinden James Barton, Londra'da Ermeni heyeti ile görüşmüştür. Ermenilerin Konferansta vermeyi düşündüğü dilekçelerinde yer alan bölgeler; ABD Başkanı'nun saptadığı sınırlar dâhilindeki kendilerinin Ermeni illeri dedikleri bölge ile Trabzon'dan alınacak yerlerden oluşmuştur. Aksi halde Rus Ermenistan'ını ve Van'ın büyük bir kısmını istemişlerdir. Bu istek, Ermenilerin denize çıkışını sağlamakla birlikte Tatarlar, Gürcüler, Kürtler ve Türkler arasında sıkışıp kalmalarının da önüne geçebilmekteydi. Ancak Anadolu'da incelemeler yapan General Harbour ve diğer heyetler ile Amiral Bristol'un bağımsız Ermenistan görüşüne karşı olmaları nedeniyle Ermeniler, misyoner örgütleri vasıtasıyla ABD heyetini yönlendirme gayreti içinde olmuşlardır (Ar, 2011: 344-345).

30 Aralık 1922 günü, ABD Heyeti, Azınlıklar Alt Komisyon Başkanlığı'na "Ermeni Yurdu" taslağını sunmuştur. Bu taslak, Ermeni-Amerikan temsilcisi George Montgomery tarafından hazırlanmış ve Amerikan Kiliseleri Federal Meclisi Temsilcileri Barton ve Peet'in tam desteğiyle sunulmuştur. ABD kamuoyunu oluşturan başlıca örgütleri temsil

etmekteydiler (Avcioğlu, 2006: 332). Amerikan heyeti, Amerikan çıkar gruplarının ve ABD'nin diplomatik desteğini almayı amaçlayan yabancı delegasyonların baskısı altına girmiştir. Bu baskı neticesinde, Amerikan heyetinin açıklamalarında ulusal Ermeni vatanına finansal desteğin, Amerikan yardım örgütleri tarafından sağlanabileceğini vurgulayan Birleşik Devletler Protestan Kiliseler Federal Konseyi'nin ifadesine yer vermek durumunda kalmıştır. Amerikan heyetinden Dwight'ın da belirttiği gibi asıl nokta; Ermenilerin ıslah edilmesi, eşyalarının kendilerine geri verilmesi ve Ermeniler için genel bir af kanununun çıkartılması olmuştur (Özbek, 2009: 82-83).

Daha önce belirttiğimiz gibi bağımsız Ermenistan fikrine karşı olan Bristol'un tüm çabalarına rağmen Amerikan heyetini etki altında tutmaya çalışan Amerikan cemiyet ve organlarının yanı sıra Müttefiklerce de tam destek gören Ermeni yurdu önerisine Türk heyeti başkanı İsmet Paşa, sert bir şekilde karşı çıkarak Doğu Anadolu ve Kilikya'da Ermeni nüfusunun az olduğunu, zaten var olan Ermenistan'la (Erivan Sovyet Cumhuriyetiyle) devletler hukuku ve yürürlükteki kurallar uyarınca anlaşmalar yaptıklarını, bundan başka bir Ermenistan'ın var olduğunu düşünmenin Türkiye'nin anlaşmalarına aykırı düşeceğini ifade etmiştir. Bu gergin ortamda Bristol, ılımlı, sabırlı ve yumuşak bir tutum içinde meseleyi ele almaya dikkat etmiştir. 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nda Ermenilerle ilgili özel hükümler yerine genel nitelikte hükümler bulunmaktadır. Bunlardan 31.madde Türkiye'den ayrılan yerler ahalisinin iki yıl içinde Türk vatandaşlığını elde edeceğini belirtmesi ile Ermenilerden isteyenin Türkiye'ye dönebilmesi imkânı sağlanmıştır. Genel Af Deklarasyonunun 6. Maddesi, dağılmış aileleri bir araya getirmek ve meşru hak sahiplerine mallarına kavuşma imkânı sağlamıştır. 65. Maddede, savaş başladığında, yabancı uyruğu olanlardan mallarına el konulan kişilerin mallarının iadesi ön görülmüştür. Bunun için belirli bir başvuru süresi 95.madde ile tanımlanmıştır (Halifeoğlu, 2012: 318-319).

Tüm bunların ışığında Lozan'da Türk heyeti, Ermeni meselesinde taviz vermemiştir. Netice olarak azınlıkların himayesi bölümünde görüşülen Ermeni yurdu meselesinin tarihe karışması, azınlık kavramının "Gayrimüslim Azınlıklar" ile sınırlandırılması Türk heyetinin başarılarından biri (Schweizer, 2005: 95-96) olarak tarihte ki yerini almıştır.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu stratejik konum, Avrupalı devletlerin hedefi haline gelmiştir. Bu amaçla Osmanlı İmparatorluğu'nun zengin topraklarına hâkim olmak için etnik unsurlar kullanılmak istenmiştir. En önemli toprak parçaları üzerinde Ermeni azınlıklar oturmuş olduğundan amaçlarına hizmet edecek en uygun millet olarak Ermeniler görülmüştür. Doğu Anadolu'da Ermeni devletinin kurulmak istemesin de İngiltere ve Fransa'nın ayrı hesapları bulunmaktadır. Rusya, Doğu Anadolu'da ilerleyişi sağlamak ve sıcak denizlere inme politikasını sağlamak amacıyla Ermeni çete ve komite üyelerini desteklemişlerdir. Ermeniler, kendilerine vaat edilen Ermeni devletini kurmak adına batılı devletlerin orduları altında Türklere karşı savaşmışlardır. Kurulmak istenen Ermeni devletinin çok maliyetli olması nedeniyle meseleye ABD dâhil edilmek istenmiştir. Bu nedenle Amerikan misyonerlerin destekleri önemsenmiştir. Ermeni meselesine Amerikan halkının destek vermesi ve birçok yardım kurumlarının bağış faaliyetlerinin aksamaması için basın-yayın alanında karalama kampanyaları başlamıştır. Türklere hakkında anlatılar, ABD'ye giden Ermeniler ve Anadolu'da bulunan misyonerlerin anlattıkları ile genellikle sınırlıdır. Bu objektif olunmasını engelleyebilmektedir.

Bristol'un Ermeni meselesine karşı mesafeli duruşu bazı kesimler tarafından Türk dostu ya da Ermeni düşmanı olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Misyonerlerden gelen raporları titizlikle inceleyerek yanlışlıkları, abartıları çekinmeden ifade edebilmiştir. Bu tutum, Bristol'un olaylara objektif bakmasının yanı sıra Müttefik devletlerin Anadolu ve Ortadoğu'da yatan menfaatleri ile Amerikan menfaatlerinin paralel gitmemesinden de kaynaklanmıştır. Ancak Amerikan menfaatlerini korumakla görevli olan Bristol, görevinin gereğini yerine getirmekle birlikte Ermeni meselesinde Türklerin nasıl karalandığının da farkına varmıştır. Tüm çabaları ABD'deki Türkiye aleyhine yapılan propagandayı engelleyememişse de yanlı bir tutum içinde olmadan ABD'nin siyasi, ticari menfaatlerini korumaya da gayret etmiştir.

Tüm değindiğimiz noktalardan hülasa; gerek Avrupa devletlerinin gerek ABD'deki menfaat çevrelerinin Ermeniler üzerinden elde ettikleri siyasi, ekonomik rant ortadır. Ermenilerin faydasına gibi hareket edilmişse de bu tutumun Ermenilere faydadan çok zarar verdiğini Fransa örneği ile gösterebiliriz. Bristol'un tutumu, olaylar karşısındaki duruşu ve Ermeni

meselesinde Amerikan hayır kurumları ve devlet mekanizmalarına gönderdiği yazı ve raporlar Amerikan halkının nasıl yönlendirildiğinin de kanıtıdır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, Sadaret Evrakı, Tasnif Kodu: MKT. MHM, Dosya No: 616, Gömlek Sıra No: 5.

Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

ATASE, ISH, Kutu No: 48, Gömlek No: 105, Belge:105-1.

ATASE, ISH, Kutu No: 48, Gömlek No: 58, Belge:58-1.

ATASE, ISH, Kutu No: 33, Gömlek No: 30, Belge:30-1.

Amerikan Arşivi

ABCFM Arşivi

Paper Of American Board Of Comissionaries For Foreign Mission-
Microfilm Reel 505.

2. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919), (2007),T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara.

3. Gazeteler

The New York Times, 20 March 1915.

The New York Times, 18 April 1915.

The New York Times, 24 May 1915.

The New York Times, 25 May 1915.

The New York Times, 6 June 1915.

The New York Times, 12 July 1915.

The New York Times, 4 August 1915.

The New York Times,27 August 1915.

The New York Times, 18 October 1915.

The New York Times, 4 October 1915.

The New York Times, 15 October 1915.

The New York Times, 15 April 1920.

The New York Times, 10 December 1922.

The New York Times, 15 November 1922.

4. Tezler

Halifeoğlu, Meral, “1914-1945 Yılları Arası Türk Amerikan İlişkileri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*, Elazığ, 2012.

Keller, Barbara Jean, “The United States And Armenia, 1914 to 1920: The Armenian Mandate”, *Master Thesis, California States College, California*, 1969.

Özbek, Pınar, “Missioneries And Near East Relief Society İn The US Foreign Policy Toward The Armenian Question, 1915-1923”, *A Thesis Submitted To The Graduated School Of Social Sciences Of Middle East Technial University*, December, Ankara, 2009.

Özkan, Kenan, “Türkiye-ABD İlişkileri (1918-1923)”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Eskişehir, 2006.

Türk, İsmail, “Atatürk Dönemi Türk Amerikan İlişkileri (1920-1938)”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, İstanbul*, 2006.

Türkdoğan, Berna, “1915’ten Günümüze Tehcir (Ermeniler ve Türkler)”, *Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı*, Ankara, 2006.

5. Kitaplar

Ahmet Rüstem Bey, *Cihan Harbi ve Türk Ermeni Meselesi*, (Çev. Cengiz Aydın), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2005.

Akçora, Ergünöz, *Van Çevresinde Ermeni İsyamları (1896-1916)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 2007.

- Ar, Kamil Necdet, *Türk Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Meselesi(1918-1923)*, Kaynak Yay., İstanbul, 2011.
- Arı, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu (Siyaset, Savaş ve Diplomasi)*, Mkm Yay., Bursa, 2008.
- Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, Tekin Yay., Ankara, 2006.
- Bal, İdris - Çufalı, Mustafa, *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, Nobel Yay., Ankara, 2003.
- Başak, Tolga, *İngiltere'nin Ermeni Propagandası (1830-1923)*, IQ Yay., İstanbul, 2008.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, T. T. K. Yay., Ankara, 1995.
- Bryson, Thomas A., *American Diplomatic Relation With Middle East 1784-1975: A Survey*, The Scarecrow Press, Metuchen, 1977.
- Erhan, Çağrı, *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Yay., Ankara, 2011.
- Gates, Calep Frank, *Not To Me Only*, Princeton University, London, 1940.
- Gencer, A. İhsan - Örenç, A. Fuat - Ünver, Metin, *Türk Amerikan Silah Ticareti Tarihi*, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul, 2008.
- Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2009.
- Hatipoğlu, Süleyman, *Türk-Fransız Mücadelesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2001.
- İlter, Erdal, *Türkiye'de Sosyalist Ermeniler ve Silahlanma Faaliyetleri(1890-1923)*, Turan Yay., İstanbul, 1995.
- Kantarıcı, Şenol, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, Aktüel Yay., İstanbul, 2004.
- Kılıç, Selami, *Ermeni Sorunu ve Almanya (Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle)*, Kaynak Yay., İstanbul, 2007.
- Kodaman, Bayram, *Sultan 2. Abdulhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1987.

Kurat, Akdes Nimet, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış 1800-1959*, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara, 1959.

Kuzucu, Serhat, *Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yay., İstanbul, 2013

Küçük, Mehmet Alparslan, *Türkiye’de Protestan Ermenileri*, Berikan Yay., Ankara, 2009.

Özdemir, Hikmet - Çiçek, Kemal vd, *Ermeniler Sürgün ve Göç*, T.T. K. Yay., Ankara, 2005.

Pekcan, Ahmet, *Osmanlı’dan Günümüze İç Siyaseti Yönlendiren Yabancı Eller (ABD Elçisi Samuel S. Cox’un Elçilik Yılları 1885-1886)*, IQ Yayınları, İstanbul, 2006.

Safarian, Ara, *Unites Statetes Official Dokuments On the Armenian Genocide, Volume III: The Cental Landss, Armenian Genocide*, Watertown, Massachusetss, 1995.

Schweizer, Maxn, *Ankara ve Lozan Arasında*, Phoenix Yay., Ankara, 2005.

Şişman, Adnan, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nun de Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006.

Tolon, Ahmet Hurşit, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr’e Giden Yol*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2004.

Tuğlacı, Pars, *Çağdaş Türkiye I*, Cem Yay., İstanbul, 1987.

6. Makaleler

Açıkses, Erdal, “Osmanlı İmparatorluğu’nu Parçalamak Amacıyla Batılı Devletlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Bölgedeki Faaliyetleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 10, S:2, 2000, 209-222.

Çelik, Hacer, “ Ermeni Tehciri ve Tehcirden Dönen Ermenilerin İskân

Sorunu", *ÇTTAD*, VII/ 16-17,(Bahar-Güz), 2008, 143-163.

Erdoğan, Dilşen İnce, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni İsyanlarının Çıkmasındaki Etkileri", Süleyman Demirel Üniversitesi, *Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 9, Isparta, 2013, 147-166.

Hülagü, Metin, "Osmanlıdan Cumhuriyet'e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Çerçevesinde Türkiye", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, C:3, Kayseri, 2009, 95-158.

Kuran, Ercüment, " The Turkish National War Of Independence And Admıral Bristol, The Us High Commissioner İn İstanbul (1919-1923)", The Eastern Question : Imperyalism And The Armenian Community, *Institute For The Study Of Turkish Culture*, Publication:74, Serie: III, Number: A. 19, Publication:74, Serie: III, Number: A. 19, Ankara, 1987, 90-100.

_____, "Amiral Bristol Raporu ve ABD'de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandasının Tarihçesi", (Ed. Hasan Celal Güzel), *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2001, 189-207.

_____, " ABD'de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandası", *Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu*, (24-26 Nisan), Sivas, 1985, 55-59.

McCarthy, Justin, " I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu", (Ed. Hasan Celal Güzel), *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2001, 21-46.

Pehlivan, İsmail, "Rusya ve Oryantalizm", *Asia Minor Studies*, Cilt: IV/8, 2016, 79-93.

Selvi, Haluk, " Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları1, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, C:2 (1), 2011, 39-56.

Şimşir, Bilal, " Türk Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Büyükelçiliği(1920-1927)", *Belleten*, C:XLI, S:162, 1977, 277-

331.

Ülker, Aytunç, “Türkiye’de Bir Açık Kapı Diplomatı: Amiral Mark L. Bristol”, *Tarih Okulu*, S:I, 2008, 105-128.

Yaylalier, Dinç, “ Türk Amerikan İlişkilerinde Amiral Mark Bristol’un Rolü 1919- 1927”, *Türk Yurdu*, C:18, S: 125, Ocak 1998, 38-43.

7. İnternet Bağlantıları

Değerli, Esra Sarıkoyuncu ,“ İngiltere’nin Doğu (Şark) Politikası(1882-1914)”, (2008). Akademik Bakış, S:14-
<http://www.akademikbakis.org/14/ingiltere.htm>, Erişim tarihi-04.12.2013.

Turan, Ömer, “ Admiral Bristol And The Anti-Turkish Propaganda İn The United States Within The Context Of Turkish-Armenian Relation (1919-1922)”, *Turkish Military History And Military Culture, Commission İn Internationale D’Histoire Militaire International Commission For Military History*, (2007), [http:// en.wikipedia.org/wiki/ work/ Mark_Lambert_ Bristol](http://en.wikipedia.org/wiki/work/Mark_Lambert_Bristol). Erişim tarihi 12.11.2013.

1920 İSTANBUL MATBÛÂT CEMİYETİ KONGRESİNİN TÜRK BASINININ GELİŞİMİNDEKİ ROLÜ¹

Zeynel ÖZLÜ*

Öz

Çalışmada, 1908'de İstanbul'da Matbûât-ı Osmaniye Cemiyeti adıyla kurulan, Osmanlı Devleti'nin ilk gazetecilik teşkilatı olan Osmanlı Matbûât Cemiyeti'nin 1336 (1920) tarihli İstanbul kongresi ele alınacaktır. Osmanlı basınının modernleşmesi sürecinde basın yayın hayatını zenginleştirerek oldukça ileri bir düzeye taşımış olan bu kongrede, cemiyetin 1 Haziran 335 (1 Haziran 1919) tarihinden 30 Kanun-u Sani 336 (30 Ocak 1920) tarihine kadar yapmış olduğu çalışmalara dair sunduğu raporlar, yayınlamış olduğu bazı hesap cetvelleri verilerek, cemiyetin bütçesi ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Döneminin koşulları içinde basın hukuku açısından oldukça ileri ve uygar konulara değinilen kongrede, üzerinde durulan diğer bir konu, cemiyet üyeleri arasında kardeşlik ve karşılıklı yardım ilişkilerini geliştirmek üzere cemiyetin zorda kalan üyelerine yardım ve destek babında oluşturulması düşünülen teavün sandığıdır. Esasları cemiyet tarafından belirtilen, hükümleri daha sonra süreklilik kazanacak olan bu yardımlaşma sandığı için tertip edilen nizamnamede, sandığın maksadı, sermayesi, gelirleri, sandıktan yararlanma şartları gibi hususlar belirtilmiştir. Amacı mevcut nizamnamenin eksikliklerini gidermek olan alternatif bir matbûât nizamnamesi (basın tüzüğü) tertip etme girişimi ve bu nizamname gereğince yapılması gereken işler, kongrenin bir diğer konusunu oluşturmaktadır. Yine kongrede, İstanbul-Beyoğlu tarafında cemiyet merkezi olarak kullanılan kulüp binasının mevcut ihtiyacı karşılayamaması ve masraflı olması nedeniyle cemiyet merkezinin, uygun bir yere taşınması, cemiyet üyelerinden alınan aidatlara yapılması öngörülen zam, görev süresi sona eren ve üyeleri dağılmış olan divan heyetinin yenilenmesi, oluşturulacak proje nizamname gereğince Avrupa ve Amerika kamuoyunda memleketimize ait önyargıları ortadan kaldırmak amacı ile yabancı gazete temsilcileriyle girşilen münasebetler ve basın örgütleriyle kurulan dostane ilişkiler, cemiyet bütçesinin açığını kapatma gayretleri ile cemiyetin gelirlerini düzenlemek, kurulacak yardımlaşma sandığı için iptidai bir sermaye tedarik etmek maksadıyla müsamerelerin tertip edilmesi, yayınlanması düşünülen matbûât salnamesi ve cemiyetin merkez idaresinde ilmi konferanslar tertip edilmesi gibi girişimlerden bahsedilmektedir. Hülâsa, bu çalışma ile Türk basın tarihinde önemli bir yeri olan kongre, alınan kararlar bağlamında bütüncül olarak incelenerek basın tarihine katkı sağlanması amaçlanmıştır.

---

¹ Hazırlanan bu araştırma Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu'na (19-21 EKİM / OCTOBER 2016 / ELAZIĞ) tebliğ olarak sunulmuştur.

* Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi GAZİANTEP/ zeynelozlu@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Türk Basını, Matbuat-ı Osmaniye Cemiyeti, Kongre, Salname, Basın Tarihi.

1920 ISTANBUL PRESS ASSOCIATION CONGRESS'S ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE TURKISH PRESS

Abstract

1336 (1920) dated İstanbul Congress of ottoman Press Community the first journalism organization, founded under the name of Community, Press Osmaniye Community in İstanbul in 1908, of Ottoman Empire. Will be dealt with in study. Community's reports about works done from 1 June 335 (1 June 1919) to 30 Kanun-u Sani 336 (30 January 1920), evaluations concerning community's budget by giving some account rulers having been published have been done in this congress carrying quite an advanced level by enriching life of press release in the modernization process of Ottoman Press. Another issue discussed in the congress death civilized issues and in the terms of press law in the period's condition is brotherhood among community members and charity box considered to be maden for help and support to community's members in difficult situation in order to develop mutual assistance relationship topics such as box's aim, capital, revenues, conditions of benefitting from box have been determined in regulations arranged for this charity box whose priciples are determined by community, whose provisions will win continuity later. Enterprise of arranging an alternative press regulations (press rule) whose aim is to remove deficiencies of present regulations and works to be done according to these regulations are other topics. Enterpres such as arranging scientific conferences in the center management of community and the press yearbook considered to issue, arranging performances in order to provide a primary capital for charity box to be founded, arranging revenues of community with aim for close community's deficit, friendly relations established by press organization and relations attempted by foreign news representatives for removing prejudices belonging to our country in European and American opinion according to the project regulation to be formed, renewing council committee whose members were scattered and whose duty period and ended, addition suggested to be done to dues taken from community members, that community center moved to suitable place of being expensive and club building used as community center on the side of İstanbul-Beyoğlu at the congree,too. Briefly, community which has an important place in the history of Turkish press with this study, has arranged to contribute into history of the press by examining wholly in the context of decisions taken.

Keywords: Turkish Press, Press Ottoman Community, Congress, Annual, History of Press.

Giriş

Basının özgür bir zemin üzerinde gelişmesi için gazetecilerin meslekî bir kuruluş içinde toplanması amacıyla kurulan Osmanlı Matbûât cemiyeti, II. Meşrutiyet'le birlikte gazetecilik yaşamında etkili olan önemli gelişmelerdendir (Aydın, 2010: 557). II. Meşrutiyet'in ilan edildiği gün, Sirkeci Garı'nın karşısında toplanarak, sansür memurlarını gazetelere sokmama ve sabaha kadar görev başında kalma kararı alan gazeteciler, Osmanlı Matbûât Cemiyeti Derneği'nin temellerini atmışlardır (Kaya ve Siklon, 2012: 65)¹⁷.

Cemiyet, basın tarihimizdeki ilk basın meslek kuruluşu olup, Hüseyin Cahit, İsmail Hakkı ve Abdullah Zühtü Bey'in girişimiyle hayata geçme olanağı bulmuştur. Gazeteciliğin belirli ilkelere sahip bir meslek haline gelmesi için tüzük hazırlamakla başlayan süreç, iktidar ile organize ve örgütlü bir şekilde ilişki kurulması, sorunlara ortak çözüm aranması ve gazetecilerin mesleklerini icra ederken uymaları gereken kuralların da belirlenmesi ile devam etmiştir.

II. Meşrutiyet'le birlikte gelen basın üzerindeki geçici rahatlama ve hürriyet zamanla kısıtlanmaya başlamış ve bu durum 1909 Matbûât Kanunu¹⁸ ile sona ermiştir¹⁹. 1913'te ise bazı cezalar artırılarak, gazete, kitap ve risaleler kontrol altına alınmaya çalışılmış, I. Dünya Savaşı sırasında yürürlüğe giren sansür talimatnamesi ile de, basın, önemli ölçüde iktidarın denetimine girmiştir (Doğaner, 2012: 119).

---

¹⁷ Cemiyet-i Matbûât-ı Osmaniye Nizamnamesinin ikinci maddesinde cemiyetin kurucu üyeleri şunlardır: Ahmet Cevdet Bey (İkdam'ın Sahibi) İsmail Hakkı Bey (Tanin yazarlarından) Pozant Efendi (Pozantion'un Başyazarı) Tefik Efendi (Selanikli) (Sabah yazarlarından) Cenap Şahabettin Bey (Servet-i Fünun yazarlarından) Hüseyin Cahit Bey (Tanin'in Başyazarı) Samih Bey (İttifak'ın Başyazarı) Abdullah Zühtü Bey (Yeni Gazete'nin Sahibi) Fresko Efendi (El Tiempo'nun Başyazarı) Mahmut Sadık Bey (Servet-i Fünun'un Başyazarı) Murat Bey (Mizan'ın Sahibi) Mihran Efendi (Sabah'ın Sahibi) Nikolaidi Efendi (Konstantinopolis'in Sahibi) (Tunaya, 1998: 510).

¹⁸ 1881 tarihli Fransız Basın Kanunu'ndan esinlenerek hazırlanan ve 16 Temmuz 1909'da yürürlüğe giren bu yasa ile Abdülhamit Dönemi'ndeki matbûât üzerindeki yasaklar kaldırılmışsa da, basında ve Meclis'te yoğun tartışmalara neden olan bu kanunla, yayın organının bulunduğu yerel devlet dairelerinin denetimleri kurumsallaştırılmıştır. (Duman, 2013: 1038).

¹⁹ 1909 yasının yürürlüğe girmesinden sonra yaklaşık sekiz ay süren basın özgürlüğü, tekrar ortadan kaldırılmıştır. Öyle ki, 1909'da 353 olan gazete sayısı 1912'de 45'e düşmüştür. (Mazıcı, 1998: 137).

Cemiyet, gazeteciliğin belirli ilkelere sahip bir meslek haline gelmesi doğrultusundaki girişimleri neticesinde oluşturulan tüzük ilkelerini gerçekleştirme amacı ile bazı kongreler düzenlemiştir. Bu bağlamda yapılan bu araştırmada, cemiyetin 1336 (1920) tarihli İstanbul kongresinde ele aldığı konular, başlıklar altında incelenerek bu kongrenin Türk basınının gelişimindeki rolü ortaya konulmaya çalışılacaktır. Adı geçen kongre “Osmanlı Matbûât Cemiyeti (Umumi Kongre) adı ile basılmıştır²⁰.

KONGRENİN OSMANLI BASINI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Kongre Üyeleri Arasında Uhuvvetin Sağlanması

I. Dünya Savaşı sonrasında Mondros Mütarekesi imzalanmışsa da ateşkes döneminde işgal güçlerince muhtelif haksız uygulamalar yapılmış, bu durum, Türk basın mensuplarını muhtelif kurtuluş çareleri aramaya itmiştir. Bu bağlamda İstanbul Matbûât Cemiyeti tarafından yapılan 1920 tarihli umumi kongrede Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında meydana gelen değişiklikler üzerine, dağılmak hatta dağıtılmak tehlikesi ile karşı karşıya kalmış olan cemiyetin eski ve yeni üyelerinin, yeniden toparlanması ve bir araya getirilmesi sağlanmaya çalışılarak, farklı fikir ve yorumlara sahip cemiyet üyelerinin, meslek birliği etrafında birleştirilmesi amaçlanmıştır²¹.

Kongrenin daha önce seçmiş olduğu üyelerden, Ali Kemal ve Refik Halit beylerin bakanlık ve memuriyetlere geçerek cemiyetle ilgilerini kesmeleri, Ahmet Emin ve Celal Nuri beylerin Ferit Paşa Hükümeti tarafından görevlerinden uzaklaştırılmış olmaları, yine gayri Müslim üyelerin, seçildikten sonra cemiyetle olan münasebetlerini kesmeleri cemiyet merkez heyetinin dağılmasına neden olmuştur. Bu durum üzerine cemiyet merkez heyeti üyeleri, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcı olarak kabul edilen zor bir dönemde, 1919 Haziran ayı başında yapılan seçimle belirlenmiştir.

---

²⁰ İncelediğimiz eserin tam künyesi şu şekildedir: Osmanlı Matbûât Cemiyeti (Umumi Kongre)-Matbûât Cemiyeti'nin 1 Haziran 335 Tarihinden 20 Kanun-u Sani 336 Tarihine Kadar Olan Muamelatını Gösterir Rapor Ve Hülasa-i Hesabiyesi, Hilal Matbaası (Bab-ı Âli karşısında), İstanbul, 1336.

²¹ Tarık Zafer Tunaya, 1918-1922 yılları arasında geçen mütareke döneminde “Osmanlı” adını taşıyan bir devletin varlığının tartışılabileceğinden bahisle, dönemi, iktidar boşluğu olarak nitelendirir. İstanbul'un oluşturduğu siyasal iktidarın, ülkenin hangi coğrafyasına kadar etkin olduğu belirsizdir. (Tunaya, 2003: 5).

Cemiyet Yerleşkesinin Değiştirilmesi ve Bazı Masrafların Kısılması

Cemiyet binasının yerleşkesi meselesi cemiyet ile ilgili yapılması gereken ilk işlerden birisi olarak görülmüştür. Cemiyet merkezi olarak önceleri Beyoğlu'ndaki kulüp binası²² kullanılmışsa da bu bina ihtiyacı karşılayamadığından, kongrenin Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti binasının salonunda düzenlenmesi mecburiyetinde kalınmıştır. Yer değişikliğinin nedeni, bu kulüp binasının kongre düzenlenmesine elverişli olmaması, aylık 150 lira masrafının olması ve günden güne artacak olan kirasının maddi anlamda ciddi bir külfet oluşturacağı düşüncesidir. Tüm bu nedenlerden dolayı, bina boşaltılarak İstanbul yönünde yeni bir idare merkezi kurulması zaruri görülmüştür. Bu amaçla aylık 35 liraya yeni bir idare merkezi kiralanmış ve Beyoğlu'ndaki kulüpte bulunan mobilyalar buraya taşınmış, geri kalan birkaç parça eşya ise, satılarak cemiyete gelir kaydedilmiştir. Bir yıllık kira anlaşması yapılan yeni binanın, kirası da ödenmiştir. Heyet-i merkeziye muhasebecisi İbrahim Hilmi Bey'in, bina meselesinin halledilmesi konusunda göstermiş olduğu çalışmaları ve performansı sonucunda kendisine kongre tarafından teşekkür edilmiştir.

Basın Üzerindeki Sansürün Azaltılması İçin Mücadele Edilmesi

1877-1908 yılları arasında ivme kazanan basına yönelik kısıtlamalar, 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber azalmış ve gazeteler sansürsüz yayına başlamıştır. 31 Mart hadisesi sonrasında iktidarını sağlamlaştıran İttihat ve Terakki yönetiminin, hem basına geniş hürriyet vermek hem de İttihat ve Terakki karşıtı gazetelerin yayını önlemek gibi iki amaca yönelik olarak hazırlamış olduğu nizamnameyi, 1909'da yürürlüğe koyması ile sansür, 1908-1909 yılları haricinde, varlığını 1923'te İstanbul'un tamamen kurtarılmasına kadar resmen hissettirmiştir (Demir, 2015: 373).

Basına yönelik sansürün etkisinin azaltılması 1920 İstanbul Matbûât Cemiyeti Kongresinin de gündeme aldığı önemli konulardan birisi

---

²² Cemiyet ilk kongresini 15 Şubat 1917'de Beyoğlu'ndaki Galatasaraylılar Yurdu'nda toplamış, kongre başkanlığına Halit Ziya, sekreterliklere de Hüseyin Ragıp ve İsmail Suphi beyler getirilmiştir. Cemiyet, tüm gazeteci cemiyetlerini birleştirmesi bakımından bir "lig", gazetecilerin maddi ve manevi haklarını sahiplenmesi bakımından bir "sendika" ve üyelerine toplu bir hayat verecek bir teşkilat kurması yönüyle bir "kulüp" olarak tanımlanmaktadır. (Kıraç, 2011: 4,7).

olmuştur²³. Cemiyet üyelerinden olan Ahmet Emin ve Celal Nuri Beylerin daha önceden kanunsuz bir şekilde tevkif (tutuklanma) edilerek sürgün edilmiş olması, basın hürriyeti açısından basına bir darbe olarak görülmüş, adı geçen kişilerin özgürlüklerine kavuşturulması hususunda çalışma başlatılması kararlaştırılmıştır. Nitekim kendisine verilen bu görevi layığıyla yerine getiren cemiyet heyet-i merkeziyesinin, eski hükümet nezdinde olan girişimleri neticesinde Ahmet Emin ve Celal Nuri beylerin İstanbul'a dönmeleri sağlanmıştır.

Sansür meselesi Mondros sonrasında da cemiyeti sürekli meşgul etmiş ve basın hürriyeti konusunda Ferit Paşa Hükümeti nezdinde ciddi teşebbüslerde bulunulmuştur²⁴. Sansür heyetleri ve mümessilleri ile şifahi (sözlü) ve tahriri (yazılı) olarak defalarca müracaatlarda bulunularak, imkânlar dâhilinde sansürün şiddeti hafifletilmeye çalışılmıştır. Ancak tüm gayretlere rağmen, basın hürriyetinin sağlanması hususunda arzu edilen neticeye ulaşılamamıştır. Bunun nedeni olarak ise ülkenin içinde bulunduğu şartlar (ahval ve şerait-i hariciyenin mukavemeti) gösterilmiştir.

Cemiyet Üyesi Olmayan Gazetecilerle Milli Menfaatler Konusunda Fikir Alışverişi Yapılması

Matbûât cemiyetinin kuruluş amaçlarından biri, farklı meslek ve içtihat erbabını menafi-i umumiye ve vataniye fikri (vatanın umumi menfaatleri düşüncesi) etrafında toplamak olduğundan bu amaçla merkez heyeti memleketin hayat ve mematı mevzu bahis olduğu durumlarda âmal-ı milliyede (milli menfaatler- mefkûre) birleşmeyi hedeflemiştir. Bu yöndeki çalışmaların etkisini arttırabilmek için cemiyet merkez heyetinde temsilcisi bulunmayan gazetelerin başmuharrirleri davet edilerek ulusal meseleler hakkında fikir alışverişi yapılmak suretiyle, en nazik ve buhranlı

---

²³ 9 Şubat 1919'da kabul edilen "Sansür Kararnamesi" ile sıkıyönetim bölgelerindeki basına bir takım kısıtlamalar getirilmiştir. Kararnameye göre, her nevi evrak ve basının askeri ya da mülki sansür heyetinden geçmeden basımı ve yayımı yasaklanmış, aksi durumda, yayınların toplatılacağı, basanların cezalandırılacağı ve bu işlemlerin sıkıyönetim askeri mahkemesinde yapılacağı kararlaştırılmıştır. Sultan VI. Mehmet Vahdettin'in imzasıyla yayınlanan 5 Ağustos 1920 tarihli kararname ile sansürün şiddetinin artırılmasıyla da İstanbul basını etkisini iyice yitirmiştir (Girgin, 2009: 90).

²⁴ Mütarekenin tek hükümdarı Padişah Vahideddin'dir. Mütareke döneminde 12 kabine kurulmuş olup, Sadrazam olarak önde gelen isimlerden Damat Ferid ve Ahmed Tevfik paşaların yanı sıra Talat Paşa, Ahmed İzzet Paşa, Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa da birer kez sadrazam olmuşlardır (Tunaya, 2003: 8-10).

dönemlerde basının gücünün milli hedefler etrafında birleşmesine gayret edilmiştir.

Matbûât Cemiyeti'nin yapı itibariyle fikir ve anlayış bakımından farklı meslekler arasında geniş bir dayanışma esasını kabul etmesi ve faaliyetlerine hiçbir zaman şahsi ve siyasi bir maksat karıştırmamayı amaç edinmesi, bazı gruplar tarafından eleştirilmiştir. Hatta bu nedenle İstanbul'da yayımlanan Türkçe gazetelerden bazıları cemiyet üyeliğinden ayrılmıştır. Bu durum karşısında cemiyet yanlış anlaşılmasını ortadan kaldırmak ve uhuvveti sağlamak için büyük bir çaba sarf etmiştir.

Cemiyet bu vazifesini yerine getirirken her türlü siyasi fikir ve kişisel menfaatlerden uzak durarak nizamname haricinde hiçbir meseleye müdahale etmeyip, yönetmelikler çerçevesinde hareket etmiştir. Ancak bazı milli meselelerde, sergilemiş olduğu duruşla gazetelerin yayın tarzının nasıl olması gerektiği konusunda muhtelif gazete başmuharrirleriyle görüşerek fikir beyan etmiştir. Bu görüşmelerde cemiyet namına hiçbir karar alınmamış, hatta gazeteciler, mensup oldukları gazetede, milli hassasiyetleri dikkate almak kaydıyla dilediği şekilde yazma konusunda serbest bırakılmıştır.

Bununla beraber Damat Ferit Paşa Hükümetinde görevli bazı hükümet yetkilileri, cemiyetin bir siyasi parti gibi hareket ettiği ve bunun cemiyetin varoluş gayesiyle uyuşmadığı şeklinde eleştiri getirerek, tepki göstermişlerdir. Cemiyet ise buna cevaben, cemiyet merkez idaresinde, sorumlu heyetin yanı sıra diğer gazetelerin başyazarlarının da söz sahibi olduğunu, hatta ihtiyaç durumunda cemiyet merkezinin, muhtelif gazete başmuharrirlerinin toplanmaları için de tahsis edildiğini gerekçe göstererek hükümet nezdindeki yanlış anlaşılmaların önüne geçmeye çalışmıştır.

Yabancı Gazete Temsilcileri Davet edilerek Avrupa ve Amerika Kamuoyunun Bilgilendirilmesi

Cemiyet, yayınlamış olduğu nizamname gereği Avrupa ve Amerika kamuoyunda memleketimize ait yanlış düşünceleri ortadan kaldırmayı kendine vazife edinmiş ve bunun için yabancı gazete mümessilleriyle münasebetlerde bulunmuştur. Bu amaçla, Amerika Assosiyete Press muhabiri Mr. Brown ile Mr. Hayt, Fransız muhabirlerinden Mösyö Reno, Amerika muharrirlerinden Miss Duryen ve İtalyan muhabirlerinden Mösyö Lelli, cemiyet idare merkezine davet edilerek, dış basınla münasebetler

geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu şahıslar ülkelerine döndüklerinde bağlı buldukları gazetelerde Türkiye lehinde mühim makaleler yazmak suretiyle milli davamızda barışın önemine destek vermişlerdir. Yine kurulan bu olumlu münasebetler neticesinde vazifemizle ilgili olarak ülkemize gelen Amerika tahkik heyetini bilgilendirmek üzere cemiyet adına Türkiye'nin birliği ve istiklalinin savunulduğu bir layiha hazırlanarak heyete takdim edilmiştir.

Cemiyetin Yurt Dışından Yapılan Kâğıt İthalatındaki Sıkıntıları Gidermeye Çalışması

Cemiyet 1917 yılındaki kuruluşundan mütareke dönemine kadar, o yıllarda tedarikinde sıkıntısı iyice artan gazete kâğıdının, dağıtım işini de üstlenmiştir. Kısıtlı miktardaki kâğıdın gazetelere dağıtım işinin cemiyete verilmiş olması, cemiyetin iktidar ile yakın bir ilişkisi olduğuna işaret etmektedir. Bu durum cemiyetin iktidar adına kâğıt vereceği basın kuruluşlarını kendisinin seçtiği yönünde bir düşünceyi de ortaya çıkarmıştır (Kıraç, 2011: 6).

Cemiyetin gazetelere vermiş olduğu kâğıtları Almanya'dan temin ettiği ancak kâğıdın her zaman düzenli olarak tedarik edilemediği görülmektedir. Nitekim Almanya'nın I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması nedeniyle Mondros Mütarekesi sırasında Cemiyet sermayesinden verilen kâğıt siparişleri temin edilememiştir. 24 Teşrin-i Sani 335 (24 Kasım 1919) tarihinde Almanya'dan alınan bir mektupta, Germany Gazetesi sahibi Mösyö Müller, cemiyetin Almanya'da nakit olarak 50 bin Mark parası ile Berlin'de 10 ton kâğıdı bulunduğunu ifade etmektedir. Mektupta ayrıca Almanya ve Avusturya ile ilişkilerin kesildiği bir sırada, vagonlarla İstanbul'a gönderilen kâğıtların nerede olduğunun bilinmediği, bu nedenle Berlin'den sigorta yapılarak sevk edilen kâğıtların bulunamaması halinde sigorta bedelinin geri alınacağı ifade edilmiştir.

Cemiyetin Gelir-Gider Dengesinin Sağlanması Noktasında Çalışma Başlatılması

Cemiyetin varlığını devam ettirebilmesi için gereken en önemli koşullardan birisi de bütçedeki gelir-gider dengesinin sağlanmasıdır. Özellikle kongreden önceki son altı ayda, çoğu cemiyet üyesinin taahhüt

ettiği aidatı ödememesi ve cemiyetin asıl sermayesinin²⁵ Almanya'da bulunması gibi nedenlerle, cemiyet ekonomik bir çıkmaza girmiştir. Bu bağlamda müracaat edilen gazete sahiplerinden bazıları tarafından yapılan taahhüt ve ödemeler (taahhüdât ve te'diyat) cemiyeti kısmen de olsa ayakta tutabilmiştir. Kısmi taahhüt ve ödemelerin de bir süre sonra yetersiz kalmasıyla, cemiyet üyelerinden alınan aidat miktarlarının eşya fiyatları ve kiralardaki artış dikkate alınarak arttırılması ve nizamnamenin 12'nci maddesi gereğince aidatın, asgari yarım liraya yükseltilmesi (iblağı) teklif edilmiştir.

Cemiyetin Karar Alma Sürecini Hızlandırma Amacıyla Divan Heyeti ile İlgili Maddelerde Düzenlemeye Gidilmesi

Kongrede alınan kararlardan birisi de cemiyetin divan heyetinde yapılacak düzenlemeler ile ilgilidir. Nitekim eski divan heyetinin görev süresinin sona ermesi, bazı divan üyelerinin dağılmış olması ve mevcut divan heyetinin beklentileri yeterince karşılayamaması nedeniyle, nizamnamenin ilgili maddelerinde düzenleme yapılması ve divan heyetine yeni üyelerin seçilmesi için bir çalışma başlatılmıştır. Bu bağlamda divan heyetinin gazeteler arasında meydana gelen anlaşmazlıklara (matbûât ihtilaflarına) hangi şartlarda müdahil olacağı, divan heyeti tarafından alınacak kararların uygulanabilirliği (mukarreratın derece-i kuvvet ve meriyeti), alınan kararlara itiraz (istinaf ve temyiz) durumunda, itirazların divan heyetine gelmeden kurulacak yeni bir heyete yapılması veya bu vazifenin matbûât cemiyeti heyet-i merkeziyesine verilmesi hususunda görüş bildirilmiştir.

Teavün Sandığı Oluşturulma Girişimleri

Matbûât cemiyetinin amaçlarından biri de Cemiyet'e aidiyet duygusunun sağlanması ve bağlılığın artırılması amacıyla ihtiyaç sahibi üyeleri için bir teavün (yardımlaşma) sandığı kurmaktır. Bu bağlamda bir "nizamname projesi" hazırlamış olan cemiyet, teavün sandığının bir an

---

²⁵ İlgili belgede şu ifade yer almaktadır. "... cemiyetin sermaye-i asliyesi de Almanya'da bulunduğundan muhtelif gazetelerin sahiplerine müracaat olunmuş ve bu gazetelerin bazıları tarafından vuku bulan taahhüdât ve te'diyât sayesinde cemiyetin hayatı bu güne kadar idame olunabilmiştir..."

evvel kurulması için görüşmelere başlanması gerektiğini belirterek, alınacak kararların uygulanmasını, seçilecek olan yeni heyete havale etmiştir.

Bugüne kadar cemiyet üyelerine dair bir yardım sandığının kurulamamış olmasının, cemiyetin maddi imkânsızlıklarından kaynaklandığı belirtilerek, oluşturulan teavün sandığı tüzüğüne, mesleki pratiklere ve sosyal haklara ilişkin maddelerin konulması sağlanmıştır.

Osmanlı Matbûât Cemiyeti'nin Teavün Sandığı Nizamnamesi şu maddelerden meydana gelmiştir:

Madde 1: Osmanlı Matbûât Cemiyeti Nizamname-i Esasi mucibince bir teavün sandığı tesis edilmiştir.

Madde 2: Sandığın kurulma amacı, Osmanlı Matbûât Cemiyeti azasından en az üç yıl gazetecilik yapmış kişilere ve bunların ailelerine ihtiyaç durumunda ikraz (borç verme) ve muavenet (yardım) etmektir.

Madde 3: Teavün Sandığı Osmanlı matbûât cemiyetinin bir şubesi olduğundan sandığın sermayesi ve şahsiyet-i maneviyesi cemiyete aittir.

Madde 4: Teavün sandığının işlemleri, cemiyet heyet-i merkeziyesinin kontrolü, heyet üyeleri tarafından bir seneliğine seçilmiş iki kişinin müşterek sorumluluğu ve bilgisi dâhilinde olacaktır. Bu kişiler sırayla (münavebe) ikişer ay muhasebecilik görevini yerine getireceklerdir. Sandık işlemleri usul-u muhasebeye uygun yapılacaktır.

Madde 5: Teavün sandığından, yardım veya borç vermenin şekli ve derecesi, seçilmiş olan bu iki kişi ile cemiyet reisi ve muhasebecisinin onayı ile olacaktır.

Madde 6: Teavün sandığından yardım veya borç vermenin temel şartı ilgili kişilerin şiddetli ihtiyaç sahibi olmasıdır. İhtiyacın karşılanması için cemiyet üyelerinden iki kişinin yazılı beyanları (tahrir-i şehadetleri) gereklidir.

Cemiyet tarafından yardım ve borç verme şartları şu şekilde tespit edilmiştir:

- 1- İhtiyaç içinde vefat eden üyenin defin masrafı
- 2- Zarurette bulunan üyenin tedavisi için hanesine yardım gönderilmesi
- 3- Vefat eden kişinin geride kalan muhtaç ailesine uygun ve yeterli miktarda yardım yapılması

4- Muvakkat ve acil yardım ihtiyacı olduğunu beyan edenlere, mensup oldukları gazete idarehanelerinin kefaletiyle, sandık heyetince belirlenecek miktarda borç verilmesi (ikrazat), verilen borçtan sandık menfaatine uygun bir miktarda “faiz” alınması ve verilen borç miktarının, borçlunun (müstakriz) iki maaş toplamını hiçbir suretle geçmemesi.

Vazifeye devam imkânını engelleyecek kaza, arıza, devamlı bir hastalık, maluliyet, ihtiyarlık ve geri kalan aile fertlerinin ihtiyacı gibi daimi bir yardıma ihtiyaç gösteren durumlarda, sandığın imkânları dâhilinde (ves’i) yardımdan geri durulmayacaktır. Ancak bu yardımın esaslı bir tarzda sağlanması için sigorta gibi bazı tedbirler alınacaktır.

Madde 7: Verilen borçtan tahsil olunamayan meblağdan birinci derecede sandık muhasebecileri, ikinci derecede heyet-i müştereke, üçüncü derecede cemiyet heyet-i idaresi, dördüncü derecede ise cemiyet heyet-i merkeziyesi sorumludur.

Madde 8: Teavün sandığının sermaye ve gelirleri şu kalemlerden oluşur:

- a. Matbûât cemiyeti azası tarafından verilen duhuliye (giriş ücreti) ve aylıkların rub’u (1/4)
- b. Maksat tayin edilmeden cemiyette toplanan teberruatın (bağışların) sülüsü (1/3)
- c. Teavün sandığı namına alınan her türlü teberruat
- d. Cemiyet adına tertiplenen müsamerelerden elde edilecek hasılatın rub’u (1/4)
- e. Sandık adına tertiplenen müsamere, piyango gibi etkinliklerden elde edilecek hasılat (gelir)
- f. Gerektiğinde sandık adına toplanacak yardımlar (ianeler)
- g. Verilen borçlardan (ikrazat) alınacak faizler
- h. Diğer gelirler

Madde 9: Teavün sandığı sermayesi ve geliri katiyyen elde tutulmayıp, emin bir yerde nemalandırılacaktır (tenmiye).

Madde 10: Sandığa teberruatta (bağışta) bulunan kişilere “Osmanlı Matbûât Cemiyeti Teavün Sandığı Hamisi” fahri ünvanı (unvan-ı fahriye) verilerek, isimleri gazetelerde ilan edileceği gibi cemiyet merkezinde de hususi bir iffihar levhası (levha-i iffihar) oluşturulacaktır.

Madde-i Muvakkata:(Geçici Madde) Matbûât Cemiyeti’nin Almanya’da bulunan kâğıtlardan elde ettiği paraların yarısı, cemiyetçe teavün sandığına esas sermaye olarak konacaktır.

Cemiyet Bütçesi ile Gelir ve Gider Cetvellerinin İncelenmesi

Heyet, iş ve işlemleri devraldığı sırada, cemiyetin eski heyet üyeleri, tamamen dağılmış bir durumdadır. Kongre metninde ifade edildiği üzere kulüp; kaptanı, taifesi ve yolcusu tarafından deniz üstünde terk edilmiş bir gemiye benzemektedir. Nitekim eski heyetten hesaplara ilişkin her hangi bir belge devralınamamış, sadece cemiyetteki sorumlu kâtibe (katib-i mesule) sınırsız sayıda yapılan müracaatlar neticesinde, son gün bir hesap cetveli alınabilmiştir. Nihayetinde yapılacak iş ve işlemler konusunda ortak bir karar (karar-ı ittihadi) alma imkânına kavuşmuş olan cemiyet, çalışmalarına dair, kongre metnine, geçmiş seneye ait iki hesap cetveli ile gelecek seneye ait bir bütçe layihası ilave etmiştir²⁶. Hesap cetvellerinden biri “1 Haziran 335 (1 Haziran 1919) tarihinden 20 Kanun-u Sani 336 (20 Ocak 1920) tarihine kadar olan makbuzat (makbuzlar) ve sarfiyat hûlasası”²⁷ olup, bunun ayrıntısı ve vesikalari ekte bulunmaktadır. Diğer cetvel²⁸ ise “Matbûât Cemiyeti’nin mevcudat ve duyunatının harcama hesabı” olup heyet hesaplarının genel durumunu ve heyetin işe başlamasından önceki durumu gösterir niteliktedir.

Cemiyeti Daha Aktif Hale Getirme Çalışmaları: Sermaye Oluşturma Girişimi, Matbûât Salnamesi Neşri, Müsamere ve Konferanslar Tertibi

Kongrede Cemiyetin geleceğe dair planlarından da bahsedilmiştir. Buna göre cemiyet gelirlerinin giderleri karşılayamaması nedeniyle cemiyet bütçesinde oluşan açığı kapatmak ve kurulması düşünülen teavün sandığı için iptidai (basit) bir sermaye tedarik etmek elzem görülmüştür. Bu bağlamda nizamname gereğince müsamereler tertip edilerek gelirlerinin bu amaca tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak bu düşüncelerin ülkenin içinde bulunduğu şartlar nedeniyle uygulamaya konmasının ne derece mümkün olacağı konusunda tereddütler de yaşanmıştır. Sonuç olarak cemiyet tarafından bir matbûât salnamesi neşredilmesi, cemiyetin idare

---

²⁶ Bkz. Ek 1- Gelecek Seneye Ait Bütçe Layihası

²⁷ Bkz. Ek 2- 1 Haziran 1335 Tarihinden 20 Kanun-u Sani 336 Tarihine Kadar Yedi Ay Yirmi Günlük Hûlasa Hesap Özeti

²⁸ Bkz. Ek 3- Matbûât Cemiyeti’nin Mevcudât ve Duyunâtının Harcama Hesabı

merkezinde ilmi konferanslar tertip edilmesi gibi hususların seçilecek yeni heyet-i merkeziye tarafından hayata geçirilmesinin önemi vurgulanmıştır²⁹.

Sonuç

Gazetecilerin mesleki bir kuruluş içinde toplanması amacıyla kurulan ve sonraları İstanbul Matbûât Cemiyeti olarak anılacak olan Osmanlı Matbûât Cemiyeti'nin girişimleri neticesinde bazı kongreler düzenlenmiştir. Cemiyetin, Mondros Mütarekesi sonrasında ülkede meydana gelen değişiklikler üzerine, farklı fikir ve yorumlara sahip, eski ve yeni cemiyet üyelerini yeniden toparlayarak, meslek birliği etrafında birleştirmek maksadıyla düzenlemiş olduğu 1920 tarihli kongresi, döneminin koşulları içinde oldukça ileri ve uygar konulara değinmesi açısından Türk basın tarihinde önemli bir girişimdir.

Kongrede Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında meydana gelen değişiklikler üzerine, dağılmak hatta dağıtılmak tehlikesi ile karşı karşıya kalmış olan, cemiyetin eski ve yeni üyelerinin, yeniden bir araya getirilmesi için gayret gösterilmiştir.

Cemiyet merkezi olarak kullanılan Beyoğlu'ndaki kulüp binasının ihtiyacı karşılayamaması ve masraflı olması nedeniyle, yeni bir idare merkezi kiralanmış ve cemiyet için lüzumlu görülen bazı mobilyalar buraya taşınmış, geri kalan birkaç parça eşya ise satılarak cemiyete gelir kaydedilmiştir.

Basına yönelik sansürün etkisinin azaltılması amacıyla, daha önce sürgün edilmiş olan cemiyet üyelerinden Ahmet Emin ve Celal Nuri beylerin özgürlüklerine kavuşturulması için eski hükümet yetkilileriyle görüşmeler yapıp, bu şahısların İstanbul'a dönmeleri sağlanmıştır. Yine basın hürriyeti konusunda Ferit Paşa Hükümeti ile girişilen teşebbüslerle sansürün şiddeti hafifletilmeye çalışılsa da, basın hürriyetinin sağlanması hususunda arzu edilen neticeye ulaşılamamıştır.

Farklı meslek ve içtihat erbabını menafi-i umumiye ve vataniye fikri (genel vatan menfaatleri düşüncesi) etrafında toplamak amacıyla olan cemiyet, heyet-i merkeziyede temsilcisi bulunmayan gazetelerin

---

²⁹ Kongrede ayrıca önceki kongreye katılmış olan bazı cemiyet üyeleri, genel katip Nüzhet Sabit ve gazeteci Cemil Hakkı beylerin vefatlarından duyulan üzüntü belirtilerek, hatıraları hürmetle yad edilmiştir.

başmuharrirlerini davet ederek, meseleler hakkında fikir alışverişi yapılmak suretiyle, en nazik ve buhranlı dönemlerde basının gücünün milli hedefler etrafında birleşmesine gayret etmiştir. Cemiyet bu vazifesini yerine getirirken her türlü siyasi fikir ve kişisel menfaatlerden uzak durarak, yönetmelikler çerçevesinde hareket etmeye gayret göstermiştir.

Cemiyet, Avrupa ve Amerika kamuoyunda memleketimize ait yanlış düşünceleri ortadan kaldırmak amacıyla, yabancı gazete mümessilleriyle münasebetlere girişmiştir. Bu bağlamda, Amerika Assosiyete Press muhabiri Mr. Brown ile Mr. Hayt, Fransız muhabirlerinden Mösyö Reno, Amerika muharrirlerinden Miss Duryen ve İtalyan muhabirlerinden Mösyö Lelli, cemiyet idare merkezine davet edilerek, dış basınla münasebetler geliştirilmeye çalışılmıştır. Kurulan münasebetler neticesinde bu şahıslar bağlı buldukları gazetelerde Türkiye lehinde mühim makaleler yazmak suretiyle, milli davamızda barışın önemine destek vermişlerdir.

Cemiyetin 1917 yılındaki kuruluşundan mütareke dönemine kadar, o yıllarda sıkıntısı iyice artan gazete kâğıdı dağıtım işini üstlenmiş olması, cemiyetin iktidar ile yakın bir ilişkisi olduğuna işaret etmektedir. Böylelikle cemiyetin iktidar adına kâğıt vereceği basın kuruluşlarını kendisinin seçtiği yönünde bir düşünce ortaya çıkmaktadır.

Cemiyet gazetelere vermiş olduğu kâğıtları Almanya'dan temin etmiştir. Almanya'nın I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması nedeniyle Mondros Mütarekesi sırasında Cemiyet sermayesinden verilen kâğıt siparişleri temin edilememiştir. Almanya ve Avusturya ile ilişkilerin kesilmesi nedeniyle vagonlarla İstanbul'a gönderilen kâğıtların nerede olduğunun bilinmediği, ancak Berlin'den sigorta yapılarak sevk edilen kâğıtların bulunamaması halinde sigorta bedelinin geri alınacağı ifade edilmiştir.

Çoğu cemiyet üyesinin taahhüt ettiği aidatı ödememesi ve cemiyetin asıl sermayesinin Almanya'da bulunması gibi nedenlerle, çıkmaza giren cemiyet bütçesi, müracaat edilen bazı gazete sahipleri tarafından yapılan taahhüt ve ödemeler sayesinde kısmen de olsa ayakta durabilmiştir. Cemiyet üyelerinden alınan aidat miktarlarının, eşya fiyatları ve kiralardaki artış dikkate alınarak, arttırılması ve nizamnamenin 12'nci maddesi gereğince aidatın, en az yarım liraya yükseltilmesi (iblağı) konusunda kongre tarafından bir düzenleme yapılması teklif edilmiştir.

Cemiyet, eski divan heyetinin görev süresinin sona ermesi, bazı divan üyelerinin dağılmış olması ve mevcut divan heyetinin beklentileri yeterince karşılayamaması nedeniyle, divan heyetine yeni üyelerin seçilmesi için bir çalışma başlatmıştır. Yine divan heyetinin gazeteler arasında meydana gelen anlaşmazlıklara hangi şartlarda müdahil olacağı, divan heyeti tarafından alınacak kararların uygulanabilirliği ve alınan kararlara itirazların divan heyetine gelmeden, kurulacak yeni bir heyete yapılması veya bu vazifenin matbûât cemiyeti heyet-i merkeziyesine verilmesi hususunda görüş bildirilmiştir.

Cemiyet'e aidiyet duygusunun sağlanması ve bağlılığın artırılması amacıyla ihtiyaç sahibi üyeleri için bir teavün (yardımlaşma) sandığı kurulması maksadıyla "nizamname" hazırlanmıştır. Bu bağlamda, teavün sandığı tüzüğüne mesleki pratiklere ve sosyal haklara ilişkin maddelerin konulması sağlanmıştır.

Kongre ile yapılacak iş ve işlemler konusunda ortak bir karar alma imkânına kavuşmuş olan cemiyet, gelirlerinin giderlerini karşılayamaması nedeniyle cemiyet bütçesinde oluşan açığı kapatmak ve kurulması düşünülen teavün sandığı için iptidai (basit) bir sermaye oluşturma ihtiyacı hissetmiştir. Bu nedenle, nizamname gereğince müsamere tertip edilerek gelirlerinin bu amaca tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca cemiyet tarafından bir matbûât salnamesi neşredilmesi, cemiyetin idare merkezinde ilmi konferanslar tertip edilmesi gibi hususların seçilecek yeni heyet-i merkeziye tarafından hayata geçirilmesinin önemi vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Osmanlı Matbûât Cemiyeti (Umumi Kongre)-Matbûât Cemiyeti'nin 1 Haziran 335 Tarihinden 20 Kanun-u Sani 336 Tarihine Kadar Olan Muamelatını Gösterir Rapor ve Hülasa-i Hesabiyesi, Hilal Matbaası (Bab-ı Âli karşısında), İstanbul, 1336.

Tetkik Eserler

Aydın, Hakan, “Cemiyet-i Matbûât-ı Osmaniye: Kuruluşu ve Basında Tartışmalar”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27, 2010, s. 553-567.

Demir, Şerif, “İktidar-Basın İlişkilerinin Osmanlı Devleti'nde Görünümü (1831-1918)”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, İlkbahar, S. 33, 2015, s.367-377.

Doğaner, Yasemin, “Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 29, S. 1, Haziran 2012, s. 109-121.

Girgin A. (2009). *Türkiye'de Yerel Basın*, İstanbul, Der Yayınları.

Kaya, Mehmet ve Sinem Siklon, “Bazı Osmanlı Gazetelerinde Siyasal Reklam ve Propaganda (1908-1918)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 8, S. 16, (Güz 2012), s. 61-73.

Kıraç, Tahir Olcay. (2011). “Türkiye'de Gazetecilik Mesleğine İlişkin Örgütlenmeler (1908-1938)”, *Ankara Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi*.

Mazıcı, Nurşen, “1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbûât Kanunu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 18, C. 5, Ankara, 1998, s. 131-154.

Özkaya, Duman Olcay, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ulusal'dan Yerel'e Basın ve Yayıncılık Faaliyetlerinin Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies-International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/12 Fall 2013, Ankara, s. 1031-1041.

Tunaya Tarık Zafer. (2003). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler-Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk 1876-1938*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tunaya Tarık Zafer. (1998). *Türkiye'de Siyasal Partiler II. Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, C.2, İstanbul, İletişim Yayınları

Ekler:**EK 1.****Tablo 1. Osmanlı Matbûât Cemiyeti'nin 1 Şubat 336 (1 Şubat 1920) tarihinden 31 Kanun-u evvel 336 (31 Aralık 1920) Tarihine Kadar On Bir Aylık Bütçesi**

Gelir			Gider		
İcmal	Kuruş		İcmal	Kuruş	
	66000	Muhtelif gazetelere tevzi olunacak (dağıtılacak) taahhütler		38500	11 aylık icar bedeli ³⁰
	30000	Azanın taahhütlerinden tahsili muhtemel olan		22000	11 aylık kâtip aylığı
102200	6200	Müteferrika hasılatından (konser, teberruat gibi)		11000	11 aylık kadın hademe aylığı
				2200	11 aylık çocuk hademe aylığı
				6000	Su ve teshin(ısınma) masrafı
				100000	Misafirine verilecek çay ve sair ziyafetler
				5000	Kırtasiye ve sair

³⁰ Bu kiranın beş buçuk aylığı yani 15 Temmuz 336 tarihine kadar olanı peşin ödenmişse de bu ödemeler (tediyât) satılan eşya bedelinden vuku bulmakla tekrar eşya mubayaa edilmek üzere iadesi lazım gelir.

				2500	Yabancı gazete ve risaleler
			102200	5000	Muhtelif masraflar

EK 2.

Tablo 2. Osmanlı Matbûât Cemiyetinin 1 Haziran 1335 Tarihinden 20 Kanun-U Sani 336 Tarihine Kadar Yedi Ay Yirmi Günlük Hülâsa Hesap Özeti

Gider ³¹				Zimmet			
İcmal	Santim	Kuruş		İcmal	Santim	Kuruş	
		22357	1 Haziran 35 tarihinden 20 Kanun-u Sani 336 tarihine kadar mubayaa edilen demirbaş eşya bedeli				
	50	11360	Beyoğlu'ndaki kulüpten Babiali caddesindeki idare haneye nakliye ve yerleşme masrafı			12780	Azanın taahhütlerinden
		21000	15 Temmuz			10500	Tasvir-i

³¹ İlgili belgede bu bölüm "matlub" yani alacaklar olarak kaydedilmişse de biz bu bölümü tablo içeriğinden hareketle giderler başlığı altında vermeyi uygun gördük.

			335 tarihinden 15 Kanun-u Sani 336 tarihine kadar idarenin altı aylık icar bedeli				Efkâr Gazetesi idare hanesind en
		21000	15 Kanun-u Sani 336 tarihinden 25 Temmuz 336 tarihine kadar idare hanenin tecdiden ve peşinen icar bedeli			8000	Vakit Gazetesi idare hanesind en
		18700	Maaşlar, katip, hademe ve çocuk aylıkları		50	4832	Akşam Gazetesi idarehane sinden
		2820	Tab'îye (basım), sabık heyetin borçlarıyla beraber			4000	İstiklal Gazetesi idarehane sinden
		3070	Levazım ve kırtasiye			3500	Diken ve ecnebi mecmuası Gazetesi idare hanesi tarafında n
		1000	İane: (yardım) Nezihe Yaşar Hanıma			2000	İleri mecmuası Gazetesi

							idarehane si tarafında n
		3830	Misafirine çay ve yemek ziyafetleri			500	Memleket mecmuası Gazetesi idarehane si tarafında n
		50355	İstikrazata	Sabık heyetin su şirketi borcuna, kapıcı ve hademe aylıkların a, Avrupa'y a çekilen telgraf ücreti, ilan ücreti		2500	Komisyo ndan
	50	9406	Muhtelif Masraflar	Sigorta bedeli, elektrik teçhizatın a, hak komisyon u ve tamirata		1360	Müteferri kadan
						20500	Matbûât
						5000	kulübünü n Rus

							kulübüne, Mösyö Levi'den satın alıp, Ruslara satılan eşya ile devrinde n hasılat-ı safiyeye (kalan)
						35000	Matbûât kulübünd e Ruslara satılan bir kısım mobilya bedelinde n
				160827,5		50355	İstikrazda n
16489 9				4071,5			İbrahim Hilmi Bey'den İstikraz edilen mobilya
16489 9				164899			

EK 3.

Tablo 3. Matbûât Cemiyeti'nin Mevcudât ve Duyunâtının Harcama Hesabı

Mevcutat			Borçlar		
İcmal	Kuruş		İcmal	Kuruş	
	234112	Müfredatı defter-i kebirin 1-4 sahifelerinde gösterilen toplam demirbaş eşya		60000	Marangoz Refik Bey'in imal ettiği mobilya bedelinden geri kalıp on beş Kanun-u Sani 36 tarihinde talep ettiği meblağ olup Almanya'daki paramızdan tesviye (ödenmek) edilmek üzere kayıt olunan
	20000	On adet yirmişer liralık istikraz dâhili tahvilatı		3000	Vaktiyle matbûât kulübünde küşad (açılış) ibdilasına (bedeline) kooperatif şirketine hissederan (ilgili kişilere) hisselerini verdikten sonra ödenmemiş olarak ashabı yedinde mevcut olduğu farz edilen cüzdan bedelâtından
	723	İtibar-ı Milli Bankası'nın 3 Kanun-u Sani 36 tarihli mektubunda bildirilen matlub		22000	Matbûât cemiyetinin 1334 senesi hülasa-i hesabiyesinde Kazım Şinasi Bey'in Viyana seyahati mesarifi olarak zimmet gösterilen ve Velid Bey'e ait olup Almanya'daki matluptan tesviyesine talik (dair) olunan
	420894	Mösyö Müller'den matlub		224486	Hüseyn Cahit Bey'in kefaletiyle kâğıt muamelatı (işlenmesi) için istikrazdan İtibar-ı Milli bankasına
	110837	Mösyö Müller'den (yeni günden	420323	110837	İstikrazdan Yenigün'ün havalesi

90 / Zeynel ÖZLÜ

		müdevver)			
	220190	Almanya'dan yola çıkarılan ve faturaları ulaşıp, kendisi gelmeyen beş vagon kâğıt bedeli	586433		Yukarıdaki hesaba nazaran cemiyetin burada Asya ve Avrupa'da nakit ve kâğıt olarak mevcudu
1006756			1006756		

Not: Bu hesabın üç kaleminde her ne kadar şüphe yok ise de diğerlerinin belgelendirilmesi ancak Milli Banka ve heyet-i idare-i sabıka ile tetkikâta bulunduktan ve Almanya ile muhabere ve münasebete girişildikten sonra tahakkuk edebilecektir.

RUS ORYANTALİST FAALİYETLERİ VE OSMANLI İMPARATORLUĞU*

İsmail PEHLİVAN**

Öz

19. yüzyıl, dünyada "Doğu Sorunu" olgusunun ortaya çıktığı ve şekillendiği bir yüzyıl olarak karşımıza çıkmıştır. Bu sorunun somutlaşmasının köklerine indiğimizde sömürgeciliğin bir uzantısı olarak ortaya çıkan Oryantalizmin, bir felsefi düşünüşten bilimsel ve entelektüel bir uğraş alanına yöneliminin olduğunu söylemek mümkündür. Bir paradoks olarak bu düşünüş biçiminin ve bu yöndeki etkinliklerin modern dünyanın birçok bilim disiplininin doğuşunda ve gelişmesinde ironik bir biçimde payı olduğunu söylemek yanlış değildir. Sömürgeciliğin emperyalizm çağına evirildiği 19. Yüzyılda oryantalist faaliyetler aynı zamanda politikanın da bir aracına dönüşmüştür. Oryantalizm dönemin büyük güçlerinin dünyanın pek çok bilinen-bilinmeyen yerlerinde coğrafya, tarih, etnoloji, antropoloji, haritacılık, arkeoloji vb. alanlarda inceleme ve araştırmalarla kendini göstermiş ve bu süreç aynı zamanda "Doğu Sorunu" olgusunun da hazırlayıcısı olmuştur. Bu açıdan Rusya İmparatorluğu'nun özellikle Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yürüttüğü Oryantalist çalışmalar Osmanlı İmparatorluğu topraklarının ve özellikle Anadolu coğrafyasının haritalandırılması, demografik yapısı, etnik niteliği, sosyo-ekonomik yapısı ve antik dönem tarihine ilişkin ilk araştırmalarla "Doğu Sorunu"nun biçimlenmesinde en az diğer Avrupa devletlerinin oryantalist faaliyetleri kadar etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Rusya, Oryantalizm, Doğu Sorunu, Coğrafya, Haritacılık.

RUSSIAN ORIENTALISTIC STUDIES AND OTTOMAN EMPIRE

Abstract

19th century in the world, has been a century as the "Eastern Question" emerged and took the shape as a phenomenon. When we get down to the roots of embodiment of that

---

* Bu makale, Prof. Dr. Musa ÇADIRCI danışmanlığında yürütülen ve Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2005 yılında İsmail PEHLİVAN tarafından hazırlanan "Osmanlı-Rus Diplomatik İlişkileri (1839-1878) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
ismailpehlivan@kilis.edu.tr

problem, we can tell that Orientalism had a tendency to a field of scientific and intellectual endeavor rather than a philosophical one. As a paradox it will not be wrong to say that this way of thinking and the parallel activities have an ironic role in the emergence and development of the modern world and its many science disciplines. In the 19th century, where colonialism evolved into imperialism, Orientalist activities have become a tool of the policies, too. Orientalism distinguished itself in and by researches on the fields of geography, history, ethnology, anthropology, cartography, archeology etc. held by great powers of the period, through many known and/or unknown destinations of the world and this process itself and also in the field study and research "Eastern Question" was involved in setting up the cases. In this respect, the Orientalist studies that the Russian Empire carried out especially in the Ottoman Empire territory, had an effect on the first studies about Ottoman Empire, in particular on the mapping of the Anatolian geography, demography, ethnic characteristics, socio-economic structure and contributed to beginning studies on the history of the ancient and of embodiment of "Eastern Question" like other European countries did.

Keywords: Ottoman Empire, Russia, Orientalism, Eastern Question, Geography, Cartography.

Giriş

Bu çalışmada sömürgecilik döneminin emperyalizme evrildiği 19. Yüzyıl sürecinde Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki oryantalist faaliyetleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yürütülen Oryantalist faaliyetleri gerçekleştiren ülkeler ve yöneldikleri alanlar dikkate alındığında bu faaliyetlerin ve ortaya konulan çalışmaların bu ülkelerin siyasi hedefleri ile bir paralellik oluşturduğu söylenebilir. Örneğin İngiliz ve Fransızlar Mısır, Suriye, Filistin ve Anadolu'da oryantalist faaliyetlerde bulunmuşlardır. Yine İngilizler ve ayrıca Almanlar Mezopotamya'da; 1828-1829 ve 1853-1856 ile 1878-1879 dönemlerinde Ruslar Anadolu ve Orta Doğu'da faaliyetlerde bulunmuşlardır. XX. yüzyıl başlarında ise ilk zamanlar Fransızların, daha sonra Almanların, ardından da Rusların ve en son olarak da Avusturyalıların Balkanlarda yürüttükleri oryantalist faaliyetler dikkatimizi çekmektedir

Bu siyasi amaçları öncelikle İmparatorluk sınırları içindeki gayr-ı Müslim unsurlar arasında dini propaganda yapmak ve bu propagandalarla daha sonraki politik hesaplarına yön vermek; ikincisi dönemin sömürgeci politikaları çerçevesinde bu yörelere nüfuz edebilecekleri araçlar için yol, demir yolu güzergâhları tespit etmek ve bu güzergâhlar üzerindeki doğal

kaynakları keşfetmek ve bu kaynaklardan ticari çıkarlar sağlamak; üçüncü olarak da temelde yine siyasi güdülerin şekillendirmesiyle plan, harita, kroki vb. konularda araştırmalar yapmak olarak ifade edebiliriz. Bu amaçlara yönelik araştırmalar, özellikle arkeoloji, tarihi topografya, haritacılık, iklim araştırmaları, jeoloji, bitkibilim ve sosyal alanlarda yapılan araştırmalar olarak gerçekleştirildiği görülmektedir.

Rusya'nın Sibirya ve Orta Asya'ya yönelik fetih politikaları ile paralel bir düzlemde gerçekleştirdiği Oryantalist çalışmalar, XIX. yüzyılda bu bölgelerin büyük oranda egemenlik altına alınması ile birlikte İran ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarına yönelmiştir.

XIX. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi üzerine kurgulanan siyasal çözümlerin *Doğu Sorunu* terminolojisi üzerinden açıklandığı bir dönemdir. Bu yüzyıl, *Doğu Sorununa* siyasal çözüm arayışları ile birlikte Oryantalist faaliyetlerin de giderek artış gösterdiği ve yoğunlaşarak yürütüldüğü bir dönem olarak dikkati çekmektedir. Bu gözlem ise Oryantalizm ile *Doğu Sorunu* arasında bir ilişkinin varlığı kuşkusunu beraberinde getirmektedir. Bu bakımdan, ikisi arasında her ne kadar yapısal bir ilişki yok gibi görünse de, Oryantalizm'in *Doğu Sorununun* icadına ve tanımlanması sürecine entelektüel bir boyut kattığı yadsınamaz görülmektedir.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin konumunu, siyasal ilişkilerini ve dönemin gelişmelerini nesnel bir biçimde anlamak ve değerlendirmek, Osmanlı coğrafyasında gerçekleştirilen Oryantalist çalışmaları bilimsel bir gözle ele almayı gerektirmektedir. Gerek Avrupa ülkeleri, gerekse Rusya tarafından Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yürütülen Oryantalist faaliyetlerin (Akyol: 1990, 537), adeta "*Doğu Sorunu*"nun siyasal çözümüne ideolojik bir altyapı oluşturma görevi üstlenmiş izlenimi taşıdığı ifade edilebilir. *Doğu Sorununa* yaklaşımı ve bu konuda takınmış olduğu tutum göz önüne alındığında, Rusya'nın özellikle bu yüzyılda, konuyu teoriden fiiliyata taşıyan ve siyasi bakımdan, neredeyse yeniden icat eden bir devlet olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Öteden beri değişik gerekçelerle yürütülen oryantalist çalışmaların özellikle XVIII. ve XIX. Yüzyılda sömürgeciliğin yerleşmesine ve yaygınlaşmasına yaptığı katkılar göz önüne alındığında, Rusya'nın olduğu gibi Avrupa ülkelerinin de Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik oryantalist faaliyetlerinde bilimsel kaygıların yanı sıra, bir takım siyasal kaygıların önemli rol oynadığı söylenebilir (Akyol, 1990: 530-534).

Osmanlı-Rus ilişkilerinin gelişim sürecinde, her iki devlet arasındaki güç dengesinin değişiminde, siyasi rekabetin ve diğer etkenlerin yanı sıra, rekabete dayalı ittifaklar sisteminin değişimi de önemli bir rol oynamıştır. Daha XV. yüzyıldan itibaren, Osmanlı-Rus ilişkilerinin, giderek rekabete dönüşen seyrinde uzun yüzyıllar boyunca devam eden Osmanlı üstünlüğünden, Rus üstünlüğüne dönüşümün, tarihsel bir takım nedenlerinin yanı sıra, her iki devletin siyasal, sosyal ve idari sistematiğini belirleyen, kültürel dönüşüm süreçlerinin de önemli etkileri olduğu açıktır.

Siyasi, iktisadi ve askeri yapısı, dini-fütuhat geleneğine göre biçimlenen, sosyal yapısı da bu bağlamda şekillenen Osmanlı Devleti'nin, genişlemesinin en son sınırına eriştiği noktada Avrupa'nın iktisadi, kültürel ve siyasal değişiminin düşünsel arka planının da dikkatle göz önüne alınması önem taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nin duraklama sürecine girmesinde ve giderek artan bir hızla gerilemesinde Avrupa'daki gelişmelerin niteliğinin ve bu gelişmelerin Osmanlı Devletine etkilerinin dönem içinde yeteri duyarlılıkta dikkate alındığını söylemek pek mümkün görünmemektedir. Zaman zaman Avrupa'daki gelişmelere bakarak siyasi ve askeri bir kıyasın yapıldığını biliyoruz ancak, bu gelişmelere ilişkin derinlikli değerlendirmelerin olduğunu söyleyemiyoruz. Bütün bu hızlı gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti'nin kendini yeniden üretmesi -sosyo-ekonomik, idari, askeri ve kültürel açıdan yeni değişim dinamiklerini göz önüne alan bir değişim ve dönüşüm sürecine girememesi- gerek Avrupa ile gerekse, hemen kuzeyinde, hızlı bir biçimde büyüyen Rusya ile olan güç dengesinin değişiminde önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin gözlemler bu iki ülkenin, uzun süre boyunca birbiri ile zıtlaşan, ama birbirinin aynı olan bir çift gibi olduğu yönündedir (Braudel, 1993: 131). Birbirine benzeşen bu iki yapının tarihsel süreçte nasıl farklı yönlere evirildikleri bir tartışma konusu olabilir. Avrupa'nın bir zamanlar olduğu gibi, günümüzde de, bu yöndeki tartışmalara rağmen, hala doğulu olarak tanımlandığı, ancak öteden beri bir Avrupalılaşıma çabası içinde olan Rusya'nın söz konusu doğululuk nitelimesinde Ortodoks Hıristiyanlığına dikkat çekmek gerekir. Avrupa'nın Rusya'ya olan sosyo kültürel etkisinde, Ortodoks Hıristiyanlığı doğululuk olarak nitelenirken, bu mezhepsel farklılık esas itibarıyla kökensel birliktelik taşımaktadır. Oysa Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa ile sosyo-kültürel ilişki içine girme konusundaki tarihsel sürecine karşın, her zaman bu kıtanın tahripkâr sızmasının kıyısında ve dışında kalmaya devam etmiştir (Braudel,

1993: 380). Bu ise Osmanlı İmparatorluğunun sosyo-kültürel yapısını Avrupa kültür çevresinin dışında sürdürmeye zorlamıştır. Kuşkusuz bu durumun imparatorluğun içsel değişim ve dönüşüm hızı ve sahip olunan sosyo-kültürel yapının temel nitelikleri ile yakından ilgisi vardır. Bütün bunlardan dolayı Osmanlı-Rus ilişkilerinde olduğu kadar, Rusya'nın doğu fütühatıyla ilgili gelişme sürecinde de bu kültürel dönüşümün kazandırdığı oryantalist düşünce biçiminin etkilerinin incelenmeye değer olduğu kanısındayız.

Rus Oryantalistleri ve Faaliyetleri

Orta Doğu, Anadolu ve İran ile ilgili Oryantalist çalışmalar XIX. yüzyılın başlarında Rusya'da üniversitelere yönelik akademik tüzüklerin yeniden düzenlenmesi ile birlikte kurumsal bir boyut kazanmıştır. Tüzük düzenlemelerinin ardından üniversitelerde özellikle Arapça, Farsça ve Türkçe öğretimine ağırlık verilmiş ve bu konuda Moskova'da Boldirev'in Petersburg'da Senkovski'nin ve Kazan'da ise Kazım Bey'in yürüttüğü dersler yöndeki araştırmacıların yetişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Sonraki nesil oryantalistlerin hemen hemen tümü ya Senkovskiy'nin ve Kazım Bey'in öğrencileri, ya da bunların yetiştirdikleri bilim adamlarının öğrencileri olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Barthold, 2000: 439).

Bu yüzyıl Anadolu ve Ortadoğu'da sadece Rusların değil, Avrupalı oryantalistlerin de çok değerli araştırmalar yürüttüğü bir zaman dilimidir. Bu yöndeki çalışmaların önemli bir kısmı ya diplomatik temsilciliklerde görevlendirilen kişilerce ya da diplomatik temsilciliklerin sponsor olarak desteklediği kişilerce yürütülmüştür (Layard, 2000: 225-226; Poole, 1999: 105-108; Цыбульский, В. В, 1988: 23-24).

Bu ülkelerin araştırmacıları tarafından gerçekleştirilen faaliyetler, zaman zaman bireysel düzeyde gerçekleşse de, çoğunlukla diplomatik görevlilerin ya bizzat katıldığı ya da finanse ettiği veya resmi koruma sağladığı ortamlarda gerçekleşmiştir. Örneğin, Layard'ın Mezopotamya'da yaptığı Ninova kazıları sırasında çıkardığı arkeolojik eserlerin İngiltere'ye götürülmesinde o dönemlerde İngiltere'nin büyük elçisi Lord Stratford Canning'in maddi ve manevi desteğinin yanında, kazıların maddi yükünün bizzat İngiliz hükümeti'nce yükümlendiği görülmektedir. Lord Stratford Canning'den sonra uzun süre İngiltere'nin İstanbul büyükelçiliği görevinde bulunan Layard, bizzat Lord Stratford Canning'in görevlendirmesi ile İran

ve Osmanlı Devleti sınırlarında yer alan Mezopotamya'da kazılar yapmakla görevlendirilmişti. Lord Stratford Canning'in anıları üzerine yapılan bir çalışmada, Canning daha önce Sırbistan ve Arnavutluk'ta görev yapan ve buradan Canning'e düzenli raporlar yollayan Layar'dı önceleri yanına ateşe olarak almak istemiş, ancak bunda başarılı olamayınca Mezopotamya'da araştırmalar yapmakla görevlendirilmesini sağlamış, bu amaç için başlangıç olarak 120 İngiliz lirası olmak üzere yılda 200 İngiliz lirası aylık tahsissetmişti. Layard bu çalışmalarında Canning'i sürekli haberdar edecek, Türk makamlarına saygı gösterecek onlara şirin görünmeye çalışarak, bulduğu her şeyi İngiltere'ye gönderebilmenin yollarını arayacaktı. Ayrıca, Lord Canning tarafından Layard'ın bu yörede kazı yapabilmesi için bir tavsiye mektubu verilmiş ve çıkardığı heykelleri dışarı yollayabilmesi için bir de ferman çıkarttırılmıştı

1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması ile başlayan ve 1853 yılına kadar devam eden barış dönemi Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda yürüttüğü oryantalist faaliyetleri açısından oldukça elverişli bir dönem olmuştur. Başlangıçta Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Mısır'a yönelik olarak gerçekleştirilen Oryantalist faaliyetler ağırlıklı olarak Doğu Hıristiyanlığı ve Ortodoksluk konuları ile ilgili olmuştur. Bu açıdan 1830 yılında A.N. Muravyev'in ve 1835 yılında Norov'un gerçekleştirdikleri seyahatler sonucunda ortaya koydukları eserler dikkat çekmektedir (Muravyev: 1853,). Daha sonra ise Yafa'da on beş yıl boyunca konsolosluk yapan ve bölgenin Osmanlı egemenliği altındaki durumu konusunda incelemeler yapmakla görevlendirilen Vasily'in 1842 yılında Suriye ve Filistin üzerine hazırlamış olduğu eser bu konularda yapılan çalışmaların stratejik değerini ortaya koymasından önem taşımaktadır (Vasily: 1862,).

Bu arada Osmanlı-İran sınırı sorunu ile ilgili oluşturulan komisyonda görev yapan Tchirikov adlı bir komisyon üyesinin bu üç ülkenin sınır bölgelerinde yürütmüş olduğu araştırmalar ve bunun sonucunda yayınlamış olduğu *Yolculuk Günlüğü* adlı çalışması dikkat çekmektedir (Akyol: 1990, 536)³². Eser 1875 yılında yayınlanmıştır (Barthold, 2000: 439). Yine 1850'lerin başında Kafkasya'da görev yapan N. V. Khanykov, Mezopotamya'yı da içine alan, İran'ın güney-batısına yaptığı bir seyahat ve bu bölgede yapmış olduğu çalışmalar dikkat çekicidir. Aynı şekilde Çihaçev'in de İstanbul Rus Büyükelçiliği'ndeki görevi sırasında

³² Tchirikov idaresi altındaki Rus topograflarla birlikte yürütülen çalışmalarda Osmanlı-Rus sınırlarının, Kafkasya'nın ve Türkiye çevresinin haritaları çıkarılmıştır.

tanışmış olduğu ve oldukça etkilendiği Mihail Pavloviç Vronçenko'nun 1839–1840 yıllarında seyahat ettiği Anadolu ile ilgili *Günümüz Anadolu'suna Genel Bir Bakış* adlı iki ciltlik çalışmasından söz etmek gerekir (Andrussov, 1900: 278).

Bu yüzyıla kadar yeterince araştırılma imkânı ve ortamı bulunamayan Anadolu, Ortadoğu ve İran, özellikle Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki barış dönemlerinde yoğun bir şekilde bilimsel araştırma seferlerine tâbi tutulmuştur. Türk lehçelerinin incelenmesi amacıyla 1860'lı yıllarda Pissarev ve Martinoviç tarafından Anadolu'ya bir gezi düzenlenmiş (Pissarev, 1900: 173-201), ardından 1886 da pek çok Asya ve Afrika ülkelerini gezen A.V. Elisseyev de Anadolu'yu gezmiş ve araştırmalar yapmıştır (Historie de la Social Geographie, 1895: 947-950; Morgan, 1887: 428-429). Elisseyev'in dipnota aktardığımız Anadolu gezisi değerlendirmesine bakılırsa bu gezisi Doğu Anadolu bölgesinin 93 harbi sırasındaki Rus işgali döneminde gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kafkaslar üzerinden gerçekleştiremediği Anadolu gezisini, İskenderun'dan başlayarak Halep, Antep, Malatya, Sivas, Tokat, Amasya, Muş üzerinden gerçekleştiren Eliseief, Anadolu'nun etnik yapıları üzerinde gerçekleştirdiği sözde antropolojik araştırmaların yanı sıra, Anadolu'da bir "Rus kolonileri"nin var olduğu vehmi içinde hareket ediyor ve bunlar üzerinden Anadolu'ya bir Rusya kimliği yapıştırmaya çalışıyordu³³. Ayrıca J.I. Simirnov'un 1883-1884 yılları arasını kapsayan seyahatinde ve 1895 yılında İstanbul'da kurulan Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün görevlendirmesi üzerine gerçekleştirdiği çalışmaları anımsatmak gerekir (Barthold, 2000: 446; Turayev: 1904, 41). Yine bu dönemde Rus Coğrafya Derneği'nin görevlendirmesiyle, Doğu Anadolu bölgesinde botanik araştırmaları ve incelemeleri yapan Prens Masalsky'yi de zikretmekte yarar var (Morgan,

³³ "A. V. Eliseief Kafkaslar üzerinden Ermenistan'a, oradan Kürdistan'a seyahat etmeyi planlamıştı. Fakat Kürtler arasında çıkan bir ayaklanma yüzünden bu planını gerçekleştirememiştir. Bunun üzerine Kars'tan Batum'a dönmüş, oradan da gemiyle İskenderun'a gitmiştir. Eliseief Küçük Asya kıyılarında Rus kolonilerinin izini boşuna keşfetmeye çalışmıştır. Sadece çok iyi bilinen Manyas Gölü'nde bulunan koloniyi ziyaret edebilmiş ancak bu koloninin en eski yerleşiklerinin bazılarında bu kolonidekilerinin bir bölümü Dicle ve Fırat'ın yamaçlarına yerleştirilmişlerdi. Buralarda konuşabileceği kimse yoktu. Manyas'taki [Rus] yerleşimciler zamanla Rusçayı unutmışlardı. Rusya Onların çoğu için yabancı bir ülke olarak görünüyordu artık. Manyas'ta bir kilise ve bir uniteryen din adamı kalmıştı. Manyas halkı genellikle kaba ve cahildi, onların çoğu Türkçeyi Ruslardan daha iyi konuşuyordu. Daha sonra bunlardan bazılarının son savaşta Rusya'ya karşı çalıştığını ve hatta ordudan ödüller aldıklarını öğrendiği zaman. bunun Eliseief üzerinde bıraktığı genel etki acı verici olmuş." (Bkz. *Historie de la Social Geographie*, st Petersburg, 1895-1897).

1887: 429). Prens Masalsky'nin Doğu Anadolu'nun bitki florası üzerine yaptığı araştırmalar bir yana özellikle Kars ve Kağızman bölgelerinde narenciye, kahve ve çay konusunda kültür tarımı yapılabileceği konusundaki değerlendirmeleri dikkate değer niteliktedir.

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Rusya'nın Yakın Doğu'da ve Anadolu'da yürüttüğü oryantalist çalışmalar bu ülkenin, diğer Avrupa ülkeleri ile birlikte bu bölgeye ilişkin nüfuz arayışlarının en belirgin entelektüel boyutunu ortaya koymaktadır. XX. yüzyılda da devam eden Anadolu üzerine yürütülen oryantalist çalışmalar, 1882 yılında Ruslar tarafından kurulan Filistin Ortodoks Derneği'nin Doğu Hıristiyanlığı ve Filistin konularında yaptığı araştırmalar dikkati çekicidir. Filistin'de önemli incelemelerde bulunan bu derneğin daha sonradan başkanlığını yapan Hitrovo, III. Şarkiyatçılar Kongresi için kutsal topraklarla ilgili Rusça, orijinal ve çeviri eserlerin listesini içeren bibliyografik bir dergi de yayınlamıştır. Bu dönemde yine Suriye ve Filistin'de arkeolojik araştırmalar yapmak üzere N. P. Kondakov ve A. A. Olesnikov gibi akademisyenlerinde katıldığı bir gezi düzenlenmiş, bu gezi sonucunda Filistin hakkında Arapların bu ülkeyi fethetmesinden, Haçlı Seferlerine kadar olan döneme ait Arap kaynaklı bilgiler toplanmıştır. 1915 yılında I. Dünya Savaşı sırasında Filistin'in Osmanlı Devleti'nden ayrılacağı düşünülerek, Petrograd'da bir Filistin komitesi ve Kudüs'te bir arkeoloji enstitüsünün kurulması ve bu enstitü aracılığıyla Filistin'in daha geniş çerçeveli bir incelemesinin yapılması tasarlanmıştır. Yine bu dönemde Moskova Arkeoloji Derneği'nin desteğiyle "Ön Asya Derneği" adıyla daha iddialı bir proje ortaya konulmuştu.

Daha önceki yüzyıllarda ağırlıklı olarak Sibirya, Orta Asya ve Uzak Doğu'ya yönelik olarak gerçekleştirilen Rusya'nın oryantalist faaliyetleri, XIX. yüzyıldan itibaren, Osmanlı İmparatorluğu karşısında önemli bir siyasal üstünlük sağlamasına ve Batı Avrupa ülkeleriyle giriştiği siyasi, ticari ve askeri rekabete bağlı olarak Ön Asya ve Orta Doğu'ya doğru kaymaya başlamıştır.

Rus literatüründe bu dönemde Orta Asya ve Uzak Doğu ile ilgili pek çok çalışma olmasına karşın Orta Doğu ve Ön Asya (Anadolu) ile ilgili çalışmalar Avrupa ile kıyaslandığında beklenildiği kadar zengin değildir. Oysa Rusya'nın Osmanlı ile ilgisinin bir o kadar da eskiye dayandığını biliyoruz. Bu ilgi daha III. İvan zamanında resmi olarak *Posolskiy Prikaz* (Elçiler Dairesi)'da Türkiye (Osmanlı Devleti) masası oluşturulması ile

kendini göstermiştir (Kurat, 1990: 5; Платонов : 1917, 215; Kuzucu: 2013, 25).

Bu dönemde Orta Doğu ve Ön Asya ile ilgili Rusya kökenli çalışmaların azlığı söz konusu ise de, XIX yüzyıl başlarında resmi olarak kabul edilen tüzüklerle Rus üniversitelerinde “Şark Dilleri” eğitiminin kurumsallaştırılmış olduğu dikkati çekmektedir.

Gerek Sibirya’da ve Orta Asya’da, gerekse XIX. yüzyılda Ön Asya, İran ve Orta Doğu’da gerçekleştirilen oryantalist çalışmaların pek çoğu, Rusya’da yetiştirilip, söz konusu bölgelerdeki ülkelerin diplomatik temsilciliklerinde görevlendirilen kişilerce yürütülmüştür. Çihaçev örneğinde de gördüğümüz gibi, bu kişiler genellikle bu diplomatik misyonlarda sekreterlik düzeyinde görev yapmaktalar ve buldukları ülkelerde resmi izinler alarak uzun seyahatlere katılmaktadırlar. Örneğin 1840–1841 yıllarında Rus elçiliğinin sekreteri Baron Bode İran’ın bazı bölgelerini gezmiş, bu yolculuğun sonuçlarını Luristan, Arabistan ve Bahtiyariler’e ilişkin iki ciltlik bir eserde toplamış ve bu eserini İngilizce olarak yayınlamıştır (Barthold: 2000, 441).

Oryantalist çalışmalar denilince bu yüzyılda özellikle coğrafya alanındaki çalışmaların söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü coğrafya araştırmalarının tarihsel yönelimi XX. yüzyılda ülkeler ve beşeri coğrafya olmak üzere coğrafya biliminin ikili yapısı temelinde geliştiği, dolayısıyla oryantalist çalışmaların coğrafya kapsamında etnografya, dilbilim, sosyal yaşam, kültür alanlarını da kapsayacak şekilde gerçekleştirildiği bilinmektedir (Akyol: 1991, 530).

XIX. yüzyılda coğrafyanın kapsamı içinde yer alan diğer bilim dallarıyla da ilgili olarak yöneldiği ülkeler dikkat ettiğimiz de ilginç bir görünüm arz etmektedir. Bu ilginçlik belki tesadüfi olarak nitelenebilir. Ancak bu yönelimin dönemin siyasal koşullarıyla ilgili olduğu göz ardı edilemez. XVIII. yüzyıl öncesinde olduğu gibi, gerek XVIII. yüzyılda, gerekse XVIII. yüzyılın son yarısına ve XIX. yüzyıla gelinceye kadar, bütün dünyada Avrupa, Asya, Amerika ve hatta Afrika kıtasında Avrupalı araştırmacıların pek çok coğrafi araştırmaları mevcut olmakla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu’nda bu yönde fazla bir çalışma olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu yöndeki araştırma ve incelemelerin, özellikle XVIII. yüzyılın son yarısında ve XIX. yüzyılın başından itibaren bir ivme kazanmış olduğunu söylemek mümkündür.

Avrupa'lı araştırmacıların "terra incognita³⁴" olarak nitelediği Anadolu'ya ilişkin araştırmaları, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecine girdiği dönemle birlikte Avrupa devletlerinin siyasi hesaplarına paralel olarak gerçekleştirilmeye başlamıştır. Bu bakımdan bu yöndeki araştırmaları güdüleyen belli başlı üç noktayı belirtmek gerekir.

Birincisi, İmparatorluk sınırları içindeki gayr-ı Müslim unsurlar arasında dini propaganda yapmak ve bu propagandalarla daha sonraki politik hesaplarına yön vermek; ikincisi dönemin sömürgeci politikaları çerçevesinde bu yörelere nüfuz edebilecekleri araçlar için yol, demir yolu güzergâhları tespit etmek ve bu güzergâhlar üzerindeki doğal kaynakları keşfetmek ve bu kaynaklardan ticari çıkarlar sağlamak amaçlı incelemeler yapmak; üçüncü olarak da temelde yine siyasi güdülerin şekillendirmesiyle plan, harita, kroki vb. konularda araştırmalar yapmak olarak görölmektedir. Özellikle arkeoloji, tarihi topografya, haritacılık, iklim araştırmaları, jeoloji, bitkibilim ve sosyal alanlarda yapılan araştırmalar büyük bir yer tutmaktadır (Akyol: 1991, 533-534). Avrupalıların, öteden beri incelenen kent kalıntıları, bu kalıntıların çevre planları ve basit yol haritaları ile başlayan bu yöndeki çalışmaları, XIX. yüzyılın başından itibaren önceleri Osmanlı Devleti'nin ıslahat çalışmalarının bir uzantısı olarak gündeme gelmiştir. Ardından *Doğu Sorunu* çerçevesinde İngiltere, Fransa ve Rusya'nın daha sonra da Avusturya ve Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi, iktisadi ve ticari çıkar mücadeleleri çerçevesinde, kimi zaman işgal dönemlerinde, kimi zaman da barış dönemlerinde gerçekleştirilmiştir.

XIX. yüzyılın başlarında, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde İngiliz ve Fransızlar Mısır, Suriye ve Filistin'de, yine İngilizler ve Almanların Mezopotamya'da; 1828-1829, 1853-1856 ve 1877 Osmanlı-Rus savaşları sırasında Rusların (Wrongschenko: 1838, 4; Fonton: 1840, 568), Fransızların ve İngilizlerin Anadolu'da yaptıkları çalışmalar dikkat çekicidir. XX. yüzyıl başlarında ise ilk zamanlar Fransızların, daha sonra Almanların, Rus işgali sonrasında da Rusların ve en son olarak da Avusturyalıların Balkanlarda oryantalist nitelikli araştırma faaliyetlerinde bulduklarını gözlüyoruz (Akyol: 1991, 537). Bu ölkelerin araştırmacıları tarafından gerçekleştirilen faaliyetler, yukarıda da belirttiğimiz gibi, ender olarak bireysel düzeyde gerçekleşe de, çoğunlukla işin içine diplomatik

---

³⁴ Keşfedilmemiş yer, bölge veya alan.

görevlilerin bizzat katıldığı ya da finanse ettiği veya resmi koruma sağladığı ortamlarda gerçekleşmiştir (Layard: 2000, 225-226; Poole:1999, 105-108).

Rusya'nın oryantalist çalışmalarının yönelim alanlarına dikkat ettiğimizde XIX. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı coğrafyasının bu alana dâhil olmadığı izlenimi edinilebilir. Gerçekten de XIX. yüzyıla gelinceye kadar Anadolu ve Ortadoğu üzerine pek fazla faaliyetin olmadığını görüyoruz. Bu, öncelikle Rusya'nın XIX. yüzyıla gelinceye kadar asıl siyasi fetih alanlarının Orta Asya ve Sibirya olmasıyla, ikinci olarak da Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemlerde Rusya için hala önemli bir direnç noktası olmasıyla açıklanabilir. Ancak XVIII. yüzyılın son dönemlerinde ve XIX. yüzyılın başlarından itibaren ki, Rusya Osmanlı İmparatorluğu'nun giderek zayıfladığı ve çözülme sürecine girdiği düşüncesiyle Osmanlı İmparatorluğu topraklarını fetih planları içine açıktan dahil etme niyetlerini ortaya koymaya başlamıştır (Зайончковский : 1908, 720-738). Bu dönem çalışmaların bir kısmı zaman zaman sınır sorunları dolayısıyla ortak müdahalenin gerekli görüldüğü ortamlarda veya ülkeler arasında mevcut olan barış dönemlerinin sağladığı koşullarda gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda özellikle 1833 Hünkâr İskeleyi Antlaşması gibi, Rusya ile gerçekleştirilen barış dönemleri Rus araştırmacılar ve Osmanlı Devletinde görevli Rus subayları için rahat bir araştırma ortamı yaratmıştır. Bu bağlamda XX. Yüzyılın başında Dışişleri Bakanlığı, *Doğu Araştırmalarına Ait Kaynaklar (1909-1915)* adıyla iki ciltlik bir eser yayınlamış, ancak bunlar gizli tutulmuştur (Barthold: 2000, 442). Ayrıca daha sonraki dönemde 1893-1894 tarihleri arasında bir kısmı Maliye Bakanlığı tarafından, bir kısmı ise Bilimler Akademisi tarafından desteklenen M. L. Tomara ve Kaptan Toumansky'nin gerçekleştirdiği Hazar Denizi'nden Hürmüz Boğazı'na gidiş ve dönüş yolculuğu dikkate değer araştırma seferlerinden biridir. Rusya'nın İran, Anadolu ve Ortadoğu coğrafyalarına ilişkin oryantalist çalışmaları bir noktada eş zamanlı olarak gerçekleşmekteydi denilebilir. Bu yüzyıla kadar yeterince araştırılma imkânı ve ortamı bulunamayan Anadolu, Ortadoğu ve İran, özellikle Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki barış dönemlerinde yoğun bir şekilde bilimsel araştırma seferlerine tâbî tutulmuştur (Andrussov: 1900, 278). Bu dönemin en önemli ve en dikkati çeken araştırmacılarından biri de neredeyse yirmi yıl boyunca birçok kere Anadolu'ya seyahatlerde bulunmuş Petr Aleksandroviç Çihaçev'dir. Çihaçev'in Anadolu'da gerçekleştirdiği araştırmalar, Rusya'nın Anadolu'ya ilişkin gerçekleştirilen oryantalist çalışmalarının en önemlisidir (Barthold: 2000, 445; Цыбульский: 1988, 213-215; Чихачев: 1982, 11). Çihaçev'in

Anadolu'nun coğrafyasından paleontolojisine, etnolojisinden botaniğine, zoolojisinden klimatolojisine, sosyal yapısından siyasal sistemine kadar daha pek çok yönüyle ilgili yüzü aşkın makale, kitap ve değerlendirme ile dönemin önemli oryantalistlerinden biri olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmaları arasında bütün dünyaca çok iyi bilinen, ancak henüz Türkçe'ye kazandırılmamış olan sekiz ciltlik *Asie Mineure* ayrı bir öneme sahiptir. Anadolu'ya ilişkin bu yöndeki çalışmalardan biri de Kaptan Vrontchenko'nun *Günümüz Anadolu'suna Genel Bir Bakış* adlı iki ciltlik araştırmasıdır. Bu dönemde Rusya'da Türk lehçelerinin incelenmesi amacıyla 1860'lı yıllarda Pissarev ve Martinoviç tarafından da Anadolu'ya bir gezi düzenlenmiştir.

Ayrıca bu dönemde Osmanlı'nın Rus üniversitelerinde ders olarak okutulmaya başladığını görüyoruz. İlk olarak Senkovski tarafından Petersburg üniversitesinde Arapça ve Farsça ile birlikte verilen bu dersler daha sonra Türk Kürsüsünün kurulması üzerine Senkovski'nin öğrencileri tarafından bağımsız bir ders olarak verilmeye başlanmıştır (Barthold: 2000, 446).

Söz konusu yüzyılda Filistin ve Ortadoğu'ya yapılan araştırmaların ağırlıklı olarak Doğu Hıristiyanlığı ve Ortodoksluk üzerine yoğunlaştığı göze çarpmaktadır. Bu da bu yüzyılda gündeme getirilen Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanların ayrıcalıkları ve hakları ile ilgili taleplerin neden olduğu siyasi problemlerin entelektüel alt yapısını oluşturma amacıyla ilgili olduğunu düşüncesini akla getirmektedir.

Yakın Doğu'da artan Rus oryantalist çalışmalarının bu coğrafyadaki devletlerarası siyasi rekabetle birlikte daha da yoğunlaşması, bu bölgeye ilişkin egemenlik arayışlarının en belirgin entelektüel boyutunu ortaya koyduğu düşünülebilir. Nitekim benzeri bir biçimde XIX. yüzyıl süreci içinde özellikle Kafkaslar bölgesindeki Osmanlı-Rus ve İngiliz rekabeti sonrası gelişen olaylar, Rusya'nın bu bölgeye ilişkin araştırma ve inceleme faaliyetlerinde bir bilim dalının doğmasına bile yol açmıştır. Kafkasoloji olarak adlandırılan bu bilim dalının faaliyetleri sonucunda 1801'de Gürcistan'ın Rusya'ya bağlanması ve İran ile Rusya arasında 1828'de yapılan Türkmençay antlaşmalarıyla bu bölgelerin Ağrı'ya kadar Rus egemenliğine girmesiyle birlikte bu yörelerin dillerine, edebiyatlarına, coğrafyasına ve etnolojisine ilişkin daha derinlikli araştırmaların gerçekleştirilmesini mümkün kılmıştır. Bu araştırmalar bu bölgelerde Sovyet

Döneminde de varlığını devam ettiren Rus egemenliğinin pekişmesinde önemli işlevler görmüş gibidir.

Sonuç

Sonuç olarak Rusya'nın tarih sahnesine çıkışından itibaren gerek kültürel, gerek sosyal açıdan ikili bir özellik sergilediği söylenebilir. Çünkü Rusya tarihsel olarak, her ne kadar Asyalılığı ağır basan bir toplum olmuşa da yüzü sürekli Batı'ya dönük bir toplum ve devlet özelliği göstermiştir. Bu özelliği onun Avrupa kültür çevresine giriş sürecini ve Oryantalist düşünceye eklenmesi çabalarını kolaylaştırıcı bir etki yapmıştır denilebilir. Özellikle XIX. yüzyılda yükselişe geçen, Oryantalizmden beslenen sömürgeci siyasetin Rusya'da zemin bulmasında hızlı bir biçimde gerçekleşen bu kültürel dönüşümün önemli bir rolü olmuştur. Rusya bu kültürel dönüşüm ve Oryantalist düşüncenin kazandırdığı entelektüel ivme sayesinde Orta Asya'da, Sibiry'a'da daha sonrasında da Osmanlı Coğrafyası'nda yoğun fetih hareketlerine zemin oluşturacak coğrafyaların askeri-siyasal, sosyal, coğrafi, kültürel ve tarihsel boyutlarına ilişkin veriler elde etmeye yönelik bilimsel araştırma faaliyetlerine girişebilmiştir. Bu bilimsel, entelektüel çalışmalar sayesinde, Büyük Petro ile başlayan politik atılımı, kısa sürede Orta Asya ve Sibiry'a'ya yönelik fetih hareketlerini tamamlamasını sağlamış, bir yüzyıl bile geçmeden de Kafkaslar bölgesine ve oradan da Osmanlı Anadolu'sunun içlerine uzanan siyasi hedeflerine ulaşabilmiştir. Bu fetih faaliyetlerinin gerçekleşmesinde bir noktaya dikkat çekmek gerekir ki, o da; politik olarak hedeflenen coğrafyaların, toplumların ve siyasi yapıların Oryantalist düşünce ile ilişkili olarak, öncelikle "ötekileştirilerek" yeniden keşfedilme sürecine girilmesi ve dolayısıyla "özgü" bir kurgunun oluşturularak klasik sömürgeci yaklaşımla "medeniyet götürme" algısına ulaşılmasıdır.

Bu yaklaşım biçimi, yukarıda da değinilmiş olduğu gibi, Moğollar öncesinden beri Asya kavimleriyle bir tanışıklık, bir ilişki içinde olan, Asya coğrafyasına hiç de yabancı olmayan Rusya'nın Oryantalist felsefe ile bu siyasi alanlarını bir anlamda yeniden "icat" (Bassin: 1991, 766-794) ettiği gerçeğini ortaya koymaktadır."

Genel olarak oryantalist düşüncenin ve bu düşünceden hareketle Doğu Sorunu'na ilişkin tasarımların bir eleştirisi niteliği taşıyan bu çalışma, hangi amaçla yapılırsa yapılsın söz konusu tarihi süreç içinde gerçekleştirilen oryantalist araştırmaların bilimsel sonuçlarını tartışma

niyetinde olmamıştır. Yalnızca tarihsel süreci içinde bir olgusal tespit ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma ile ilgili sonuçların kuşkusuz eleştirilmeye ve tartışılmaya her zaman muhtaç olduğunu belirtmemiz gerekir.

KAYNAKÇA

- Akyol, İbrahim Hakkı, “Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji”, *Tanzimat II*, 2. Baskı, MEB Yayınları, İstanbul, ss. 511-571.
- Andrussov, N., *Kritische Bemerkungen über die Entstehungshypothesen der Bosphorus und Dardanellen*, Sitzungsbericht d. Nat. Ges. Jurjew (Dorpat), XVIII, 1900.
- Barthold, Vasiliy Vladimiroviç, (Çev:Kaya Bayraktar, Ayşe Meral), *Asya'nın Keşfi, Rusya'da ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2000.
- Bassin, Mark, “Inventing Siberia: Vision of the Russian East in the Early Nineteenth Century” *The American Historical Review*, Vol. 96, No: 3 (June 1991) pp. 766-794
- Braudel, *Maddi Uygarlık ve Kapitalizm, XV-XVII. Yüzyıllar, Dünyanın Zamanları*, Cilt: III, 1. Baskı, Gece Yayınları, İstanbul, 1993, s. 380.
- Fonton, F. P. *La Russie dans l'Asie-mineure; ou Campagnes du marechal Paskevitch en 1828 et 1829, et tableau du Caucase, envisage sous le point de vue géographique, historique et politique*. Paris, 1840.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, 1990.
- Kuzucu, Serhat, *Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yay. İstanbul, 2013.
- Layard, Henry Austin, (Çev: Zafer Afşar) *Ninova ve Kalıntıları*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2000.
- Morgan, E. Delmar, “Russian Geographical Work in 1886. From Russian Sources”, *Proceeding of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography, New Monthly Series*, Vol. 9, No. 7, (Jul., 1887), pp. 423-437.
- Muravyev, A., *Voyage dans les Lieux Saints en 1830*, St. Petersburg, 1853

1854.

Pissarev, V, "Quelques mots sur le dial. De Trebizonde", *Zapiski*, Cilt: XIII, St. Petersburg.

Poole, Stanley Lane, (Çev: Can Yücel), *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, Tarih

Tomara, M. A., *Situation economic de la Perse*, St. Petersburg, 1895.

Vasily, K., *Syrie et Paletsine Sous le Gouvernement Turc*, Odessa, 1862.

Wrontschenko, Colonel, *Description de l'Asie Mineure dans son etat actuel*.

Mem. De bur topogr. D. L'et. Maj. De S.M. l'Emp. De Rssie t. III. Saint Petersbourg, 1838.

Заиончковский, А.М., *Восточная Война 1853-1856 г. в Связи Современной Ей Политической Обстановкой*, Том 1. Сенпетербург, 1908.

Платонов, Сергей Федорович, *Полный Курс по Русской Истории* (Platonov, Sergey, Fedoroviç, *Polny Kurs po Russkoi İstorii*, Петроград, 1917.

Цыбульский, В. В, *Петр Александрович Чихачев (1808-1890 и Платон Александрович Чихачев (1812-1892)*, Наук, Москва, 1988.

Чихачев, П. А., *Страница о Востоке*, Издательство Наука, Москва, 1982.

YAHYA KEMAL BEYATLI'NIN SİYASAL PORTRESİNİN ANA ÇİZGİLERİ

Yunus Emre TANSÜ³⁵

Neslihan BOLAT BOZASLAN³⁶

Öz

Yahya Kemal, 2 Aralık 1884'de Üsküp'te doğmuştur. Asıl adı Ahmet Agâh olan Yahya Kemal'in soyağacı, hem anne hem baba tarafından III. Murat devri Rumeli Sancak beylerinden Şehsüvar Paşaya dayanmaktadır. Kemal'in manevi dünyasının şekillenmesinde ve şairliğinin manevi bakiyesinin olgunlaşmasında medrese eğitimi alması olumlu katkıları da olmuştur. 'Mekteb-i Edeb'te dört yıl okuyarak mezun olduktan sonra da 1895'te Üsküp İdadisi'ne devam etmiştir. İdadi eğitimine paralel olarak bir yandan da İshak Bey Camii Medresesi'ne devam etmiş, Arapça ve Farsça dersleri almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, devletin çöküşten kurtulması için çeşitli fikri akımların geliştiği ve farklı kesimleri etkilediği görülmektedir. Yahya Kemal bu bağlamda Turancılık, İslamcılık, Osmanlıcılık, Batıcılık gibi fikir akımlarından etkilenmiştir. Bu fikri akımlar içinde Turancılık akımı çok kısa bir süre de olsa Yahya Kemal'i derinden etkilemiştir. Yahya Kemal'in milliyetçilik duyguları bilinçli bir biçimde, Paris'te uyanmaya başlamıştır. 19 yaşında Paris'e giden Yahya Kemal, oradaki Jön Türklerin Abdülhamit'e karşı oluşları, "milliyetçilik" düşüncesini geliştirmiştir. Aynı zamanda Yahya Kemal kısa bir süre Turancılık akımından etkilenmiştir. Yahya Kemal'in siyasi kişiliğinin yeşerdiği ve eserlerine yansıdığı dönem, diğer çağdaşları gibi, ulusçuluk akımlarının dünyada hız kazandığı yıllardır. Bu fikirlerden biri olan Osmanlıcılık, özellikle Fransızların suni temelleriyle "Yeni bir Millet" fikrinin zihinlerde uyanıp sönmeye geçirek, Balkan Savaşları'nın nihayetlenmesiyle beraber yerini Türkçülüğe bırakmıştır. Yahya Kemal, I. Dünya Savaşı yıllarında Mustafa Kemal'in Anafartalar'da kazandığı zaferle, Mustafa Kemal bir nevi farklı bir bağ oluşturmuştur. Yahya Kemal, Mütareke yıllarının en kötü zamanlarında milli mücadeleyi destekler tavrı söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: Yahya Kemal Beyatlı, Jön Türk, Turancılık, Osmanlıcılık, Türkçülük.

---

³⁵ Yrd.Doç.Dr., Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
tansu@gantep.edu.tr

³⁶ Dr., Gaziantep Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, bolat@gantep.edu.tr.

THE MAIN LINES OF YAHYA KEMAL BEYATLI'S POLİTİCAL PORTRE

Abstract

Yahya Kemal was born on December 2, 1884 in Skopje. Both from mother and father side , the genealogy of Yahya Kemal whos real name is Ahmet Agah, goes back a long way to Şehsüvar Paşa who was one of Rumelia flag officers in the period of the III. Murat. Being educated in a madrassah contributed to embody his spirit and to develop his soul of poesy. After he studied 4 years in "Mekteb-i Edeb" and graduated , he continuoued to his educated in Üsküp High School. During his study in the high school, he started another education in İshak Bey Mosque Madrassah at the same time and took Arabic and Farsi lessons . On last legs of the late Ottoman Empire, it is seen that various ideological movements arised and influenced different zones. In this regard Yahya Kemal was influenced by pan-turanism , pan-islamism, pan-ottomanism and westernism ideological movements. In those movements, pan-turanism has affected Yahya Kemal deeply even it was for a short time. His ideology of nationalism consciously started being formed in Paris. Yahya Kemal went to Paris when he was 19 and his nationalism ideology was built up there, because the young turks were opposite to Abdulhamit. He also was affected by pan-turanism movement. The time that his political entity raised and the political entity was seen in his works, just like his coevals, was the time that nationalism accelerated. Ottomanism, one of these ideas, has gone through a process of waking up in the minds of the idea of a "New Nation", especially with the artificial values of the French, and leaving it to Turkism with the finalization of the Balkan Wars. With the victory of Mustafa Kemal in the Anafartalar during World War I, Mustafa Kemal created a kind of bond. Yahya Kemal, the attitude that supports the national struggle in the worst times of the Armistice years is in question.

Keywords: Yahya Kemal Beyatlı, Young Turk, Turanism, Ottomanism, Turkism.

Giriş

Yahya Kemal, 2 Aralık 1884'de Üsküp'te doğdu. Babası İbrahim Naci Bey eski Üsküp Belediye reislerindendi. Annesi Nakiye Hanım ise divan şairi Leskofçalı Gâlib'in yeğenidir. Yahya Kemal'in asıl adı Ahmed Ağâh idi. Devrin geleneği icabı olarak babası aile mushafının baş sahifesine şairimizin doğduğunu "Mahdumum Ahmed Ağâh'ın dünyaya geldiği tarihidir. Saferü'l-hayr 14/1302-20 Teşrinisani Salı günü saat on bir buçuktur." ibareleriyle kaydetmektedir (Başer, 1998: 51). Asıl adı Ahmet Ağâh olan Yahya Kemal'in soy ağacı, hem anne hem baba tarafından III. Murat devri

Rumeli Sancak beylerinden Şehsüvar Paşaya dayanır. Zaten o, "Beyatlı" soyadını bu sebeple almıştır (ŞehrBey; süvar: Atlı) (Kocakaplan, 1998: 14).

Kemal'in manevi dünyasının şekillenmesinde ve ilerideki şairliğinin manevi bakiyesinin olgunlaşmasında medrese eğitimi almasının olumlu katkıları da olacaktır. 'Mekteb-i Edeb', burada dört yıl okuyarak mezun olduktan sonra da 1895'te Üsküp İdadisi'ne verilmiştir, Ahmed Ağâh. İdadi eğitimine paralel olarak bir yandan da İshak Bey Camii Medresesi'ne devam etmiş, Arapça ve Farsça dersleri almıştır. Farsça hocası Rifâî Şeyhi Sâdeddin Efendi, Arapça hocası da Sadî Şeyhi Kadri efendi idi (Başer, 1998: 52).

Dini ve milli duygularının şekillenmesinde ve ilk Müslümanlıkla tanışma serüveninde annesinin ve o dönem Üsküp çevresinin etkisi çoktur: "İlk sofuluk zevkini annemden almıştım. Ramazan akşamlarında ölülerimizin ruhuna Yasin okumayı ondan öğrenmiştim. (...)ilk sofuluğum, on üç yaşında annemin ölümüyle başladı. İsa Bey Camii 'nde annemin ruhuna hemen her akşam Yasin okumaya başladım" (Kemal, 1999: 33).

Selanik idadisine gider, sonrasında İstanbul'a gelir. Galatasaray lisesinin sınavlarını kaçıtır. Sonra Paris' e gider. Düşüncelerinin şekillenmesinde Paris çok önemli bir yet tutar. Yahya Kemal bir süre bocalar. Yolunu seçemez. Sonunda Albert Sorel'in tesiri galip gelir, Yahya Kemal Jön Türklerden uzaklaşır. "Tarih ortasında Türklüğü arama'ya koyulur (Kocakaplan, 1998: 19). Bu görev çerçevesinde kendinde büyük bir değişim gözlenerek kendi olmak ve tarihte Türk izlerinin peşinde koşmak rotasını çizmiştir. Yahya Kemal, Albert Sorel'in, «*Dünyada daha keşfolunmamış iki meçhul var: Bunların biri coğrafyada kutup, diğeri de tarihte Türklük!* özdeyişinden etkilenerek gerçek inceleme alanının kendilik olduğunu, yerellik olgusu çerçevesinde Türk milliliğini incelemenin farkına varmıştır (Hisar, 1959: 40). Bu söz onun tarihte Türklüğün tesirlerini tanıma, tanıtırma ve tanıştırma sürecini başlatmıştır. Paris'e bu değerlerden kaçmak için gitmişken, bu gelişmeler hayattaki ana gayesini bulmasına neden olmuştur. Batı hayranı olarak gittiği Paris'te dokuz yıl kalır. O Fransa'ya giderken batı hayranı, snob, hatta ateist iken; dönüşünde, akranlarının aksine ülkesinin maddî ve ruhî değerlerine son derece sahiplik şuuruyla gelmiştir (Başer, 1998: 53).

Çeşitli görevlerde bulunan Yahya Kemal tedavi için gittiği Paris'te 1958 yılında vefat eder. Rumelihisarı mezarlığına defnedilen Yahya Kemal'in mezar taşında kendi şiirinden alınan şu mısralar kazılıdır: "*Ölüm âsûde bahar ülkesidir bir rinde, Gönlü her yerde buhurdan gibi yıllarca tüter ve*

serin serviler altında kalan kabrinde, Her seher bir gül açar, her gece bir bülbül öter" (Kocakaplan, 1998: 26).

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Yahya Kemal Beyatlı'nın Siyasi Kişiliğinde Belirleyici Unsurlar

Yahya Kemal Beyatlı çağdaşı olan birçok edebiyatçı gibi yaşadığı çağın düşünce akımları ve siyasi gelişmelerinden etkilenmiştir. Yahya Kemal'in düşünceleri ve kendisini etkileyen unsurlar, onun siyasi kişiliğini de etkilemiştir. Bu amaçla Yahya Kemal'in siyasi duruş ve kişiliğinin ana noktalarını incelemekte fayda bulunmaktadır.

1.1.Yahya Kemal ve Milliyetçilik Anlayışı

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, devletin çöküşten kurtulması için çeşitli fikri akımların geliştiği ve farklı kesimleri etkilediği görülmektedir. Bu bağlamda Turancılık, İslamcılık, Osmanlıcılık, Batıcılık gibi fikir akımları gelişti. Bu fikri akımlar içinde Turancılık akımı çok kısa bir süre de olsa Yahya Kemal'i de etkilemiştir. Yahya Kemal'in milliyetçilik duyguları bilinçli bir biçimde, Paris'te uyanmaya başlamıştır.19 yaşında Paris'e giden Yahya Kemal'e, oradaki Jön Türklerin Abdülhamit'e karşı oluşları, "milliyetçilik" gibi gelmiştir. Fransa'da kaldığı yıllarda, ulusçuluk akımlarını takip etme şansı yakalayan Yahya Kemal, Osmanlı içindeki Sırp, Bulgar ve Yunan ayaklanmalarından gerekli dersleri çıkararak, Türk Milliyetçiliği anlayışına yönelmiştir (Uysal, 2004: 152-153).

Yahya Kemal'in Fransa deneyiminde milliyetçiliğin gerçek anlamıyla tanışmasından sonra kendisini bilinçli bir milliyetçi olarak tanımlamıştır. Ancak bu tanımlamadan önce Yahya Kemal'in kısa bir süre Turancılık akımından etkilendiği ve eserlerinde bu konuya değindiği bugün birçok araştırmacının hemen ortak fikridir (Uysal, 2004: 154). Ayrıca Yahya Kemal'in siyasi kişiliğinin yeşerdiği ve eserlerine yansıdığı dönem, diğer çağdaşları gibi, ulusçuluk akımlarının dünyada hız kazandığı yıllardır. Bu fikirlerden biri olan Osmanlıcılık, özellikle Fransızların suni itelemeleriyle "Yeni bir Millet" fikrinin zihinlerde uyanıp sönmesi gibi bir süreç geçirerek, Balkan Savaşları'nın nihayetlenmesiyle beraber yerini Türkçülüğe bırakmıştır. Aynı dönemde yükselen Milliyetçilik akımları, döneminin Panslavizm politikalarına karşı direniş ruhu, gayri Türk unsurlarının isyanları, Türkçülük fikrini ortaya çıkartmıştır.

Yahya Kemal İttihat ve Terakkinin düşünce kurucularından olan Ziya Gökalp' in ismini 1908 de Meşrutiyet ilan edildiği sırada Doktor Ali Agah'dan duymuştur. O sırada hiçbir yazı ve şiirini okumamıştır. İstanbul'a döndüğü zaman garip bir tesadüf olarak addederek daha dostlarını görmeden Babiâli Caddesi'nde Paris'ten arkadaşı Nazım Bey'e rastlar. Yanında Ziya Gökalp vardır. Nazım Bey Beyatlı'yı Paris'ten gelmiş eski bir Türkçü olarak tanır. Beyatlı bu durumdan muzdariptir. Zira o artık Doktor Nazım Bey'in Abdülhamit devrinde Paris'teki muhitinde tanıdığı eski aşırı Türkçü değildir. Turan rüyasından uyanmış, ırk birliği şiddetli arzularından uslanmış, o zamanki siyasi hudutları içinde bir Türklüğe razı olmuştur. O artık Osmanlı Türklüğü'nü arzu etmektedir. Gökalp, Beyatlı'nın bu düşüncelerini sığ ve tatsız görür ama samimi bir tavırla Beyatlı'ya sık sık görüşmek istediğini ifade eder. Bu tanışmalarından sonra aralarındaki fikir ayrılığından senelerce görüşmezler. Daha sonraki yıllarda, Yahya Kemal İstanbul'a döndükten sonra Ziya Gökalp ile tanışmalarını çok müspet bir şekilde anlatmayacaktır. Ziya Gökalp'in müellifliğini yaptığı Turancılık akımı Yahya Kemal için tarih dışı bir temele dayalıdır. Türk Milli Kimliği'nin ırk ekseninde tanımlanmasına ve tarih dışı bir vatan kavrayışına sahip olduğu tarihsel bilgi birikimiyle gerçekçi bakmayacaktır (Yetiş, 1998: 106).

Yakup Kadri ile birlikte New Yunanilik fikri üzerine geçirdiği kısa bir mesaiden sonra, bu tarz yaklaşımlara karşı varılan yoğun tepkiselliği fark etmiş; kısa bir zaman içinde Osmanlı kimliğinin öne çıkacağı Türk Ocağı çevresi ile yakınlaşmıştır. Bu yakınlaşma ile birlikte Yahya Kemal ve Ziya Gökalp'in belirli fikirler çerçevesinde, başlangıçta bir araya geldiği de görülmektedir. Ama daha önce de dile getirdiğimiz gibi tekrar vurgulamak gerekirse, Beyatlı, Ziya Gökalp'in fikirleriyle yer yer çatışan fikirlere sahiptir ve Ziya Gökalp'in penceresinden baktığı kesinlikle söylenemeyecek bir düşünce adamıdır.

Kazım Yetiş konuyla ilgili olarak şunları söyler:

“Yahya Kemal Gökalp gibi İslam öncesi değil, bilakis daha yakın dönem olan Anadolu Türklüğü üzerinde durmaktadır. Aslında Yahya Kemal'de Türkçüdür. Fakat tarihe yönelişleri farklıdır. Ziya Gökalp, Yahya Kemal'in önem verdiği Osmanlı devrini Türklük' ten sapma olarak kabul etmektedir” (Yetiş, 1998: 106). Sermet Sami Uysal ise Yahya Kemal'in bu ayrı duruşunu vurgular bir biçimde şu cümleleri zikreder. “Yahya Kemal Milliyetçiliği günümüzde daha da öne çıkan çağdaş milliyetçilik anlayışına

öncülük edecek kadar sağlam temeller üzerinde kurulmuştur” (Uysal, 2004: 154). Yahya Kemal’in Türklük anlayışı bizatihi kendisi tarafından söylenmiş şu sözlerle bizim için daha da netlik kazanacaktır:

“Millet başka Milliyet başkadır, birçok insan vardır ki Türk Milleti’nden değildir. Fakat milliyeti Türk’tür” (Ünver, 1980: 86). Beyatlı’nın Turancılık, milliyetçilik bağlamındaki duruşunu bize en açık bir şekilde ortaya koyan sözleri ise şunlar olmuştur:

“Türk ırkının zaman ve mekân içindeki şemâli karşısında gözleri kamaştı. Zaten o sıralarda hava da böyle bir şey vardı. Fakat benim Turancılığım uzun sürmedi, baktım bunun bir sonu, bir neticesi olmayacak. Milliyetçiliği tahdit etmek lazım. Zaten o zamanlar Turan’a gayrimüslim Turanî kavimleri de idhal ediyorlardı. Zaten Turancılık kendi ifratları yüzünden yıkılmıştır. Mehmet Emin Bey’in Macarlarla Finleri terennüm etmesi yüzünden birçokları Turancılıktan yüz çevirmişlerdir. Evet, milleti tehdit etmek ve tayin etmek lazımdı” (Ayda, 1979: 44).

Yukarıdaki değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere Yahya Kemal’in milliyetçilik düşüncesinin gelişimi ve siyasi portresinin bir parçası olmasında iki unsur ön plandadır. Bunlardan ilki, Kemal’in Paris yıllarındaki deneyim ve gözlemleri, diğeri ise Osmanlı’nın son dönemlerinde, ortaya çıkan ve ülkede taraftar bulan Turancılık akımıdır. Yahya Kemal’i Turancılar sınıflandırması içinde yerleştirememekte olsak ta kısa bir süre bu akımdan etkilenmiştir. Ancak siyasi ve edebi yaşamının sonraki yıllarında bilinçli bir milliyetçilik anlayışını benimsemiştir. Bu bağlamda Yahya Kemal’in siyasi analizindeki ana etmenlerden biri milliyetçiliktir. Yahya Kemal’in bu kimliği Cumhuriyet döneminde de etkili olmuş ve Mustafa Kemal ile olan ilişkilerinde de hissedilmiştir (Uysal, 2004: 155).

1.2. Yahya Kemal’in Siyasal Kimliğinde Mustafa Kemal’in Yeri

Şimdiye kadar Mustafa Kemal ve Yahya Kemal ilişkileri, kopuk hatta yanlışlarla dolu değerlendirmeler ekseninde incelenmiştir. Asıl olarak Yahya Kemal’in Mustafa Kemal ile olan bağı, Anafartalar’da alınan zaferle başlatılabilir. Bilindiği üzere Yahya Kemal’in belirgin özelliklerinden biri İstanbul aşığı bir kalem olmasıdır. O nedenle ki I. Dünya Savaşı sonrası İstanbul’un Ruslara verileceğinden endişe eden Yahya Kemal ile Anafartalar’da kazandığı zaferle, Mustafa Kemal bir nevi farklı bir bağ oluşmuştur. Mütareke yıllarının en kötü zamanlarında Yahya Kemal’in milli

mücadeleyi destekler tavrı söz konusudur. Yahya Kemal daha sonraları yazdığı “Mustafa Kemal Paşa” başlıklı makalesinde, bu kutsal direniş’in Mustafa Kemal Paşa çevresinde sıkı sıkıya kenetlenen milletçe ve Gazi’nin imanlı silah arkadaşlarınca nasıl adım adım zafere götürüldüğünü o her zamanki renkli anlatımıyla dile getirmektedir. Önce makalesinin başlığının altına, “Yunanlılar, bu ismi ve bu adamı, Kartaca Kadim Caton’u nasıl müebbeden hatırladıysa öyle hatırlayacaklardır” cümlesini koyduktan sonra sözlerini şöyle sürdürür, “bir milletin basına gelebilecek ne kadar felaket varsa hepsiyle haşır neşir olduğumuz bu senelerde önümüze düşüp bizi tekrar hayata çıkaran Mustafa Kemal Paşa’nın simasını ileride tahattur edecek her Türk Abdülhak Hamid’in bu mısralarındaki çerçeve içinde görecek” (Uysal, 2004: 65).

Yahya Kemal ile Mustafa Kemal’in “ilk karşılaşması” (Beyatlı’nın yazılarına ve ayrıca sohbetlerine göre), 1922 yılının Eylülünde, Bursa’da olmuştur. 8 Temmuz 1920’de, Yunanlılarca işgal edilen Bursa, düşmandan geri alınca gazeteler, Gazinin Bursa’ya gideceğini yazar. Milli mücadeleyi var gücüyle desteklemiş olan ve Mustafa Kemal’ e sonsuz bir hayranlık duyan Darülfünun Müderrisi Yahya Kemal’de, öğrencileri ile Gazi’yi ziyaret etmek ister. Bu haber gazetelere yansınca da veliaht Abdülmecit Efendi, Yahya Kemal’i Bağlar Başındaki köşküne davet ederek; Gaziden iki yıl önce bir mektup aldığı; kendisini “milli direniş”e davet ettiğini fakat her şeyi Vahdettin ve İngilizler tarafından kontrol edildiğinden karşılık yazamadığını belirttikten sonra bu durumu Gazi Hazretlerine iletmesini ve kendisine kırgın olup olmadığını öğrenmesini Yahya Kemal’den ister. Daha sonra da söz son siyasi ve askeri olaylardan açılınca; Yahya Kemal durumu hanedanın lehine görmediğini, 600 yıldan beri ilk kez Türk Ordularının “padişahım sen çok yaşa” diye bağırmanın savaşı kazandıklarını ve son zaferin de padişahın adı anılmadan kazanıldığını ifade eder. Yahya Kemal’in hanedana bu karşı çıkışı ve tüm risklere rağmen Gazi’yi görmeye gitmesi bir tür destekten ziyade milli mücadelenin önde gelen fikir ve eylem adamlarında biri olduğunun göstergesidir. Gazi ile Yahya Kemal’in aralarındaki diyalog ve samimiyete rağmen, Cumhuriyet sonrası dönemde bazı fikir ayrılıklarına düştükleri görülmüştür. Yahya Kemal’in muhafazakâr kimliği Atatürk devrimleri ile bazı noktalarda fikir ayrılığı yaşamıştır (Uysal, 2004: 65).

2. Türk Modernleşmesinde Yahya Kemal'in Yeri

2.1. Türk Modernleşmesi ve Muhafazakârlık

Muhafazakârlık en genel anlamı ile Türk modernleşmesi içinde geleneksel olanın savunucusu ve/veya gelenek içinde hayatı anlamlandıran bir ruh hali olarak tanımlanabilir. Muhafazakârlık terimleri ile Osmanlı döneminde din ve devlet yapılarının tanımlanan statükoyu korumayı amaç edinmiş dinci ve batıcılık karşıtı hareketlere işaret etmektedir (İrem, 1997: 53). Bu bağlamda dinci-tepkicilik ayrı bir gelenek olarak çağdaşlaşma hareketlerinin derinleşmesi ile birlikte kurulmuştur. Türk modernleşmesinin temel eksenini oluşturacak olan muhafazakârlık ve reformizm arasındaki gerilimli ilişki, 1718 Pasarofça antlaşması ertesinde yoğunlaşmaya başlamıştır. İlk olarak muhafazakâr tepkicilik, eski savaş tekniklerine dayalı Osmanlı askeri sistemini Batılı teknikler kullanarak iyileştirme zorunluluğunun hissedilmesi ile ortaya çıkan yenilik taleplerinin yarattığı direnç içinde gelişmiştir (İrem, 1997: 53).

Osmanlı İmparatorluğu'nda "gelenekselcilik" olarak adlandırılabilir bir tür muhafazakârlığın doğusunu kolaylaştıracak nesnel etmenlerin varlığından söz edilebilirdi. Bir kere Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel sürece karşı dirençli bir idari ve siyasi mekanizması vardı ve bu mekanizma uzun süre "şeyleri oldukları gibi" muhafaza etme başarısını göstermişti. Buna rağmen, bu başarıdaki muhafaza güdüsü, bir süre sonra ortadan kalkacaktı (Çiğdem, 1997: 13).

Batılılaşma ve/veya modernizasyon, hem Osmanlı elitinin idari istikameti olarak hem de dışsal şartların zorlamasıyla, Osmanlı toplumunun ve kurumlarının zemini ve bu zeminin dayandığı ideolojik bütünü parçalamış, yerleşik toplumsal ve siyasal öznelerin konumlarını ve güçlerini tartışmalı kılmıştı. Burada, batı'daki örneklerinde de ortaya çıktığı üzere, dinselliğin kırılması olarak, Aydınlanma, ticari kapitalizmin etkisi, geleneksel devlet kavrayışının sönümlenişi gibi olguların farklı biçimlerde görünür hale geldiğini görüyoruz. Buna karşılık, Osmanlı modernleşmesi ne toplum ne de entelijansiya katında sürecin, gerilemesine yol açacak ölçüde ciddi bir muhalefetle yüz yüze gelmiş sayılmaz (Çiğdem, 1997: 17).

Osmanlı modernleşmesinin karşıt tarafları, aynı şeyi farklı adlar altında talep etmişlerdir ve Osmanlı nizamının korunması ve sürdürülmesi her zaman asli amaç olarak varlığını korumuştur. Kısaca, Osmanlı'nın patrimonyal modernizasyonu, muhafazakâr kalkışmayı, bastan meşruiyet sınırlarının ötesine itmiştir. Patrimonyal modernizasyona yönelik

muhafazakâr tepkinin meşruiyeti sorunu Cumhuriyet devrinde de ortaya çıkacaktır ve Cumhuriyet'in bu sorunla ilgilenme biçimi, Osmanlıya büyük oranda bir benzerlik taşımaktadır (Çiğdem, 1997: 17). Ahmet Helvacıya göre, Türkiye'de muhafazakâr kavramı bazen bilerek bazen de bilmeyerek Batılı ülkelerden farklı bir şekilde anlaşılmış/kullanılmıştır. Bazen bu kavram Batı'nın tersine gericilik ya da dincilik şeklinde birbirlerinden farklı anlamlar taşıyan olguların iç içe geçmesi gibi kavram kargaşasına neden olmuştur (Helvacı,1999: 22).

Ancak Türk muhafazakârlığını Osmanlı'ya ilişkin kökenlerine rağmen, esas olarak Cumhuriyet döneminde, Türk modernleşmesi olgusuyla şekillenmiştir. Modern Türkiye, 20. yüzyılın başlarında bir milli kurtuluş süreciyle tezahür etti.1920'li yıllarda şekillenmeye başlayan Kemalist süreç bunun bir ifadesidir. Kurtuluş savaşı, sırasındaki hissiyat dünyası hayli karışıktır. Ama belirgin bir kurum varsa, hareketin başlangıçta, toplumdaki yerleşik kültürel kodlarla uyumlu bir varoluş mücadelesi izlenimi yaratmış olmasıdır. Kemalist süreç, içerdiği milliyetçi, antiemperyalist temalar itibariyle, Türklerin Batı karsısındaki kültürel mazlumiyetini ifade ediyordu. Bu niteliğiyle, Osmanlı'da 2. Meşrutiyet sonrası teşekkül etmiş olan, Türkçülük ve İslamcılık gibi Batı karşıtı akımların mensuplarını cezp etmekteydi (Öğün, 2003: 539).

Kurtuluş Savaşı sonrasında, Kemalizm kendisine destek sağlayan hissiyatlarla arasında bir çelişki oluşturacak ya da doğuracak olan politik yüzünü göstermeye başlamıştır. Kemalist Cumhuriyet projesi devlete sadık ve bu sadakatini yerleşik kültürel bağlardan değil; Cumhuriyet ve onun ulusal değerlerinden alan bir politik toplum inşa etmeye kararlıydı. Söz konusu doğrultusu, Kemalizm'in bağrından çıktığı kültürel varoluş temelli süreçlere mesafe kazanması anlamına gelmektedir (Öğün, 2003: 539). Bu, aynı zamanda ve daha önemli olarak Kemalizm'in diyalektiğine işaret eden bir gelişmedir. Bu diyalektik, kültürel alanda politik olan arasındaki gerilimin ekseninde Kemalizm'in muhtelif sekilerde okunabilmesine, dolayısıyla da kültürel yeniden üretimine işaret edebileceğini iddia edebilmektedir. Türk muhafazakârlığının tarihsel-kültürel koordinatları da bu diyalektiğin eksenlerinde konumlanmaktadır (Öğün, 2003: 539).

Osmanlı döneminde gerçekleşen reformlar da ifadesini bulan "ıslahat" fikrinin Cumhuriyet döneminde "inkılâp" fikrine dönüşmesiyle, toplumun gelenekçi hayat tarzını, fikirlerini ve müesseselerini bastan sona değiştirme amacı güden bir devlet teorisinden doğan inkılâplar, önceki

dönemde kültürel ve siyasi nitelikte olan bu değişimi, zorunlu olarak iktisadi ve sosyal alanlara da yaymıştır. Önceki dönemin reform ve ıslahat çabalarının, Cumhuriyet döneminde “devrim”e ve devlet eliyle toplumun dönüştürülmesini öngören bir politikaya dönüşmesi, basta din olmak üzere, “geri kalmamıza neden olan” kurumların hedef alınarak onların bireysel, sosyal ve siyasi alanlardaki etkisinin ortadan kaldırılmaya çalışılması ise, siyasi ve sosyal anlamda bir kopuşu ifade ediyordu. Bu süreçte yapılanlar herhangi bir analiz ve Amerikan muhafazakârının dehşete düşeceği bir nitelik taşıyordu (Özipek, 2003: 81).

Yeni bir düzen yaratmak için, eskiyi bütünüyle reddetmeyi öngören ve kendisine bir “medeniyet değiştirme” misyonu yükleyen Cumhuriyet dönemi reformlarının bunu başarabilmek ve “inkılâbı yerleştirmek” için eskiyi temsil eden her şeyi tasfiye etmeye ilişkin çabası da klasik bir muhafazakârın kesinlikle kabul edemeyeceği bir eylemi ifade etmektedir (Özipek, 2003: 81).

Muhafazakârlığın Türk siyasal düşünce hayatı içinde felsefi-siyasal bir dil olarak berraklaştığı en kritik dönem, radikal modernize tasavvurunun politik uygulamalara dönüştüğü erken Cumhuriyet dönemidir. Geçmişin yıkılarak geleceğin yapılanması ve devletin topyekûn bir modernleşme hareketinin örgütleyicisi olarak tanındığı modernlik düşüncesinin en belirgin uygulamalarına tanık olunan bu dönem, deyim yerindeyse Türk gelenekçi muhafazakârlığının da inşa yıllarıdır. Ulusçu, Cumhuriyetçi, Laik ve siyasal meşruiyetini halktan alan bir siyasal rejimin kurulması, sanayileşme, kentleşme ve kapitalist ekonominin gelişmesine paralel olarak ilerleyen modernlik fikri, Cumhuriyetin yeni muhafazakâr üslubunun içine doğduğu siyasal ve felsefi ortama can ve şekil vermiştir (İrem, 1997: 53).

1930’lu ve 1940’lı yıllar boyunca bilinçli (şuurlu) muhafazakârlık, siyasal düşün hayatımızı sekilendiren Kemalist modernize ideali ile iç içe geçek olgunlaşmıştır. Cumhuriyetin ilk kuşak aydınları arasında gözlenen gelenekçi, muhafazakâr, şahsiyetçi, ahlakçı ve kültürü, eğilimleri, felsefi-siyasal bir dile dönüştüründe yine Kemalist Devrim’in kendisidir. Kemalist modernizm anlayışı içine doğan muhafazakâr ve gelenekçi bir fikir çevresine ortak bir felsefi-siyasal dil sağlayan bilinçli muhafazakârlık, sonuçta Kemalist idealleri içselleştirip farklılaştırarak, baskın Kemalist modernizm anlayışına alternatif bir modernizm anlayışının da ilk terimlerini geliştirip olgunlaştırmıştır (İrem, 1997: 53). Bu özel felsefi-siyasal dilin

çözümlemesi, hem Kemalist modernizm konusunda çatışan anlayışlarımızı zenginleştirecek hem de modernleşmenin ileri aşamasında bizzat bu süreci yönlendirmeye başlayacak olan siyasal seçkin reformizminin felsefi ve siyasal tahayyülünün sınırlarını açıklığa kavuşturacaktır (İrem, 1997: 53).

2.2. Yahya Kemal'in Türk Modernleşmesine Bakışı

1923 yılında Cumhuriyet'in ilanını takiben hedefleri daha da belirginleşmeye başlayan Türk inkılabı, ekonomik, siyasal ve sosyal alanlarda takip ettiği çağdaşlaşma siyasetinin gereği olarak, Batı modernliğinin temel siyasal ve ekonomik yapıları olan parlamenter rejimin yerleştirilmesi, modern/milli ekonominin kurulması ve kültür alanında da sekülerleşme hareketini yaygınlaştıracak köklü bir reform siyaseti içinde gelişmiştir (İrem, 1997: 105).

Kemalist modernleşme siyaseti Osmanlı geçmişinden miras alınan emperyal devlet yapıların hukuki-idari yapılarına dönüştürerek millileştirmeyi amaçlamaktadır. Modernliğin siyasal ve kültürel alanlarda iki temel aktörü olan ulus-devlet ve yurttaşın içinde nefes alacağı yeni siyasal, ekonomik ve kültürel alanların yaratılması hedefi Kemalist reformların radikal sınırlarını şekillendirmiştir (İrem, 1997: 105).

Gerçekten de ulus devlet ve yurttaşın uçsuz bucaksız bir gelenek denizi olarak görülen eski topluluk örgütlenmesi içinde nefes alacakları ve ete kemiğe bürünecekleri yeni siyasal, kültürel ve ekonomik adacıkların yaratılması, modernlik projesinin yerleştirilmesi açısından can alıcı bir öneme sahiptir. Devletin milli-devlet, toplumunda millet olarak yeniden örgütlenmesi, Kemalist inkılâpçı siyasetin soyut hukuki reformizminin hedeflediği siyasal mühendislik girişiminin ve takiben uygulamaya koyduğu kültür projesinin nihai hedefidir. Cumhuriyetçi siyasal mühendislik projesinin gerektirdiği gibi ulus olarak örgütlenmeye çalışılan modern toplum idealinin sahibi olarak ortaya çıkan aydın-bürokrasi koalisyonunun yürüttüğü inkılâpçı siyasetin meşruiyetini sağlayan sekiler siyaset teorisidir (İrem, 1997: 105).

Kemalizm sadece siyasal, ekonomik ve kültürel alanda köklü değişiklikler getirmemiş, yeni olanın korunmasını sağlayacak yeni bir siyaset tarzına da can vermiştir. Devletin milli devlet olarak örgütlenmesine paralel olarak milletin siyasal bir varlık olarak yeniden tanımlanması, toplumun tepede tanımlanan şartlara uygun bir değişim modelinin

öngördüğü tarzda yeniden bütünleştirilmesini zorunlu kılmıştır. Millet ve devleti bağlantılandıran milliyetçi-kültürcü siyasal pratikler ve söylemler, Cumhuriyetçi siyasetin Osmanlılık ve İslamcılık gibi Osmanlı sorunları çerçevesinde gelişmiş olan eski ideolojilerden farklı yeni bir siyasal düzlemde gelişen muhafazacı hedeflerini daha görünür bir hale sokmuştur (İrem, 1997: 105). Kemalizm veya yeni reformlar, siyasal yapıyı da etkilemiştir. Cumhuriyet, kendisini tanımlayan Altı ok'tan birinin "inkılâpçılık" olmasını uygun görmüştür. (bunu yapan, CHP idi; ama sonra Ok'ları Anayasa'ya da koymakla Cumhuriyetin kendisiyle özdeşleştirmiş oldu) dolayısıyla, Cumhuriyetin "Muhafazakâr" olduğunu söylemek kolay değildir (Belge, 2003: 98).

Nitekim Osmanlı batılılaşması ile kıyaslandığında, Cumhuriyet'te yapılanlar hem çok daha yaygın, hem de daha radikaldir. "Alfabe değişikliği" gibi Osmanlı çağında yalnızca tartışılmış bazı değişimler, Cumhuriyette somut program haline getirilerek gerçekleştirilmiştir (Belge, 2003: 98). Cumhuriyet yenilikçiliğinin Osmanlı'dan belki en belirgin farkı, yalnız "yeni" yit kurmaya çalışmakla yetinmesi "eski" ve "ise yaramaz" olarak değerlendirdiklerini de ortadan kaldırmayı programın önemli bir parçası haline getirmesidir. Cumhuriyet yenilikçiliğinin "radikalizmi" daha çok burada göze çarpmaktadır. Bu yaklaşımın sonucunda, bir tür muhafazakârlık, toplumda fiili yasak olmuştur ki, dünyada bunun benzeri yalnız komünizmi kurmaya kararlı toplumlarda görülmüştür. Resmen yasaklamak elbette mümkün olmazdı; ama resmi ve yarı resmi yasaklar birikimi, muhafazakârlığı enikonu yasak hale getirmiştir. Bunun sonuçları ise günümüze kadar uzanmaktadır (Belge, 2003: 98).

Osmanlı – Türk düşüncesinde, bazı tarihi nedenlerle derinlemesine yer ettiği daha öncede belirtilen muhafazakârlık, aslında Cumhuriyet döneminde de hükmünü icra etmekten geri kalmıştır. Cumhuriyetin "laiklik" üstüne vurgusu, kısmen kararlı bir biçimde benimsenen milliyetçiliğin bir gereği idi. İslami ideoloji, bir bağlılık olarak toplumu millet ve Türklük dışında değerlere bağlıyordu. Radikal batılılaşmacı anlayış da, kendi istediği hedeflere varmakta, en büyük ayak bağının dini muhafazakârlık olduğu kanısındaydı. Ama bunların ötesinde, yeni rejimin ve rejimi temsil edenlerin, 600 yıllık bir teokratik imparatorluğun yerine geçmiş olmakla içine girdikleri bir meşruiyet sorunları vardı ki, bu da hilafetin lağvı dolayısıyla İslam konusuyla iç içeydi (Belge, 2003: 99).

Cumhuriyet'in "laikliği" Batı'daki gibi dinle devletin ayrılması değil, dinin devlet denetimine alınması anlamına gelir. Böylece, dini merkeze olan bir muhafazakârlık, "Cumhuriyet'e karşı", düşman bir ideoloji olarak görüldü ve siyaset alanında bir platform kurulmasına izin verilmedi. Buna karşılık, "muhalif" bir renk taşıyan her siyasi hareket, yanında muhafazakâr kesimlerin desteğini buldu. Serbest fırka deneyimi bunun erken örneklerinden biridir (Belge, 2003: 99).

Yukarıda değerlendirilen bilgiler ışığında Cumhuriyet sonrasında Kemalizm ile yeniden biçimlendirilen Türk modernleşmesi farklı görüş ve düşünceleri de beraberinde getirmiştir. Bunlardan en önemlisi modernleşme ve Kemalist devrimlere karşı muhafazakâr duruştur. Muhafazakâr cephe içinde ise, Yahya Kemal Beyatlı, Peyami Safa, Ahmet Hamdi Tanpınar gibi isimler bulunmaktadır. Ancak bu noktada belirtilmesi gerekir ki Yahya Kemal Beyatlı örneğinde de görüleceği üzere, bu düşünürler Cumhuriyet ideolojisi ya da rejimi ile temelde bir sorunu olmayan ancak, modernleşmeyi Türk gelenek ve dini sembolleri ile de anımsayan şahsiyetlerdir. Gerek o dönemde gerekse daha sonraları Yahya Kemal'i, Atatürk "devrim"lerine toptan karsıymış gibi gösterme çabasında olanlar hep bulunmuştur. Oysa Yahya Kemal, bu devrimlerden birkaçını daha o devrimler yaşanmadan benimsemiştir. Tıpkı şapka kılık-kıyafet devriminde olduğu gibi (Uysal, 2004: 87). Buna karşılık Yahya Kemal, kimi devrimleri; ya zamanından "erken" yapıldığı ya ön hazırlık" yapılmadan, aceleye getirilerek uygulamaya geçildiği ya da tekkelerde olduğu gibi içlerinde ıslah edilebilecekler bulunurken toptan kapatıldığı için bazı eleştirilerde bulunur. Ve böylece de Mustafa Kemal ile fikir ayrılığına düşer. Yahya Kemal Hilafetin kaldırılması, Seriye ve Evkaf Vekâletinin Kaldırılması ve Tevhidi Tedrisat Kanunundaki devrimlerde milletvekili sıfatı ile imzası bulunurken, Tekke ve zaviyelerin kaldırılması konusunda bu kurumların ıslah edilmesi gerekçesiyle muhalif tarafta yer almıştır. Yine Mustafa Kemal'in, 1925'li yıllarda Yahya Kemal'in "bizim öz müziğimiz" şeklinde tanımladığı "Alaturka"yı yasaklaması sairin eleştirdiği tutumlardan biri olmuştur (Uysal, 2004: 90).

3. Yahya Kemal Beyatlı'nın Siyasal Düşüncelerinin Tahlili

3.1. Siyaset Düşünürü Olarak Yahya Kemal

Yahya Kemal Beyatlı'nın ilk gençlik yıllarından itibaren siyasal düşünceleri, yaşadığı dönemin koşullarına paralel olarak sürekli bir gelişim

değişim seyri izlemiştir. Tarihsel sürecin ve içinde yaşadığı çevrelerin tesiriyle belirli bir süreç sonunda olgunlaştırdığı siyasal fikirleri, belirli bir ideolojiyle düşünürü özdeştirmeyi engelleyen yazıları, şiirleri bir fikri akımın temsilciliği biçiminde nitelendirilemez. Yahya Kemal Beyatlı belirli bir fikri sabiteye sahip olmaktan ziyade, yaşadığı toplumun içine girdiği bunalım döneminin bütün özelliklerini, sıkıntılarını ve sancılarını edebiyatçı kimliği ile yansıtmış bir sair-düşünür olarak karsımıza çıkmaktadır. Bütün yaşamını, sürekli düşünme, araştırma ve sorgulama süreci içinde geçirmiş olan Yahya Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına tanıklık etmiş diğer bütün Türk aydınları gibi siyasal sorunlara yönelik önemli bir fikri mesai harcamıştır. Cumhuriyet öncesi dönemde doğrudan siyasal yaşam içine katılmayan Yahya Kemal, aslen siyasete çok sıcak bakmamış; ancak imparatorluğun parçalanma sürecine girmesi, büyük toprak kayıplarıyla sonuçlanan isyanlar ve savaşlarla çalkalanan ülkenin içine düştüğü buhran karsısında kalemiyle bir fikirsel üretim sürecine dâhil olarak, siyasal konularda bugün Türkiye'de hatırı sayılır bir muhafazakar, milliyetçi fikri birikime büyük katkılar yapmıştır. Yahya Kemal Beyatlı, Osmanlı toplumunun içine girdiği derin bunalım yıllarında, dönemin bütün olumsuzluklarını yoğun biçimde hissetmiş; imparatorluğun hazin yıkılışına çözüm arayışları olarak gündeme gelen fikir akımlarını yakından izlemiş; zaman yazdığı yazılarla desteklemiş; asıl olarak da kişisel bir duruş geliştirerek, yaşadığı coğrafyada millet arayışına girmiş, eskinin yıkılış karsısında yeni bir köken, kimlik arayışının sonucunda Türk Milletini, Türklüğü ve Anadolu'yu esas alan bir milliyetçilik fikrine ulaşmıştır. Paris dönemi tecrübeleri Beyatlı'ya Avrupa ve Osmanlı düşünce iklimleri arasındaki farklılıkları kavrama becerisi kazandırmıştır. Yazar bu avantajla dönemine nesnel bir bakış açısıyla yaklaşmış, tarihsel gerçekler çerçevesinde somut fikirler geliştirmiştir.

Yahya Kemal Beyatlı'nın siyasi portresi resmedilirken, siyasette aktif rol almayan, yaşadığı dönemin sorunlarına siyaset üstü bakabilen, toplumun kültürel sosyal krize girdiği siyasal çöküş yıllarında devletine sahip çıkma arayışına giren, sahsına münhasır tahdidi bir millet kavrayışı geliştiren çizgilere rastlarız. Yahya Kemal Beyatlı yaşadığı dönem boyunca siyasal açıdan, belirli bir konum belirlemekten ziyade, Türk Milleti'nin varoluş kaynaklarına yönelmiş; "Türklük Davası" olarak adlandırdığı Türk milletinin var kalma mücadelesine, edebiyatçı bir Türk aydını olarak katılmıştır. Siyasal yazıları, belirli bir siyasal ideolojinin doktrininden ziyade, millet ve vatan meseleleri ışığında yazılmıştır. Dönemin bütün

aydınları tarafından Osmanlı'nın içine girdiği bunalım dönemine yönelik geliştirilen farklı bakış açıları içinde, Yahya Kemal politik siyasi bir kimlik olarak karşımıza çıkmaz (Uysal, 2004: 91).

Sonuç

Yahya Kemal Beyatlı, Türk Edebiyatı'nın en önemli şairlerinden biri olarak, Türkiye'de muhafazakâr, milliyetçi sağ siyasi akımlara pek çok açıdan büyük bir tesir yapmıştır. Çocukluk yıllarından itibaren şuurlu bir düşünce çabasını ölümüne dek sürdürmüştür. Türk Edebiyatı'nda büyük ağırlığa sahip toplumsal ve siyasi açıdan içinde yaşadığı ülkenin, toprakların sorunlarını edebiyatçı yönüyle ele alarak toplumcu milliyetçi bir vatan şairi olarak milli edebiyatımızın kuruluşunda büyük katkılar yapmıştır. Beyatlı, daha çok edebiyatçı kimliği ile tanınmış olmasına rağmen toplumsal, siyasi meselelere uzak kalmamıştır.

Osmanlı'nın son döneminde siyasi ve sosyal sorunlara bir çözüm arayışı olarak gelişen İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi ideolojilerin fikrîsel mücadelelerinin yaşandığı bir ortamda ülkesine dönen Beyatlı, Fransız ihtilali ile hızlanan, Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük toprak kayıplarıyla sonuçlanan milliyetçilik hareketlerinin en hararetli zamanlarında Türkçülük ideolojisinin merkezi olan Türk Ocağı ile yakın bir ilişkiye girmiştir. Türklük, millet kavramlarına bir hayli kafa yormuştur. Ülkesine döndüğü zaman yakından tanıma fırsatı bulduğu Avrupa Kültürü ve Milliyetçiliğini Türk Kültürü ve Milliyetçiliği ile kıyaslamış, ırkçı olmayan bir Türkçülük anlayışı ekseninde milli, manevi değerlerine bağlı, Müslümanlığın milletin kurucu unsurlarından biri olarak formüle edildiği, coğrafi bir vatan kavrayışına ulaşmıştır.

İttihat ve Terakki Partisi'nin tek parti haline geldiği Bab-ı âli baskını sonrasında Osmanlı fikirlerin iflasıyla birlikte devletin yöneldiği Türkçü politikalara mesafeli bir tutum geliştiren Yahya Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu coğrafyası esasında kurduğu büyük imparatorluğun Türklüğün ulaştığı en mükemmel medeniyet derecesi sayıp, Türk tarih anlayışını merkeze alarak, 1071 Malazgirt Meydan Muharebesiyle başlattığı Türkiye Türklüğü'nün devamlılığını, geçmişine sahip çıkan yeni bir hayat hamlesinin inşasında görmüştür. Bu bağlamda, Türklük ve İslamiyet arasında kurulan bir sentez olarak Müslüman Türk kimliği temelinde bir millet olma şuuru yolunda çalışmaya yönelerek, pek çok şiir, makale yazmış; siyasete karşı duyduğu kuşkulu tavra rağmen politik

yazılarla bir mücadele ruhunun oluşması yolunda çaba sarf etmiştir. Türklerin, tarihsel süreç içinde vücuda getirdiği medeniyetin zenginliğini, İslam'ın Türklüğün var olusunda oynadığı önemli rolü vurgulamış olan büyük şair İstanbul'la özdeşleştirdiği "Yüce ve Büyük Türk Milleti" kavrayışını şiirlerinde ve makalelerinde yaşatmış; Türk Milleti'nin tarihten o güne dek getirdiği medeniyetin büyüklüğü ve zenginliğine sahip çıkacak şuurlu bir milletin yeniden doğuşu olarak gördüğü milli mücadeleyi yazılarıyla sonuna kadar desteklemiştir.

Yahya Kemal Beyatlı, esas olarak siyasal bir ideolojinin doktrinerliği biçiminde karşımıza politik bir düşünür olarak çıkmaz. Siyasal düşünceleri, ilk gençlik yıllarından milli mücadele dönemine kadar belirli bir gelişim, değişim ve olgunlaşma seyri izlemiş olup, belirli bir siyasal kimliğe oturtulabilecek bir düşünür değildir. Ancak, düşün yaşamı boyunca geliştirdiği siyasal fikirlerinin, milliyetçi muhafazakâr bir çerçeve içine oturduğunu, özellikle de ölümünden sonra muhafazakâr bir figür haline geldiğini söyleyebiliriz.

Yahya Kemal Beyatlı'nın milletin tarihini, ırkın tarihinden ayıran coğrafi temellerle tanımladığı vatan kavrayışının taşıdığı anlam, düşünürü döneminin Turancı, Türkçü siyasal fikirlerinden ayırır. Müslümanlığı milli varlığının kurucu öğelerinde biri halinde bir iman ve inanç meselesi olarak, siyasal fikirlerinin merkezi haline getirmeyen maneviyatçı yönü ağır basan din anlayışını da İslamcılık fikriyatının dışına çıkarır.

Yahya Kemal'de asıl olan vatan ve millet anlayışı, Türk Tarihi'ni Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Türkiye'si ile birlikte süreklilik içinde bir Türklük davası olarak algılaması onun milliyetçilik düşünce ekseninin ana damarı haline getirmektedir. Yahya Kemal Beyatlı, gelenek ve din konusunda batı ile kurduğu rabıta ile değişimin kaçınılmaz olduğunun farkında olan yüksek bir tarih bilinci ile Türk Tarihi'ni belirli bir dönemde sabitlemez. Dünyada yaşanan siyasal gelişmelerin dikkatli bir izleyicisi olan Yahya Kemal 19.yy. sonlarında milliyetçilik ideolojisini, milli, manevi değerlerle tanımladığı bir Milli Türk Kimliği ekseninde Balkan Savaşları koşullarında yorumlayarak, Balkan Savaşları sonrasında Batılı bir Osmanlı aydını olarak geldiği vatani için gerçekçi bir milliyetçiliğin tasarımında önemli fikirsel katkılar yapmıştır. Geleneğin kültürel bir süreklilik olduğuna işaret eden Beyatlı, saklamak, aynen muhafaza etmekten ziyade, özünü modern zamanlarda yeniden üretmek gerektiğine inanmıştır. Aynı zamanda geleneği Türk Milleti'nin yeni inkılaplar üretebilmesinin kaynağı olarak ele

almıştır. Türkiye’de milliyetçilik ideolojisinin ayrımsal sürecinde ortaya çıkan Türkiye Milliyetçiliği’nin fikri müelliflerinin başında Yahya Kemal gelmektedir. Tarihe karşı geliştirdiği, sınırlı, somut ve reel bir değişim içinde süreklilik anlayışı, onu Selçuklu Osmanlı İmparatorluğu ile meydana gelmiş kültürel bileşimi esas almaya yönelmiştir. Cumhuriyet dönemi sonrasında Kemalist Milliyetçilik anlayışı ve devrimleri karşısında muhalif bir tarz açıkça benimsememiş olan Yahya Kemal, Kurtuluş Savaşı öncesindeki politik tavrını yani siyasete aktif olarak katılmaktan ziyade kendi kişisel konumunu belirginleştiren birleştirici ve yapıcı rolünü sürdürmüştür. Milli Mücadeleyi bir ulusal kurtuluş savaşımı olarak kalemiyle destekleyen şair, sağ siyasal ideolojilerinin söylemlerinin kuruluşunda belirginleşen vatan ve millet anlayışını yerleşmesine önemli katkılar yapmıştır. Cumhuriyet’in kurumsallaşma sürecinde zaman zaman dile getirdiği eleştiriler, muhafazakârlığın gelişim seyriinde pek çok düşünürü ilham kaynağı olmuştur.

Yahya Kemal’in cumhuriyetin kurucu kadrolarının esas aldığı ulus-devlet projesi ekseninde ilerlemeyi kopuşla mümkün kılan modernist yaklaşımlarına alternatif olarak, devamlılığa, mazinin kıymetine vurgusuyla gelenekçi modernleşme söyleminin hâkim kodu olan değişme, yenileşme anlayışı, hala önemini sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

Ayda, Adile, *Yahya Kemal Beyatlı'nın Fikir ve Şiir Dünyası*, Hisar Ankara, 1979.

Başer, Sait, *Yahya Kemal'in Türk Müslümanlığı*, Seyran yay. İstanbul, 1998.

Belge, Murat, "Muhafazakârlık Üzerine", *Türkiye'de Siyasal Düşünce: Muhafazakârlık*, İletişim Yay, İstanbul,2003.

Beyatlı, Yahya Kemal, *Edebiyata Dair*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1984.

Çiğdem, Ahmet, "Muhafazakârlık Üzerine", *Toplum ve Bilim: Türk Muhafazakârlığı*, Sayı:74, Birikim Yay, İstanbul,1997.

Helvacı, Ahmet, "Türk Siyasetinde Özensiz Kullanılan Bir Kavram: Türk Muhafazakârlığı" *Düşünen Siyaset: Sağ Siyaset*, Yıl:1, Say:9, Esin Sanat ve Felsefe Yay, İstanbul,1999.

Hisar, Abdülhak Şinasi, *Yahya Kemal'e Veda*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1959.

İrem, C. Nazım, "Kemalist Modernizm ve Türk Gelenekçi Muhafazakârlığının Kökenleri" *Toplum ve Bilim*, 74, 1997.

Kemal, Yahya, *Çocukluğum Gençliğim Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti yay. , İstanbul, 1999.

Kocakaplan, İsa, *Gök Kubbemizin Şairi Yahya Kemal*, Damla Yay. ,İstanbul, 1998.

Öğün, Seyfi Süleyman, "Türk Muhafazakârlığının Kültürel Ve Politik Kökenleri", *Türkiye'de Siyasal Düşünce: Muhafazakârlık*, İletişim Yay, İstanbul,2003.

Özipek, Bekir Berat, "Muhafazakârlık, Devrim ve Türkiye", *Türkiye'de Siyasal Düşünce: Muhafazakârlık*, İletişim Yay, İstanbul, 2003.

Uysal, Sermet Sami, *Her Yönüyle Yahya Kemal*, Toroslu Kitaplığı, İstanbul, 2004.

Ünver, Süheyl, *Yahya Kemal'in Dünyası*, Tercüman Tarih ve Kültür Yayınları, İstanbul, 1980.

Yetiş, Kazım, *Yahya Kemal İçin Yazılanlar Cilt I, II*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1998.

OSMANLI'DA MODERN ZİRAATIN GELİŞİMİNE KATKI SUNAN İKİ ERMENİ MÜTEHASSIS: HAGOP AMASYAN VE KEVORK TORKOMYAN*

Mehmet Ali YILDIRIM**

Öz

Osmanlı Devleti'nde ayrılıkçı fikirlerin nüksetmeye başladığı XIX. yüzyılda ve özellikle de söz konusu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı tabiiyetinde bulunan birçok Ermeni'nin devlet hizmetinde bulunduğu aşikârdır. Karşılıklı güven ve sadakat esasına dayanarak gerek devlet, gerekse devlet namına çalışan Ermeni reaya siyasi kırılganlığın son derece müsait olduğu yıllarda dahi üzerlerine düşeni layıkıyla yerine getirmeye gayret etmişlerdir. Nitekim Amasyan ve Torkomyan Efendiler, bu durumun teferruatına dair örnekler arasında yer almaktadırlar. Hagop Amasyan Efendi, 1865 yılı itibarıyla devlet hizmetine girmiş ve Halkalı Ziraat Mektebi ile beraber Edirne ve Selanik ziraat mekteplerinin kuruluşuna önemli katkılar sunmuştur. Kevork Torkomyan Efendi ise Halkalı Ziraat Mektebi'nin öğretim kadrosunun oluşturulması kapsamında eğitim için Avrupa'ya gönderilmiş, döndüğünde memuriyeti tevdi edilmiş, 1888 senesinde Bursa'da açılan ipekböcekçiliği mektebinin müdürlük vazifesini üslenerek ipekçiliğin yeniden toparlanmasına yardımcı olmuştur. Elbette devlet her iki memurunun da hizmetlerini karşılıksız bırakmamış ve onları taltiften imtina etmemiştir. Bu bağlamda çalışma, Amasyan ve Torkomyan Efendiler özelinde Osmanlı Devleti'nin -görevini ifa ile ayrılıkçı eylemlere tevessül etmeyen- Ermeni reaya güvenini ve buna mukabil devlet bünyesinde görev alan Ermenilerin hizmetlerini ortaya koymaya çalışmak adına kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Ermeniler, Amasyan Efendi, Torkomyan Efendi, Ziraat.

---

* Bu çalışma 8-10 Nisan 2015 tarihinde Akdeniz Üniversitesi tarafından düzenlenen Kadim Dostluğun Yüz Yıllık Açmazında Türk-Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu'nda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş halidir.

** Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

maliyildirim@kilis.edu.tr

THE ARMENIAN SPECIALISTS WHO CONTRIBUTED TO MODERN AGRICULTURE IN OTTOMAN EMPIRE: HAGOP AMASYAN AND KEVORK TORKOMYAN

Abstract

In XIX. century when separatist ideologies began to emerge and especially during the second half of this century, most Armenian citizens under Ottoman rule were officers in state institutions. Armenian subjects working in state institutions strived hard to their duties to the best with the principles of mutual trust and loyalty when political fragility was its highest. Indeed, Amasyan and Torkomyan Effendis are among the primary examples of this situation. Hagob Amasyan Effendi started his state duties after 1865 and made significant contributions to the foundation of Halkalı, Selanik and Edirne Agricultural Schools. Kevork Torkomyan Effendi, on the other hand, was sent to Europe in order to get training as an instructor in Halkalı Agricultural School; was employed as a full-time state office after his return; and helped to boom the silk production as he accepted to be the headmaster of sericulture school in Bursa in 1888. Surely, the state did not leave their efforts unappreciated and rewarded them accordingly. Within this context, this study aims to highlight Ottoman Empire's trust for Armenian subjects with no separatist action in mind; and to reveal their service under state institutions within the example of Amasyan and Torkomyan Effendis.

Keywords: Ottoman, Armenians, Amasyan Effendi, Torkomyan Effendi, Agriculture.

Giriş

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, ülkenin geniş coğrafyasına yayılmış olan Ermeni toplumundan uzun yıllar hemen her konuda istifade etmiş, buna karşın söz konusu toplumun her türlü sorunlarıyla alakadar olmuştur. Bunun yanı sıra Müslüman tebaa ile Ermenilerin birlikteliği sosyo-kültürel açıdan diğer azınlıklardan farklı cereyan etmiş, karşılıklı güven duygusu din farkından azade olarak gündelik yaşama yansımıştır. Tanzimat yıllarına kadar devlet hizmetinde çok fazla ön planda olmayan Osmanlı Ermenileri, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise en fazla itimat duyulan reaya haline gelmiştir. Şüphesiz bunun en önemli nedenini Avrupa ile Rusya'nın da kışkırtmasıyla unsurların müstakil devlet olma yolundaki mücadeleleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan isyanlar meydana getirmiştir. Ermenilerin Osmanlı Devleti ile bağlarının zayıflamasında Yunan ve Sırp isyanları gibi bağımsızlık hareketlerinin örnek teşkil etmesi etkili olmakla beraber ayrılığa

yönelik fiili ve ciddi bir girişim Doksanüç Harbi'ne kadar gözlenmemiştir. Dolayısıyla yüzyılın son çeyreğine kadar Ermeniler devlet hizmetinde sadıkane bir şekilde hizmet görmüşlerdir. Ancak 1977-1978 Osmanlı-Rus Savaşı kırılma noktasını teşkil etmiş, savaş sonunda Ermeni Patrikliğinin Rus Çarından ıslahat noktasında imtiyaz koparma çabası ve Ayestefanos ile Berlin Anlaşmalarında bu konunun kayıt altına alınması Osmanlı Devleti'nin siyasi gündemine Ermeni sorununu da taşımıştır. 1890'lı yıllara gelindiğinde Ermeniler arasında gelişen ayrılıkçı fikirler ayyuka çıkararak isyanlarla ifade bulmuştur.

Diğer yandan bağımsızlığa dair düşünceler Ermeni reayanın tamamına nüfuz etmeyerek devlet hizmetinde görev almalarına engel teşkil etmemiştir. Zira devlet yıkılana kadar nazırlık, ayan azalığı ve milletvekilliğinin yanı sıra bürokrasinin muhtelif kademelerinde yüzlerce kadro Ermeniler tarafından işgal edilmiştir (Koçbaş, 1990:119-131; Metin, 2001:52-55). Ki bunlar arasında devletin modernleşmesi yolunda büyük hizmetleri bulunanlar yer almaktadır. Nitekim Amasyan ve Torkomyan Efendiler de bu özelde tebliğe konu edilmiş iki önemli ziraatçıdır.

1.Hagop Amasyan Efendi

Hagop Amasyan Efendi, 1825 senesinde Amasya'da doğdu. Üsküdar Ermeni Mektebi'nde coğrafya, tarih, hesap, cebir, resim ve biraz Fransızca dersi gördü. Bir müddet tüccar mağazalarında bir müddet de sarraf odalarında çalıştıktan sonra eğitim için Paris'e gitti. Grignon'da bulunan Ziraat Mektebi'nde ziraat ve ipekböceği konularında tahsil gördükten sonra Versaille'daki Institut Agronomique'de ihtisas yaptı. Öğrenim gördüğü alanlara dair dört risale telif etti. Ayrıca söz konusu konularda Sadâret'e ve Ticaret Nezâreti'ne sunduğu layihalar da basıldı. 1852 senesinde henüz 27 yaşında iken 700 kuruş maaşla Bursa Harir Fabrikası'na müdür tayin olundu ve Amasya'da harir fabrikası kurarak ipek ticaretiyle iştiğal etmek üzere bir sene sonra müdürlük vazifesinden istifa etti (BOA., HR.MKT. 293/76 (22 ZA 1275/23 Haziran 1859); BOA., DH. SAİD.d. 2/6 (4 B 1296/24 Haziran 1879); Pamukciyan, 2003:18).

1865 yılında 4.000 kuruş maaşla Erzurum Vilayeti Ziraat ve Nafia Müdürlüğüne tayin olundu¹. Erzurum'da on altı ay hizmet edip dokuz ay

---

¹ Devlet hizmetine girmesinde Paris'te tanıştığı Âli Paşa'nın teklifi etkili olmuştur. (Pamukciyan, 2003:18).

açıkta kaldıktan sonra 1867 senesinde 3.000 kuruş maaş ve Rütbe-i Sâlise ile Hüdavendigâr Vilayeti Ziraat ve Nafia Müdürlüğüne getirildi (BOA., A.MKT.MHM. 401/23-1 (8 ZA 1284/2 Mart 1868). Burada görevde bulunduğu sırada ipekçiliğin gelişimine dair çalışmalarda bulundu. Sağlıklı ipekböceği üretimi ile ilgili görüşlerini bir rapor haline getirerek valiliğe sundu. Ayrıca bu rapor ahalinin de istifade etmesi için gazetelerde neşredildi (Terakki, numero 79:7 (8 ZA 1285/20 Şubat 1869); numero 85:8 (17 ZA 1285/1 Mart 1869); numero 90:7 (22 ZA 1285/6 Mart 1869). 1868 yılında Ticaret Nezareti'nde bir taraftan ziraat ile ilgili işlere bakmak ve diğer taraftan bir ziraat idare-i umumiyyesi teşkiliyle ziraat mektebi nizamnâmesi kaleme almakla meşgul oldu ve bir sene maaş almadan hizmet etti. 1869 senesinde 4.000 kuruş maaşla Rusçuk Ticaret Mahkemesi Riyasetine atandı. 1871 yılı Şubatında Ayamama Çiftliği'nin yeniden ziraat mektebine dönüştürülmesi amacıyla yapılan görüşmeler neticesinde çiftlik idaresine nezaret etmek ve vilayetlerde modern zirai alet-edevatının kullanılmasını sağlayarak ziraatın gelişimi için çalışmak adına teşkil olunan Ziraat Meclisi'ne 2.500 kuruş maaşla üye olarak tayin edildi. 1873 yılı itibariyle 2.000 kuruş maaşla İstanbul Divan-ı İstintaf Ticaret azalığı görevini yürüttü. 1877 yılında ise 4.000 kuruş maaşla Meclis-i Ziraat ve Ticaret azası olarak vazifesini ifaya devam etti BOA., DH. SAİD.d. 2/6 (4 B 1296/24 Haziran 1879); BOA., İ.MMS.133/5696 (2 Z 1287/23 Şubat 1871); Pamukciyan, 2003:18).

Bulunduğu memuriyetlerin bazısından ayrılması tenkihat sırasında lağvolmasından dolayı bazısından ayrılması ise başka bir işin havalesi ve nakil suretiyle vuku bulmuştur. Rusçuk'taki görevinden ayrılmasının sebebinin ise Rusçuk'ta bulunan Rus konsolosuyla dostane görüştüğünden dolayı azledildiğini beyan etse de tahkikata göre başka bir memuriyete tayini nedeniyle bu görevden alındığı anlaşılmaktadır. Zira bu dönemde Ticaret Nazırı bulunan Cevdet Paşa tarafından sicilinin mülâhaza hanesine yazılan mütalaada ziraat hocalarından olup şahadetnamesi dahi ekte takdim kılındı ifadesi bulunmaktadır. (BOA., İ.DH., 794/64471 (5 Z 1296/20 Kasım 1879); BOA. DH. SAİD.d. 2/6 (4 B 1296/24 Haziran 1879).

20 Kasım 1879 tarihli irade ile 5.000 kuruş maaşla Ticaret ve Ziraat Nezâreti dairesinde teşkil olunan Ziraat Müdüriyeti'ne tayin olunan Amasyan Efendi'nin² maaşı 14 Mart 1880'de 4.000 kuruşa tenzil edildi. Diğer

---

² Encümen-i Nezâret Heyeti: Amasyan Efendi Ziraat Müdürü. (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Defa 39, H.1301:352).

tarafından aynı yılın Haziran ayında rütbesi Sınıf-ı Sâni Mütameyyizliğine (BOA., İ.DH. 799/64801 (16 B 1297/24 Haziran 1880). 30 Nisan 1883'de de Rütbe-i Evveli Sınıf-ı Sânilliğine terfi ettirildi. Temmuz 1884'te Fransa Devleti tarafından dördüncü rütbeden Lejyon Donör nişanına layık görüldü ve 18 Ağustos 1884'te üçüncü rütbeden Nişan-ı Mecidî ihsanıyla taltif edildi (BOA., İ.DH. 882/70349 (22 C 1300/30 Nisan 1883); BOA., İ.HR. 294/18542 (29 N 1301/ 23 Temmuz 1884)³. Memuriyeti 8 Nisan 1888 tarihinde 3.000 kuruş maaşla Ticaret ve Nafia Nezâreti İstatistik Kalemî Müdüriyeti'ne tahvil edilen Hagop Amasyan, 13 Aralık 1890 tarihinde ise kendi isteğiyle ve 1.904 kuruş maaşla emekliye sevk edildi (BOA., DH. SAİD.d. 2/6 (4 B 1296/24 Haziran 1879).

Öte ayandan Sadâret'e verdiği 18 Şubat 1892 tarihli arzuhalde otuz beş sene mütemediyen devlet hizmetinde bulunduğundan ve emekli olduktan sonra aldığı maaşın geçimine kâfi gelmediğinden bahisle ailesi ile birlikte Marsilya'ya yerleşip komisyonculuk yapmak istediğini beyan etti. Ancak gerekli müsaadenin verilmesini talep etmişse de Sadâret ile Ticaret ve Ziraat Nezâreti arasında gerçekleşen görüşmeler neticesinde Amasyan Efendi'nin ziraat alanındaki donanımı ve başarılı hizmeti göz önüne alınarak ülkede istihdamı daha uygun bulundu. Neticede kıdemine uygun boş bir kadro bulunamamakla beraber İstatistik Müdüriyeti Ziraat Müdürlüğü vazifesi, emekliliğine ilave memuriyet olarak tevdi edildi (BOA., BEO. 106/7905-2 (6 Şubat 1307/18 Şubat 1892); BOA., BEO.106/7905-3 (4 Nisan 1307/16 Nisan 1892).

Yukarıda bahsedildiği üzere başarılı bir memuriyet kariyerine sahip olan Amasyan Efendi'nin Osmanlı Devleti'nde ziraatın gelişimine sunduğu en önemli katkı, 1847 yılında açılan ancak kısa bir süre sonra kapatılan Ziraat Talimhanesi'nin daha modern bir yapıyla yeniden tesisine yönelik çabaları olmuştur. Bu bağlamda 1871 yılında hazırlanan Numune Çiftliği'ne Dâir Nizamnâme Amasyan'ın üyesi bulunduğu komisyon marifetiyle hazırlanmıştır⁴. Ancak söz konusu çiftliğin açılmasına yönelik fiili bir girişime uzun bir süre teşebbüs edilememiştir.

³ Ziraat Müdürü Amasyan Efendi Rütbe: Evvel-i sâni Mecidi: 3, Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Defa 40, H.1302:375; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Defa 41, H.1303:302; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Defa 42, H.1304:292.

⁴ Bkz. *Dersâadet Civarında Tesis Olunacak Numune Çiftliği Hakkında Nizamnâmedir*. BOA., Meclis-i Tanzimat Defteri, No:3:38-40 (2 Z 1287/23 Şubat 1871).

Diğer yandan 1877 yılına gelindiğinde Amasyan Efendi'ye Osmanlı'da zirai eğitimin ne yolda olması gerektiği hakkında yeniden bir çalışması yapması talimatı verildi. Hâlihazırda Ticaret ve Ziraât Nezâreti Meclisi üyesi bulunması hasebiyle işi üslendi ve konu hakkındaki görüşlerini layiha haline getirerek nezârete sundu. Tabiatıyla Fransa'nın zirai eğitim sisteminden esinlenerek hazırladığı *Memâlik-i Osmaniyye'de usul-i tedrisiyye-i ziraata dair tanzim olunan layiha* başlığı altında kaleme aldığı otuz iki sayfadan mürekkep olan bu layiha 1884 yılında nizamnâme halini aldı. 4 Kasım 1903 tarihli Halkalı Ziraat ve Ormancılık Mekteb-i Âlisi Nizamnâmesi yayınlanana kadar da yürürlükte kaldı (Yıldırım, 2013:288). Bunun yanı sıra öngördüğü mektebin yapısına uygun arazi seçimi noktasında titiz araştırmalar yaptı. İnşaat işlerini takip etmek için kurduğu komisyona ziraattan anlayan kimselerin üye olmasını sağladı. Ayrıca 1880 yılında mektebin öğretim kadrosunu oluşturmak amacıyla Fransa'ya öğrenci gönderilmesini, (Quataert, 2008:95) Halkalı Ziraat Mektebi'nin kuruluş süreci devam ederken 1882 senesinde Edirne'de ve 1889'da Selanik'te birer ziraat mektebi açılmasını temin etti (Pamukciyan:2003:19).

2.Torkomyan Efendi

Berber Artin oğlu Torkomyan Kevork Efendi 8 Ekim 1859 tarihinde Üsküdar'ın Selamsız Mahallesinde doğdu. İlköğretimini yine Selami Ali Efendi mahallesinde bulunan Surp Haç Ermeni Mektebi'nde tamamladı. Burada Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Ermenice eğitimi gördü. 1876 Eylülünde muzun olarak aynı yılın Kasım ayında Mekteb-i Mülkiye'ye girdi. 1880 tarihinde Amasyan Efendi'nin teklifiyle Halkalı Ziraat Mektebi'nin öğretim kadrosunun oluşturulması adına Fransa'ya imtihanla gönderilen sekiz öğrenci arasında yer aldı (Keskin, 2005:62). Montpellier şehrinde bulunan Ziraat Mektebi'nde Fenn-i ziraat, hayvanat ve nebatat, kimya-yı uzvi ve sanayi, kozmografya, orman ve bahçecilik ile ipekböcekçiliği, fenn-i mimari ile ilm-i servet derslerini tahsil ederek diplomasını aldı. Türkçe, Fransızca ve Ermenice konuşabilen Torkomyan İngilizceye de aşina idi. Bağlara musallat olan filokseri hastalığı hakkında Türkçe bir risale ve şaraplara konulan sahte kırmızı renklerin açığa çıkarılmasına yönelik Fransızca bir kitap telif ederek neşretti (BOA., HH.SAİD.MEM, 35/14-12 (24 B 1309/23 Şubat 1892).

13 Nisan 1883 tarihinde yirmi dört yaşında iken 2.500 kuruş maaşla İstanbul'un Rumeli tarafında bulunan Çiftlikât-ı Şâhâne'yi teftiş görevine,

aynı yıl 5 Temmuzda yine 2.500 kuruş maaşla Ayas Ağa, Ali Bey, Filiboz, Safra ve Alembertos Çiflikat-ı Hümâyunu Ziraat Memuriyetine atandı. 6 Mayıs 1884'te fahri olarak Dersaâdet Ziraat Odası Azalığına tayin olundu. Üç yıl hizmet gördükten sonra 13 Mart 1886 tarihinde Kaza-yı Erbaa'daki Emlak-ı Hümâyun İkinci Müdür-i Sânilığına getirildi. 14 Mart 1887 tarihinde yine aynı maaşla Safra, Ayamama ve Alembertos Çiflikat-ı Hümâyunu idaresini teşkil eden Emlak-ı Hümâyun Altıncı Şube Memuriyetine tayin kılındı. Bu göreve ilaveten 8 Şubat 1888'de Nisan, Mayıs ve Eylül aylarında bilfiil hizmette bulunmak üzere Düyûn-ı Umûmiyye-i Osmaniyye Varidat-ı Mahsusa İdaresi'nin Bursa'da tesis ettiği Harir Dârüttalimi Müdüriyetine getirildi (BOA., Y.MTV. 10/77-1 (25 CA 1300/3 Nisan 1883); BOA., HH.SAİD.MEM, 35/14-5 (9 Şubat 1306/21 Şubat 1891); BOA., HH.SAİD.MEM, 35/14-12 (21 B 1309/23 Şubat 1892) ⁵.

31 Temmuz 1883 tarihinde uhdesine Rütbe-i Sâlise tevcih edildi. 3 Mayıs 1886'da ise dördüncü rütbeden Mecidî Nişan-ı Zişanı ihsan buyruldu. Montpellier şehrinde açılan ziraat ve bağ sergisindeki hizmetine mükâfat olarak buradaki ziraat şirketi tarafından gümüş madalya ile ödüllendirildi. Hazine-i Hassa tarafından yazılan mülahazada hizmetlerindeki başarının tasdik edildiği görülmektedir (BOA., HH.SAİD.MEM, 35/14-12 (24 B 1309/23 Şubat 1892).

Bursa'daki ipek mahsulatının dolayısıyla Bursa Düyûn-ı Umûmiyye hasılatının arttırılması hususunda göstermiş olduğu gayrete istinaden mükâfat olarak 8 Mart 1892'de yine dördüncü rütbeden Mecidî Nişan-ı Zişanı ile taltif edilen Torkomyan Efendi, 1892 Kasımında Rütbe-i Sâniye Sınıf-ı Sânilığına terfi ettirildi. 1894 yazında Fransa devleti tarafından Ziraat Liyakat Nişanı ile ödüllendirildi (BOA., İ.TAL. 53/1311 (27 ZA 1311/1 Haziran 1894). 13 Aralık 1894'te tebdilen üçüncü rütbeden Mecidî Nişanıyla taltif edildi ve 19 Şubat 1895 tarihinde terfi ettirilerek Rütbe-i Sâniye Sınıf-ı Mütemâyizi tevcih edildi. 1895 yılının Nisan ayında Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi Ziraat Fen Müşaviri ve Harir Şubesi Müdüriyetine getirildi. 18 Nisan 1898 tarihinde ilave memuriyet olarak ve ayrıca 1.500 kuruş maaşla Hazine-i Hassa-i Şahâne Ziraat Fen Müşavirliği görevi verildi (BOA., HH.SAİD.MEM, 35/14-12, (20 Haziran 1311/2 Temmuz 1895).

1899 yılı başında ikinci rütbeden Mecidî Nişanı ihsan buyruldu (BOA., İ.TAL. 165/1316 (13 N 1316/25 Ocak 1899). Aynı yıl rütbesi Rütbe-i

⁵ Faaliyetleri için ayrıca bkz. (Quataert, 2004:284-299).

Ulâ Sınıf-ı Sânilîğine terfi ettirildi (BOA., İ.TAL. 180/1317 (21 S 1317 (1 Temmuz 1899). 1902 yılında ikinci rütbeden Osmanî Nişanı alan Torkomyan Efendi'nin rütbesi ise Ulâ Evveli sınıfına yükseltildi. 1906 Kasımında birinci rütbeden Mecidî Nişanı'na layık görüldü (BOA., HH.SAİD.MEM, 35/14-25, (23 Kânunuevvel 1323/5 Ocak 1908). 1907 yılında Fransa devleti tarafından Merite Agricole Nişanı verildi (BOA., BEO. 2097/157270 (8 Haziran 1319/21 Haziran 1903). 1912 yılında ise müdürlüğünün yirmi beşinci senesine girerken kozacılığın Osmanlı topraklarında yeniden gelişmesine ve ipek öşrünün 45.000 liradan 200.000 liraya kadar çıkmasına sunduğu katkı sebebiyle öğrencileri huzurunda taltif edilmek ve hükümetin takdiri gösterilmek üzere altın liyakat madalyası ile ödüllendirilmesine onay verildi (BOA., İ.TAL. 479/1330-1,2 (3 B 1330/18 Haziran 1912). Taltif noktasında Torkomyan'ı motive eden en önemli gelişme ise 1909 Eylülünde yaşandı. Bu tarihte Bursa'da bulunan Sultan Reşat, Çelebi Mehmet Camii'nden dönüşte Dârüttalim'in önünde Torkomyan'ı "Çok memnun oldum harir çok terakki etmiş işittim memlekete çok hizmet etmişsiniz fevkaledde mahzuz oldum tebrik ile beraber beyan-ı memnuniyet eylerim" demek suretiyle kendi tabiriyle ihya ve taltif etmişti (Torkomyan, 1326:3).

Kevork Torkomyan'ın hizmetine gelince; Fransa'dan dönünce Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nde göreve başlayan Torkomyan, ipekçiliğin yanında üzüm üretimi ile de ilgilenmekteydi. Nitekim onun tavsiyesiyle Düyûn-ı Umûmiyye ülkenin çeşitli bölgelerinden ve Médoc, Bourgogne, Languedoc ile Ren bölgelerinden bağ kültürü getirtti. Bunlar Erenköy'de şaraplık üzümlerin kalitesini arttırmak ve alkol vergisi gelirlerini yükseltmek adına yerli nesillere aşılandı. Bunun yanı sıra 1885 yılında ortaya çıkan ve bağlara yayılan filokseri hastalığını tespit ile çaresini içeren 83 sayfalık kitap yine Torkomyan Efendi tarafından hazırlandı (Quataert, 2008:192, 195).

Diğer taraftan Torkomyan Efendi yaklaşık otuz beş yıl, başka bir deyişle 1888 ile 1922 yılları arasında Harir Dârüttalimi'nin müdürlük görevini yürüttü (Dalsar, 1960:429). Aynı zamanda okutulan dersler, mektep açıldıktan sonra birkaç defa Fransa'ya giderek yumurta üretimi ve ipekçilik hakkındaki bilgilerini güncelleyen Torkomyan Efendi tarafından verildi (Hüdâvendigâr Vilayeti Salnâmesi, Defa 20, H.1311:115; Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi, Defa 21, H.1312:120; Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi, Defa 34, H.1324:269). Torkomyan gerek birikimini gerekse teorik derslerde ipekböceği üzerine çalışmalar yapan Batılı uzmanların eserlerine başvurarak

aktardığı bilgileri kitap haline getirerek öğrencilerin istifadesine sunmakta da gecikmedi. “İpekböceği Beslemek ve İpekböceği Tohumu İstihsal Etmek Usul ve Kavaidi” başlıklı kitabı 1898 yılında Düyûn-ı Umûmiyye İdâresi tarafından basıldı. Gözden geçirilmek ve yeni eklemeler yapılmak suretiyle 1910 ve 1922 yıllarında iki defa daha yayınlanan bu eser, Dârülharir’in temel ders kaynağı olarak kullanıldı. Dolayısıyla Kevork Torkomyan’ın Osmanlı Devleti’nde modern ziraata en fazla katkısı şüphesiz ipekböcekçiliği alanında oldu. Bu mütevazı kurumda verilen eğitim sayesinde böceklere musallat olan bulaşıcı hastalıklar ortadan kalktı. Neredeyse sönmeye yüz tutmuş olan ipekböcekçiliği tekrar inkişaf etti. Bir dönem ipekböceği yumurtası ithal eden devlet, yumurta ihracına başladı (Yıldırım, 2013:981).

Ezcümle devletin Torkomyan’a yaptığı yatırım ipekçiliğin yeniden ihyasıyla karşılık buldu. Kuruluşundan 1914 yılına kadar kesintisiz faaliyette bulunan Bursa Harir Dârüttalimi’nde yirmi yedi yılda 1.897 öğrenci mezun oldu. Torkomyan’ın kendi beyanına göre 1922 yılına kadar 2.032 diplomalı böcekçi yetişti⁶. Bu mezunlar memleketlerine dönüp fenni kaidelere göre ipekböceği besleyerek ve Pastör usulüne göre yumurta üreterek ipekçiliğin rağbet kazanmasını sağladılar. İpek mahsulü 18 milyon kiloyu bulmakla beraber Düyûn-ı Umumiyye İdâresi’nin koza öşründen aldığı gelir 198.000 lirayı geçti (Dalsar, 1960:429).

Sonuç

Osmanlı Devleti, gerilemenin önünü almak adına XIX. ve XX. yüzyıllarda birçok reforma imza atmıştır. Tanzimat yıllarında her ne kadar kadro sıkıntısı yaşansa da ilerleyen dönemlerde gerek ülke içerisinde açılan eğitim kurumları sayesinde gerekse yurt dışına öğrenci gönderilmek suretiyle teknolojik gelişmelerin takibi ve tatbikinde iyileşmeler gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Amasyan ve Torkomyan Efendiler, Fransa’da eğitim görmüş ve Osmanlı kimliğini taşımaları hasebiyle döndüklerinde ülkelerine hizmet etmişlerdir. Amasyan Efendi genel anlamda ziraatın gelişmesi ve modernleşmesine Ziraat Müdürlüğü ve Ziraat Meclisi üyeliği görevlerinde bulunduğu dönemlerde önemli katkılar sunmuştur. Nitekim Halkalı Ziraat Mektebi’nin kuruluş aşamasındaki, Edirne ve Selanik Ziraat Mekteplerinin açılmasındaki emekleri takdire şayandır. Emekli olana kadar

⁶ Değişik yıllarda mezun olan öğrencilerin listesi için bkz. (*Hüdâvendigâr Vilâyeti Salmâmesi*, Defa 35, H.1325:263; *Bursa Vilâyeti Salmâmesi*, 1927:178-179).

çalışmış ve görevini ifa etmiştir. Torkomyan Efendi ise devlet namına Fransa'ya gönderilen ve burada aldığı eğitim ile Osmanlı'da ipekçiliğin yeniden ihya ve inkişafında önemli hizmetleri olan bir diğer Osmanlı vatandaşıdır. Kevork Torkomyan Birinci Dünya Savaşı yılları da dâhil olmak üzere Bursa'daki Harir Dârüttalimi'nin müdürlük vazifesini yürütmüştür. İki binin üzerinde öğrenci yetiştirmiştir.

Amasyan ve Torkomyan Efendiler özelinde görüldüğü üzere Osmanlı terbiyesi ile yetişmiş Ermenilerin devlete bağlılığı ve ülkenin gelişimine katkıları aşikârdır. Torkomyan'ın tabiriyle *vatan-ı muazzez*in terakkisi yolunda ciddi gayretleri görülmektedir. Öte yandan Osmanlı Devleti de ayrılıkçı fikirlere tevessül etmeyen ve görevini layıkıyla yerine getiren memurunu hangi din ve ırktan olursa olsun gözetmiş ve ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapmamıştır. Nitekim özellikle Torkomyan Efendi'nin görevde bulunduğu ve en çok rütbe ile madalya aldığı yıllar Ermeni ayaklanmalarının başladığı ve giderek dozunu arttırdığı döneme tesadüf eder. Başka bir deyişle devleti idare edenlerin sadık olan reayası ile ihanet içerisinde olanı ayırt edebilecek irade ve bilince sahip oldukları anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Vesikaları

- BOA., (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) A.MKT.MHM.(Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi) 401/23-1 (8 ZA 1284/2 Mart 1868).
- BOA., BEO. (Babiâlî Evrak Odası). 106/7905-2 (6 Şubat 1307/18 Şubat 1892).
- BOA., BEO. 106/7905-3 (4 Nisan 1307/16 Nisan 1892).
- BOA., BEO. 2097/157270 (8 Haziran 1319/21 Haziran 1903).
- BOA., DH. SAİD.d. (Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahval Defteri). 2/6 (4 B 1296/24 Haziran 1879).
- BOA., HH.SAİD.MEM. (Hazine-i Hassa Nezareti Sicill-i Ahval İdaresi Memur Zarfı). 35/14-12 (24 B 1309/23 Şubat 1892).
- BOA., HH.SAİD.MEM. 35/14-25 (23 Kânunuevvel 1323/5 Ocak 1908).
- BOA., HH.SAİD.MEM. 35/14-5 (9 Şubat 1306/21 Şubat 1891).
- BOA., HR.MKT. (Hariciye Nezâreti Mektubî Kalemi). 293/76 (22 ZA 1275/23 Haziran 1859).
- BOA., İ.DH. (İrâde Dâhiliye). 794/64471 (5 Z 1296/20 Kasım 1879).
- BOA., İ.DH. 799/64801 (16 B 1297/24 Haziran 1880).
- BOA., İ.DH. 882/70349 (22 C 1300/30 Nisan 1883).
- BOA., İ.HR. (İrâde Hariciye). 294/18542 (29 N 1301/ 23 Temmuz 1884).
- BOA., İ.MMS. (İrâde Meclis-i Mahsus). 133/5696 (2 Z 1287/23 Şubat 1871).
- BOA., İ.TAL. (İrâde Taltifat). 165/1316 (13 N 1316/25 Ocak 1899).
- BOA., İ.TAL. 180/1317 (21 S 1317 (1 Temmuz 1899).
- BOA., İ.TAL. 479/1330-1,2 (3 B 1330/18 Haziran 1912).
- BOA., İ.TAL. 53/1311 (27 ZA 1311/1 Haziran 1894).
- BOA., Meclis-i Tanzimat Defteri, No:3 (2 Z 1287/23 Şubat 1871).
- BOA., Y.MTV. (Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı). 10/77-1 (25 CA 1300/3 Nisan 1883).

2. Süreli Yayınlar

- Bursa Vilâyeti Salnâmesi, 1927.
- Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi, Defa 35, H.1325.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnâmesi, Defa 20, H.1311.
Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi, Defa 21, H.1312.
Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâmesi, Defa 34, H.1324.
Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Defa 39, H.1301.
Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Defa 40, H.1302.
Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Defa 41, H.1303.
Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Defa 42, H.1304.
Terakki, numero 79, s.7 (8 ZA 1285/20 Şubat 1869); numero 85, s.8 (17 ZA 1285/1 Mart 1869); numero 90, s.7 (22 ZA 1285/6 Mart 1869).

3.Araştırma ve İncelemeler

Dalsar, F., *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, Sermet Matbaası, İstanbul, 1960.

Doruk, M. Y., "Kevork Torkomyan Efendi ve İpekçilik Enstitüsü" *Bursa'da Yaşam*, 2012, Özel Ek: 112-115.

Keskin, Ö., "Orman ve Ma'âdin Nezâretinin kuruluşu ve Faaliyetleri", *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi)*, İstanbul, 2005.

Koçbaş, M. S., *Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1990.

Metin, H., *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, M.E.B. Yayınları, Ankara, 2001.

Quataert, D., "The silk industry of Bursa 1880-1914", *The Ottoman Empire and the World-Economy*, (Ed: Huri İslamoğlu-İnan), Cambridge University Press, Cambridge, 2004, 284-299.

Quataert, D., *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, (Çeviren: Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.

Torkomyan, K., *İpekböceği Beslemek ve İpekböceği Tohumu İstihsal Etmek Usul ve Kavaidi*, Def'a-i sâniye, Düyûn-ı Umûmiyye-i Osmaniyye Varidat-Mahsusa İdaresi Matbaası, Dersaâdet, 1326.

Torkomyan, K., *İpekböceği Beslemek ve İpekböceği Tohumu İstihsal Etmek Usul ve Kavaidi*, Üçüncü Def'a, Düyûn-ı Umûmiyye-i Osmaniyye Varidat-ı Mahsusa İdaresi Matbaası, Dersaâdet, 1922.

Yıldırım, M. A., "Halkalı Ziraat Mektebi'nin Açılış Sürecine Dair Bazı Mülâhazalar ve Amasyan Efendi'nin Layihası", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32 (53), Ankara, 2013, 265-302.

Yıldırım, M. A., "Osmanlı'da İpekböcekçiliği Eğitimi: Bursa Harir Dârüttalimi ve Dârülharirlerin Açılması", *Turkish Studies*, 8/5, Ankara, 2013, 975-994.

Ek: 3 1908 Tarihinde Torkomyan Efendi'nin Maaşı, Rütbesi ve Nişanı⁹

تاریخ		آدم و شہرت و بر رینک اہم و صفت نامہ برقی		مہلتا	
دکتر	دکتر	فرینا خانم: زراعت و سداری سہانہ طور فریادہ افندہ خانہ		دکتر	دکتر
۶۵	۱			۶۵	۶۵
ملاحظات		نازینخان	نشانی	رہنہ	مہلتا
دفعات شکر		دولت علی	یگر علی	اول اول	۱۵۰۰
دفعات شکر		دولت علی	یگر علی	اول اول	۱۵۰۰

OSMANLIARŞIVI
HH. SAİD. MEM.
35 74 25

تاریخ		آدم و شہرت و بر رینک اہم و صفت نامہ برقی		مہلتا	
دکتر	دکتر	فرینا خانم: زراعت و سداری سہانہ طور فریادہ افندہ خانہ		دکتر	دکتر
۶۵	۱			۶۵	۶۵
ملاحظات		نازینخان	نشانی	رہنہ	مہلتا
دفعات شکر		دولت علی	یگر علی	اول اول	۱۵۰۰
دفعات شکر		دولت علی	یگر علی	اول اول	۱۵۰۰

OSMANLIARŞIVI
HH. SAİD. MEM.
35 74 20

⁹ BOA., HH.SAİD.MEM. 35/14-25 (23 Kanun-ı evvel 1323/5 Ocak 1908); BOA., HH.SAİD.MEM. 35/14-20 (24 Şubat 1323/8 Mart 1908).

Ek: 4 Kevork Torkomyan Efendi¹⁰

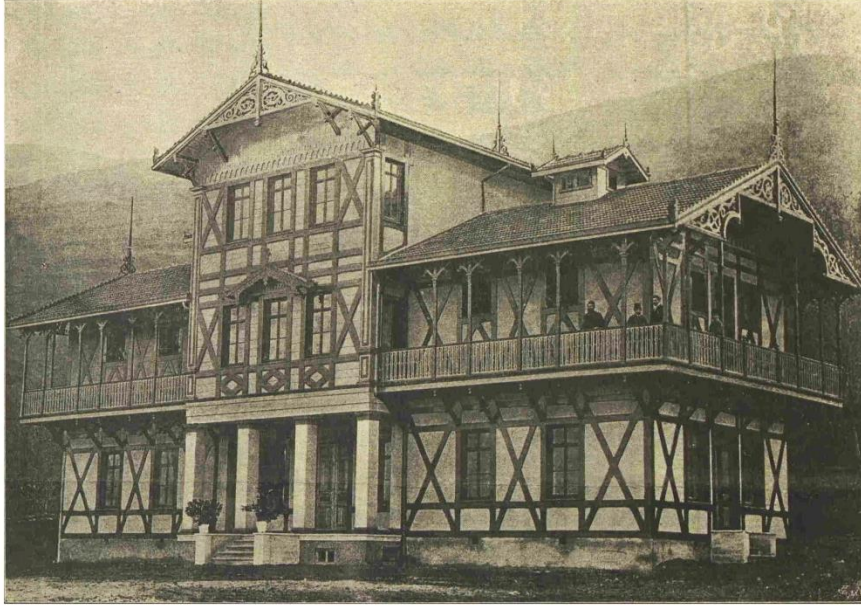

---

¹⁰ M. Yüce Doruk, “Kevork Torkomyan Efendi ve İpekçilik Enstitüsü” *Bursa’da Yaşam, Özel Ek*, 2012, s.113.

EK: 5 Torkomyan Efendi'nin müdürlüğünü Yaptığı Darüttalim¹¹

---

¹¹ “Harir Darüttalimi” *Servet-i Fünûn*, C. 7, S.167 (12 Mayıs 1310/24 Mayıs 1894).

Dergimizin Yayın Kuralları

Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanmak üzere gönderilen akademik yazılar, biçimsel olarak dergimizin yazım kurallarına uygun hazırlanmalıdır. Başlık sayfasında Türkçe ve İngilizce başlık, yazar ad(lar)ı, unvan(lar)ı, kurum ad(lar)ı, e-posta adresleri, Türkçe ve İngilizce öz ile anahtar kelimeler yer almalıdır. Başlık 12 puntoyla, tamamı büyük ve koyu harflerle, satıra ortalanarak yazılmalıdır. Başlığın yazının içeriğini en iyi şekilde yansıtmalıdır. Başlıkta kısaltmalar kullanılmamalıdır. Yazarların ad ve soyadları başlık satırının altında, sağa dayalı biçimde olmalıdır. Adın ilk harfi büyük, diğer harfleri küçük; soyadın tamamı büyük harfle yazılmalıdır. Yazarların çalıştığı kurumlar, unvanları ve diğer bilgileri dipnotla gösterilmelidir.

Özet yerine öz kelimesi kullanılmalıdır. Öz, "Verdana" yazı stili 7 punto ile en fazla 250 kelimedenden oluşmalıdır. Özden sonra en az beş kelimedenden oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Anahtar kelimeler "Palatino Linotype" yazı tipinde ve 8 punto olmalıdır. Özde çalışmanın kapsamı, amacı, yöntemi ve sonucu kısaca verilmelidir.

Yazılar Ms Word programında A4 boyutunda editöre ulaştırılır. Kenar boşlukları şu şekilde olmalıdır: Üst 5,4 cm, sol 4,5 cm, alt 5,4 cm, sağ 4,5 cm. Yazı tipi "Palatino Linotype" (ana metin 10, dipnot 8 punto) ve satır aralığı tam ve değer 14 nk olmalıdır. Paragraf aralıkları önce 0 nk, sonra 3 nk olacak şekilde ayarlanmalıdır. Arapça metinlerde "Simplified Arabic" yazı tipi kullanılmalıdır. Atıflarda ve kaynakçanın hazırlanmasında APA yöntemi kullanılmalıdır.

Yazılar hızlı iletişim amacıyla elektronik ortamda kabul ve takip edilmektedir. Başvurular için dergimizin internet adresine yazar olarak üye olunması gerekmektedir. Ayrıntılı bilgi için lütfen dergipark.ulakbim.gov.tr/kilissbd adresini ziyaret ediniz.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

CUMHURİYET DÖNEMİNDE KESİNTİSİZ EĞİTİM: 1924 İLKOKUL, ORTAOKUL VE LİSE MÜFREDAT PROGRAMLARI <i>Uninterrupted Education During The Republican Period: 1924 Primary, Secondary and High School Curriculum Programs</i> DİLEK, Hızır	1-15
TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN OLUŞUM SÜRECİNDE OSMANLI DIŞI UNSURLARIN ETKİSİ; RUSYA ÖRNEĞİ <i>The Effect of Non-Ottoman Elements in The Formation Process of Turkish Nationalism</i> EŞKİ, Mehmet Alpaslan	16-37
TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE ERMENİ MESELESİ: AMİRAL BRİSTOL ÖRNEĞİ <i>Armenian Question in The Turkish – American Relations: Admiral Bristol Case</i> KUZGUN, Meral	38-67
1920 İSTANBUL MATBÛÂT CEMİYETİ KONGRESİNİN TÜRK BASINININ GELİŞİMİNDEKİ ROLÜ <i>1920 Istanbul Press Association Congress's Role in The Development of The Turkish Press</i> ÖZLÜ, Zeynel	68-90
RUS ORYANTALİST FAALİYETLERİ VE OSMANLI İMPARATORLUĞU <i>Russian Orientalistic Studdies and Ottoman Empire</i> PEHLİVAN, İsmail	91-106
YAHYA KEMAL BEYATLI'NIN SİYASAL PORTRESİNİN ANA ÇİZGİLERİ <i>The Main Lines of Yahya Kemal Beyatlı's Political Portre</i> TANSÜ, Yunus Emre – BOLAT BOZASLAN, Neslihan	107-125
OSMANLI'DA MODERN ZİRAATIN GELİŞİMİNE KATKI SUNAN İKİ ERMENİ MÜTEHASSIS: HAGOP AMASYAN VE KEVORK TORKOMYAN <i>The Armenian Specialists who contributed to Modern Agriculture in Ottoman Empire: Hagop Amasyan and Kevork Torkomyan</i> YILDIRIM, Mehmet Ali	126-143